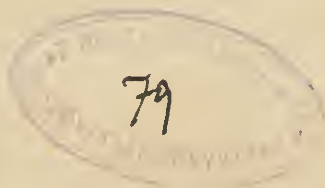

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01658182 9

79.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

ÉS

HÁTRAHAGYOTT IRATAI.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

ÉS

HÁTRAHAGYOTT IRATAI.

ISMERTETI

GRÓF LÓNYAY MENYHÉRT.

MÁSODIK KIADÁS.

BUDAPEST, 1875.

RÁTH MÓR BIZOMÁNYÁBAN.

Franklin-Társulat nyomdája.

Előszó és ajánlat.

Midőn a Budapesti Szemle t. szerkesztőjének, Gyulai Pál urnak gróf Széchenyi hátrahagyott iratairól szóló ismertetésemet kiadás végett átadám, azzal a feltétellel tettem, hogy a Budapesti Szemlében való megjelenése után külön lenyomatban is kiadhassam.

Ez ujabb kiadást ajánlom hazánk minden egyesületének, a kaszinóknak, olvasó- és társas-köröknek, melyek bizonyára meg fognak arról emlékezni, hogy a társadalmi téren az egyesületi üdvös tevékenységnek is első megindítója Széchenyi volt.

Ezen munkát megküldöm mindamaz egyesületeknek, melyeknek létezése és székhelye tudomásomra jött, melyeket egyszersmind aláírási ívvel is megkeresek kérve, hogy ez ívre az egyesületek és azok tagjaik, s velök más buzgó, a vidéken lakó honfiak adományaikat följegyezzék, melyekből megszerzendők lesznek gróf Széchenyi István hátrahagyott iratai és már megjelent munkáinak tulajdonjoga. A kéziratok a m. tud. akadémiánál fognak letétetni és a munkák kiadó joga is átmenne a m. tud. akadémiára.

Minthogy a m. tud. akadémia feladata lesz Széchenyi kiadott és kiadatlan munkáit, naplóit egy gyüjteményben közzé

tenni, ez által mindazok, kik e czélt adományaik által előmozdítják maradandó becsü szellemi emléket alkotnak Széchenyi számára.

Nem nagy az összeg, mely e czélra kívántatik: husz ezer forint. Ugy hiszem, ha egyedül a 20,000 frtnak mielőbbi beszerzése lett volna czélom, arra elég lett volna felszólítást intéznem amaz egy pár száz buzgó hazafihoz, kiknek nevét minden üdvös intézménynél állandóul mint áldozatkész honfiakét feljegyezve találjuk.

De Széchenyi hátrahagyott iratainak ismertetésénél nem ez volt a czélom. Gróf Széchenyi István életét az egész hazának és nemzetnek szánta és mert ő milliók érdekében sikeresen fáradozott, méltán megérdemli a magyar nemzettől, hogy nem nehány százan, hanem a nemzet minden osztályából ezerek járuljanak e szellemi emlék megalapításához abban az évben, mely félszázados évfordulója Széchenyi üdvös működése és a nemzet regenerácziója kezdetének.

Bízván a nemzet kegyeletében és hálaérzetében, mely nemzeti jellemünk fényoldalaihoz tartozik, kötöttem meg f. é. april 26-án özv. Tasner Antalné asszonynyal, és Tasner Géza és Lejtényi György urakkal, — az utóbbival mint néhai Tasner Antal végrendeleti végrehajtójával — az egyességet, mely szerint Tasner Antal 1860 april 20-án kelt végrendeletében nyert meghatalmazásnál fogva a Tasner-örökösök eladák nekem, mint a m. tud. akadémia elnökének gróf Széchenyi Istvánnak minden naplóit, jegyzeteit, kéz- és egyéb iratait, melyeket a megboldogult gróf Széchenyi István 1841-ik évben kelt végrendelete által néhai Tasner Antal urnak, az pedig örököseinek hagyományozott, husz ezer forintért osztrák értékben. Ez árba be van tudva a gróf Széchenyi végrendelete szerint a Tasner-örökösök tulajdonához tartozó Széchenyinek már nyomtatásban megjelent összes műveinek kiadó joga is; az eladó örökösök még azt kötötték ki maguk részére, hogy mindazon ujabb kiadványoknak,

melyeket az akadémia megboldogult gróf Széchenyi Istvánnak megjelent munkáiból, továbbá naplóiból, jegyzeteiből, kéz- vagy egyéb irataiból és levelezéseiből sajtó utján közrebocsátand, a tiszta jövedelem 20 %-a illesse az örökösöket — a tiszta jövedelem alatt értvén azt az összeget, mely a szerkesztés, nyomtatás, elárusítás és könyvkereskedői kezelés költségeinek, szóval minden szükséges készpénzbeli kiadásnak levonása után fenmarad.

Ez egyesség értelme szerint május 10-ik napján az összes iratok ládákba elhelyezve, a Tasner-örökösök és az én pecsétemmel ellátva, térítvény mellett a m. földhitelintézetnél letétettek, oly feltétellel, hogy a letéti jegy a m. tud. akademia elnökségének átadatván, a földhitelintézet az akadémiának kiszolgáltassa, mihelyt a Tasner-örökösöknek a 20,000 ft. készpénzben kifizettetik.

A 20,000 ft. kifizetésének véghatárnapjául közös megállapodással 1876. január első napja tűzetett ki.

Ha a vételár — mint nem kétlem — egyesek adakozásából begyülend, gróf Széchenyi összes hátrahagyott iratai a nemzet tulajdonává válván, a m. tud. akadémia kézirattárában lesznek őrzendők.

Ha — mint remélni lehet — 20,000 ftnál nagyobb összeg fog egybegyülni, az esetben a begyült felesleg a m. tud. akademia tulajdonává válik és abból fognak Széchenyinek előbb megjelent és hátrahagyott iratainak kiadó költségei fedeztetni, illetőleg előlegeztetni.

Az aláírási ívek, vagy aláírás nélkül is beküldetni szándékolt összegek elfogadtatnak a m. földhitelintézet pénzügyi osztálya által, mely szíves készséggel ajánlkozott az összegek kezelésére és az aláírási ívek beérkezte után számadás tételre, mely számadás, ugy az aláírások eredménye, időről-időre közzé fog tétetni. Mindazok, kik aláírási íveket kívánnak, legyenek szivesek egyenesen hozzám fordulni.

Bizton hiszem, hogy azok, kik Széchenyi emléke iránt kegyelettel viseltetnek és ismertetésemből meggyőződnek e szellemi

kincs nagy fontosságáról, mely nemcsak Széchenyi működésére vet uj világot, hanem hazánk harmincz évi történetének megírásánál is nagy becscsel bir: nem fognak késni a kegyelet adóját leróni ama férfiu irányában, ki megindítá a mozgalmat, melynek áldásait ma a haza minden polgára egyaránt érzi.

Kelt Budapesten, 1875. pünkösd napján.

Gróf Lónyay Menyhért.

TARTALOM.

I.

(A XIX. század a magyar nemzet regeneratiójának korszaka. Visszatekintés a jelen század három első negyedére. Következtetés az utolsó negyedre. Ennélfogva mire kell a nemzetnek törekednie? Gróf Széchenyi István a XIX. század leghazafiasb nagy férfia. Fellépésével indul meg az általános mozgalom a nemzet életében. Hátrahagyott iratait Tasnernek hagyja; azoknak megszerzésével a nemzet erkölcsi emléket emelne Széchenyinek. Iratainak lajstroma.)

Nemzetünk történetében a XIX-ik század bizonyára nagy fontosságú korszakot alkot. A magyar nemzet regeneratiója e század elején vette kezdetét és a nemzet hivatva van e század hátralevő éveiben azt befejezni. Épen egy negyed van még hátra e századból, mely alatt, ha a nemzet jövőjét biztosítani kívánja, meg kell szilárdítani politikai nemzetiségét, biztosítani államiságát és minden irányban méltóvá tenni magát az európai népcsaládok között az őt megillető állásra. E végből ez aránylag rövid időszak alatt fel kell emelkednie a műveltség és felvilágosodottság, az erkölcsi súly és az anyagi erő azon fokára, mely léte biztosításának mellőzhetetlen feltétele.

A jelen századnak még hátralevő utolsó negyede alatt minő rendkívüli viszonyok, váratlan események fognak bekövetkezni, ki volna képes azt előre megjósolni? — A múltak tapasztalatai szerint egy negyed század nem szokott elmúlni a nélkül, hogy a népekre és az államokra nézve be ne következzenek a megpróbáltatás nehéz napjai. Bármenynyire csöndesnek látszik is ma a politikai láthatár, nagy és

döntő események előestéjén lehetünk. A középkortól egészen a mai időig nem volt időszak, midőn a népesség arányához képest oly nagy haderő állott volna fegyverben és harczra készen, mint ma; ily nagy erőfeszítés, mely minden európai nagyobb állam kiadásainak legterhesebb tételét képezi, az adózók áldozatkészségét nagy mértékben igénybe veszi, az állami pénzügyek biztos rendezésének akadályúl szolgál, sokáig és állandóul fenn nem tartható. A nagy államoknál jelenleg létező hadilábról az átmenet a békelábra alig képzelhető nagy — meglehet rövid ideig tartó, de döntő befolyású európai hadjárat nélkül.

A XIX-ik század első negyedét a napoleoni korszak nagy háborúi tölték be; a második negyed legnagyobb része általános béke között folyt le, melyet a szent szövetség által inaugurált reactió biztosítni igyekezett, és ha e negyedszázad végnapjaiban mozgalmas ellenhatás határozottan nyilvánult is, oly nagy események, melyek megváltoztatták volna az európai egyensúlyt, be nem következtek. A század harmadik negyede nem volt ment oly harczoktól, melyek megzavarták az állandóan biztosítottnak vélt európai egyensúlyt és nem egy tekintetben szemlélhető azon irány, mely a rokon fajokat nagy államokká egyesíteni törekszik. E törekvés látszik jelenleg mind inkább előtérbe nyomúlni, és alig képzelhető, hogy a XIX-ik század utolsó negyede, melynek kezdete immár előttünk áll, nagyobb küzdelmek nélkül folyjon le. Mi vár azok között hazánkra, ki lenne képes előre megjósolni? De tekintve azon helyet, melyet a sors számunkra kijelölt, hol a költő szerint „élnünk, halnunk kell"; tekintve, hogy a Duna metszi át hazánk területét és a nagy küzdelmek közt rendesen a nagy folyamok partjai a döntő csaták színhelyei; tekintve a keleti kérdésnek megoldatlan voltát, melynek megoldása valószínűleg az első nagy összeütközésnél előtérbe fog lépni: alig képzelhető oly

általános hadjárat, mely monarchiánkat és különösen hazánkat érintetlenül hagyná.

Tehát minden előrelátó igaz hazafinak oda kell törekednie, hogy a nyugalom és béke ideje jól felhasználtassék, és nem a belviszály, de együttes, ernyedetlen és következetes munkásság vezérelje lépteinket, hogy a bekövetkezhető válság bennünket szellemileg és anyagilag megerősödve, rendezett államviszonyok között találjon.

Adja isten, hogy míg kellőleg meg nem erősödünk, míg a regeneratio nagy és fontos munkáját keresztűl nem vittük, nemzetünk oly rendkívüli eseménytől és új küzdelemtől megóvassék, mely további fennállásunkat és létünket koczkára tehetné. De ha bekövetkezik a válságos korszak, azt kell kívánnunk, hogy legyenek a nagy eseményekhez mért kitünő férfiak, kiknek előrelátó bölcsessége és a döntő pillanatokban erélyes cselekvése nemzetiségünknek jövőjét és államiságunknak fennállását biztosítani képes.

Az emelkedő és életre való nemzeteknél a nagy események nagy férfiakat szoktak szűlni; a hanyatló nemzeteknél lehetnek egyes kiváló férfiak, de a hatás, melyet gyakorolni képesek, a nagy események magaslatára ritkán emelkedhetik. A XIX-ik század hátralevő részében kik fognak hazánk történetében a nagy államférfiak, a kitünő és szerencsés hadvezérek sorába emelkedni, az a jövő titka; azonban bármily dicsőség fénye koronázza e század utolsó negyedének nagy férfiait, bármily nagy legyen hatásuk a nemzet sorsára, ha egyszer a történetíró a jelen század kiváló egyéneiről meg fog emlékezni, azok közt gróf Széchenyi István alakja mindenkor ki fog magasodni, és mentül távolabb esik a kor, melyben ő élt, hatott és cselekedett, annál inkább fog irányában fokozódni a kegyelet érzete, mert ő minden kortársai, sőt korának nagy férfiai között ki fog tűnni azon határtalan hazaszeretet által, mely őt egész

életén át lelkesíté, egész valóját betölté és minden cselekedetében vezérlé; kiről oly jellemzőleg mondja báró Kemény Zsigmond, *) hogy „Széchenyinek nagy és mindent alárendelő törekvése volt fajunk biztosítása és nemesebb kifejlése". E tulajdonának köszönheti azon varázshatalmat, mely által a jelen század elején, minden akadály daczára, a magyar nemzet regeneratiójának nagy és nehéz munkáját megindítá. E határtalan hazaszeretet, ez őszinte, egész lélekből ragaszkodása nemzete iránt okozta, hogy midőn a sors csapásai érték nemzetét, megtört érte oly melegen érző szíve.

Hazánk történetében alig mutathatunk fel valakit, ki, mint Széchenyi, három évtizeden át ernyedetlen munkának éjjelt és nappalt szentelve, minden nemesebb lelki erejét, úgy szólván minden gondolatát oly nagy mértékben áldozta volna imádott hazája javára és nemzeti újjászületésére, mint épen ő, ki minden akadály daczára nem hagyva magát elrettenteni a kezdetben csekély sikertől, sokszor visszás körülmények közt, küzdve balítéletekkel, megrögzött eszmékkel és elfásult szokásokkal, a kelet népének indolentiájával és általános értelmetlenségével nagyobb buzgalommal és kitartással szembe szállt volna. A mai nemzedéknek, mely nem szemlélte ezen fáradhatlan munkást, nem észlelhette az akkor fennálló viszonyokat, alig lehet fogalma kifejtett tevékenységéről. Az idő többnyire elmosván a múlt eseményeknek gyakran legjellemzőbb részleteit, az élő nemzedék az évtizedek fáradságos küzdelmeit gyakran kicsinylőleg tekinti, mert nem eredményeztek megrendítő hatást; pedig Széchenyi működéséről elmondhatjuk, hogy következetes munkásságának köszönhető azon nevezetes fordulat nemzetünk életében, melylyel a regeneratio kezdetét vette, a tevékenység váltotta fel a tétlenséget, az előítéletek lerontása tért nyitott az eszmék fejlődésének, a mely nélkül alig

*) *Kemény Zsigmond tanulmányai.* Pest, 1868. I. kötet, 173. lap.

élvezné ma nemzetünk mind azon vívmányokat, melyek saját sorsának urává tevék.

Mily nagy, hosszú, következetes és hazafias volt Széchenyi munkássága, mily öntudatos és erélyes meggyőződés vezérelte cselekedeteit, arról még kortársainak sem volt szabatos és teljes fogalmok; de szerencsére azon korszak jellemzésére és Széchenyi működésének egész mértékben való megismerésére épen nem hiányoznak a szükséges adatok. Széchenyi még mielőtt a közpályára lépett, mielőtt neve a hazában ismeretessé kezdett lenni, megkezdte gondolatait és törekvéseit, terveit és cselekedeteit napról napra, sőt mondhatni óráról órára följegyezni, és fennmaradtak dolgozatai kéziratban, úgy azok, melyeket közzé tett, mint azok is, melyeket előkészített ugyan, de ki nem adott; egybegyűjtve vannak érdekesebb levelezései, melyeket kora kitűnő férfiaival és befolyásosabb egyéniségeivel folytatott.

Összes naplóit, iratait, jegyzeteit és levelezéseit végrendeletében a hosszú évek során át mellette működő hű titkárának, Tasner Antalnak hagyományozta; neki hagyva egyszersmind minden kiadott munkájának tulajdonjogát, a naplókat pedig azon feltétel mellett és azon kérelemmel, hogy azokból törölje ki azon megjegyzéseket, melyek egyes még élő kortársaira kellemetlenül hathatnának. Tasner Antal egy évvel Széchenyi után halt meg, s végrendeletében ezen irományokat gyermekeinek hagyta. A megboldogúlt Tasnernek fia, Tasner Géza úr közölte velem ez iratok lajstromát és az iratok némely érdekes részleteit. Elég volt azokba futólag betekinteni, hogy meggyőződjem, minő kincs rejlik e nagybecsű iratokban.

Több mint egy negyed százada annak, hogy Széchenyi kénytelen volt lelépni a tevékenység és áldásos munkásság teréről; tizenöt éve lesz, hogy őt a sír takarja,

mert mint Mózesnek, nem volt neki megengedve megérni azon korszakot, midőn a nemzet eljutott az alkotmányosság és öntevékenység igéret-földére. Ő élte utolsó pillanatáig remélte, sőt előjeleit látta a jobb kornak, mely a hazára bekövetkezik, a nélkül, hogy megérhette volna reményeinek megvalósulását.

Halála után a nemzetnek minden osztálya egy szívvel elhozta áldozatát, hogy számára fényes emlékszobor állíttassék az ország fővárosában, melyet emelni, szépíteni, nagygyá tenni törekedett. Az érczszobor rövid időn ott fog emelkedni a hatalmas Duna partján, melynek forgalmát az ő kezdeményezése emelte, midőn a nagy gőzhajózási vállalatot tervezte és keresztülvitte; ő karolta fel először az eszmét és fogott hozzá a Vaskapu szikláinak eltávolításához, hogy a hajózási akadályokat megszüntetve, szabad forgalmat nyisson a fővárostól a tengerig, és ez által elősegítse a magyar nemzet azon természetszerű feladatát, hogy a kelet felé a világ forgalmának közvetítője lehessen. Érczszobra szemben fog állani az akadémia palotájával, a hazának azon első tudományos intézetével, melyet az ő áldozatkészsége hozott létre, és melyet nemcsak alapított, de folytonos munkásságával ápolt és nevelt a kezdet első nehéz évtizedeiben; közelében fog állani azon lánczhídnak, mely hazánk területén első kötötte állandóul össze a Duna két partját az ország szívében, az első rést törve a nemesi kiváltságokon, s a kivitel szépségére páratlanúl áll a maga nemében. Midőn ez érczszobor a legközelebbi időben le fog lepleztetni, szép napja lesz ez a nemzetnek, mert a kegyelet és hála adóját rója le egyik legnagyobb férfia iránt; emléke lesz ez nemcsak a leghazafiasabb nagy férfiúnak, de azon nemzedéknek is, mely azt emelte, és buzdító példa lesz a jövő nemzedék számára.

A nagy férfiaknak emelt szobrok megteszik hatásukat,

és így a Széchenyi-szobor is, mely a főváros egyik legszebb terét fogja díszitení, hatással lesz a jelen és a jövő nemzedékre, mert emléke a hazaszeretetért lelkesült múltnak, az ébredés korszakának, buzdítás a jövőben hasonló érzés táplálására. Mi, kik nem egy ízben több időt töltöttünk Párisban, nem egyszer láthattuk a nagy napoleoni korszak egy-egy veteránját, mint vezeté fiát, unokáját a Vendômetérre és hallhattuk lelkesült és sugárzó arczczal szólni a nagy, dicső korszakról, láthattuk felmutatni a nagy hadvezér alakjára, ki az ismert felhajtott kalappal és egyszerű katonai öltözetében összefont karral állott azon magas érczoszlopon, mely a csatákban elfoglalt ágyukból öntetett. Ily jelenet maradandó hatást gyakorol a gyermeki kedélyre és ápolja a vitézség és bátorság érzetét. Így fogjuk mi is oda vezethetni unokáinkat, hogy megmutassuk a nagy férfiú érczszobrát, ki a magyar nemzetnek a tiszta hazaszeretetben legnagyobb fia volt, jókor táplálva a jövő nemzedékben az áldozatkész hazafiságot, azon nemes érzést, mely a múltban annyi balsors között a nemzetet fentartani képes volt és mire a jövőben is oly nagy szükség lehet.

Ez emlék emelésével azonban, úgy hiszem, még nem tett eleget a jelen nemzedék Széchenyi emlékének; hátra van még egy nagy, erkölcsileg szintén súlyos emléket emelni számára. Meg kell szerezni azon gazdag szellemi kincset, melyet harmincznégy éven át sajátkezűleg írt, és ha az megszereztetett és — mint én óhajtom — az akadémia tulajdonává vált, az akadémia kötelessége lesz gondoskodni nemcsak már előbb kiadott műveinek, de egyszersmind e hátrahagyott irományainak kiadásáról.

Nagy fontosságú ez különösen azért is, mert ez iratok ismerete nélkül azon harmincz év történetét, mely alatt Széchenyi élt és működött, kellően megítélni és leírni alig lehet. Ideje, hogy ez iratokról tudomást vegyen a nemzet,

s óhajtandó, hogy azok mielőbb közbirtokká váljanak. E czélt akarom elősegíteni jelen dolgozatommal.

Mind az, mit eddig Széchenyiről mondtam, vagy e munka folyamában mondani fogok, nem akar Széchenyi jellemzése vagy életrajza lenni, csupán egyszerű ismertetése és jellemzése azon kincsnek, mely kézirataiban mindeddig rejtve volt. Ha majd egyszer naplói, levelezései és kiadatlan dolgozatai kellő magyarázattal ellátva egybeállítva lesznek, ha azon nevezetes korszak, melyben élt, minden érdekes részleteiben ismertetve lesz, hazafias lelke egész nagyságában, nemes törekvése, nagy tervei, gazdag eszméi tárva lesznek előttünk, leírva és jellemezve általa, azon őszinteséggel és önbírálati szigorral, mely jegyzeteit jellemzi: akkor bizonyára fog valaki vállalkozni arra, hogy Széchenyinek életét és korszakának történetét kellő alapossággal megírja.

Elősorolom hátrahagyott iratainak lajstromából a nevezetesebbeket.

Rendes bekötött kézirat foglaltatik huszonnyolcz terjedelmes kötetben, melyek közűl napló huszonegy kötet, és ez kezdődik 1814. deczember 11-ikén és napról napra foly Széchenyinek saját kezével írva 1848. márczius 18-ikáig. Azon munkákon és kéziratokon kivül, melyek sajtó útján megjelentek, számos kiadatlan dolgozatot foglalnak magokban a többi csomagok; csak a neveket említem, melyek egész sorát leplezik föl azon ügyeknek, melyeket létesítni igyekezett és azon eszméknek, melyekkel folyton foglalkozott: Lóverseny, Kaszinó, Akadémia, Színház, Pest városa, Gazdasági egyesűlet, Dunagőzhajózás, Híd, Hengermalom, Pesti kikötő, Vasútak, Selymészet, Országház, Tisza-szabályozás, Hajós-egylet, Borismertető-társaság, Tébolyda, Lóiskola, Pesti séta, Szépítő bizottság, Pest feltöltése, Szerviták, Balaton, Jozephinum, Jótevő commissio,

Útazások. Metaphysikai tanúlmányok. Tervezeti töredékek, Ész és szív, A belső csend alapjai, Gondolatok, Reformatio azaz regeneratio, Character és bizalom, Vallomások, Üdvlelde, Muszkaságok, Vegyes szerencsétlen ideák, Biroi zálog, Budapesti por és sár, Döblingi jegyzetek, Dalai Lama, Promenade, Önismeret (ez utóbbi nem sokára megjelen az Athenaeum kiadásában). A különböző levelezések közűl nevezetesebbek József nádor, Metternich herezeg, Deák Ferencz, b. Wesselényi Miklós, b. Eötvös József, gr. Apponyi, b. Szina, Hume József és Delolmeval folytatott levelezései.

II.

(Széchenyi „Függelék Naplómhoz" czimü iratából. Katonai pályája. Utazásai Kedélye nagy átalakuláson megy keresztül. Az emberi élet czélja. Kötelességek. A szellemi tehetségek müvelése. Önmagába merülő gondolkodás. Nemes tervek, komoly szándékok, öntudatos haladás és tanulmányok. Naplótöredék Catánából. Széchenyi életveszélyben. Nézetei a vallásról és a vallásosságról.)

Midőn azon bő anyagból, mely Széchenyi naplóiban és egyéb irataiban foglaltatik, ismertetés végett némelyeket közölnék, meg kell jegyeznem, hogy nem választám azon korszakot, mely a nagy közönség előtt leginkább ismeretes, midőn Széchenyi dicsőségének fényében ragyogott, és befolyásának egész varázsával vezette a munkásságra ébredt nemzetet. Mit ez időben cselekedett, mindenki előtt ismeretes; hogyan gondolkozott akkor, azt az oly nagy feltűnést okozott munkái, hírlapi czikkei, országgyülési és egyéb beszédei eléggé ismertették és életírói kellőleg felhasználták. De nagyrészt ismeretlenek Széchenyi életének jellemző eseményei a nyilvános föllépését megelőző években, melyek naplóiban oly híven vannak előtűntetve és oly jellemzően mutatják ki nemes törekvését, midőn lépesőzetesen kezdett fejlődni azon irány, melynek később életét szentelte, midőn önmagával kezdett tisztába jönni az iránt, mi a kötelessége, midőn fokozatosan kezdett benne ébredni a vágy munkás és hasznos életet folytatni és öntudatos czélok után törekedni. E korszakból kivánok első közleményképen némelyeket közölni.

Naplóinak és jegyzeteinek e része rám nagy érdekű volt és úgy hiszem, mindenkire nézve érdekes psychologiai tanúlmányt nyújt. A jelen korban élő ifjú nemzedéknek nem lehet fogalma azon viszonyokról, melyek közt Széchenyi, mint egy főrendű gazdag család szülöttje növekedett, azon légkörről, melyből benyomásait vette, azon hiányáról minden hazafias magyar érzésnek, mely akkor általános volt.

Hogy Széchenyi, ki ezen légkörben növekedett és első ifjú éveiben mint katona kitűntetéssel részt vett a napoleoni nagy harczok utolsó éveiben, ki a szerencse kedvezésénél fogva a lipcsei nagy világ-csatában Blücher tábornoknak az elhatározásra döntőleg befolyó rendeletet volt hívatva megvinni, mely tényre maga is később nem egyszer büszkeséggel hivatkozott, ki tehát azon éveket, a melyekben nyert benyomások állandók szoktak maradni, a bizonyára nem magyar szellemű osztrák hadseregben szerencsés sikerrel és kedvező körülmények közt tölté, mily benyomások alatt és mily önelmélkedés alapján jutott végre is az előbbi életével és irányával ellentétben álló hazafias működés pályájára, naplójának egyik kötete bizonyítja, melynek általa adott czíme: *Függelék Naplómhoz,* és melyet 1819-ben írt volt.

Mint már említém, naplóit kezdé írni 1814. deczember 11-én; tehát miután már öt évnél tovább jegyezte fel az életében előforduló nevezetesebb eseményeket és gondolatait, ekkor határozta el magát nagy-czenki mulatása alkalmával 1819-ben e függeléknek megírására.

Ez iratból közlöm legelőbb azon rövid sorokat, melyekben addigi múltjáról röviden és jellemzőleg megemlékszik.

„Neveltetésem — ha a viszonyt, melyben nevelőm és szülőim irányában állottam, úgy nevezhetem — megszűnt

az 1809-iki háború folytán és azzal mindenkorra véget is ért. Ez volt ama feledhetetlen időszak, midőn Ausztria az utolsó halálküzdelmet kisérlé meg Francziaország ellenében. Mindenki katonává lett, de legkevesebben bírtak a szükséges tulajdonokkal, melyek a katonától megköveteltetnek. — Tizenhat éves voltam és minthogy pályám választása tőlem függött, és mivel gyermekéveimben jövőmmel alig foglalkoztam, természetes, hogy mindazon ismeretekben, melyek a szolgálathoz és a gyakorlati élethez igényeltetnek, hátramaradtam, és hogy nyíltan kimondjam, mindenben oly tudatlan voltam, a milyen egy tizenhat éves fiú csak lehet.

„E közben a magyar fölkelést szervezték és én semmiből — egyszerre főhadnagygyá lettem. Még helyesen írni sem tudtam és a törzskari tiszt szolgálatáról épenséggel nem volt fogalmam. Ez volt az első lépés az életbe! A háború befejeztével huszárrá lettem és a helyőrségben — semmit sem tettem és végül mint főhadnagyot ismét áttettek dzsidásezredembe. Itt több éven át kövér és köpczös, de ép oly buta és tudatlan is maradtam, mint annak előtte, míg végre a háború Francziaország ellen újból kitört. Sorsom Schwarzenberg herczegnek környezetébe hozott. Eljutottunk Párisig; innen W. herczeggel Olaszországba mentem és végre visszatértem hazámba — négy rendjellel kitűntetve — egyet a szardiniai király adott, ámbár csak keresztülútaztam országán és őt alig láttam és négy héttel, mielőtt országába érkeztem, királyságának a nevét is alig hallottam.

„Ez időszakig életem teljes tudatlanságban folyt le, de aztán más időszak jött, melyben gondolkozni kezdék. A kívülem fekvő viszonyok elmém előtt világosabbakká és tisztábbakká kezdtek válni és kezdék ítélni, az embereket némileg megismerni: csupán azt nem tudtam, hogy

határtalan dicsvágyam hova ragad. Ezután következnek megfontolatlan, könnyelmű, sőt néha rosz csínyek. Nápolyba megyek, — aztán mint katona részt veszek a hadjáratban, innen Párisba indulok és innen Angliába — és ismét visszatérek a hazámba. — Újból mindenneműízetlenségek és különczködések. — Végűl Olaszországba megyek és meglehetős sokáig ott maradok; unatkozom és végűl valóságos kedvet kapok az olvasáshoz, ámbár már néhányszor gyönge kísérleteket tettem, hogy tudatlanságomból némileg kivergődjem. Szabadsággal nyomban Bécsben vagyok és belátom, hogy valóban csupán a *benső nyugalomra* van szükség — nősülni akarok: nem megy; keleti útazásra határozom magamat.

„Eddig tart az ízetlenségek korszaka.

„Végül útazom és sok idő múlva visszatérek: a világot újból rózsaszínben látom — és még egyszer megkísértem a szerencsét, de ez visszaútasít, és néhány hónap egy fél századdal öregebbé és tapasztaltabbá tesz — nem vagyok többé képzelődő és elveket alkotok magamnak. Ezeket egy belső szózat szüli és csalhatatlanoknak hiszem.

„Minő szerencse, ha a szülők olyanok, hogy őket tanácsadónkká, társalkodónkká és barátunkká választanók meggyőződésből, ha nem ismertük is volna őket az előtt és ha nem kötnének is bennünket a természet kötelékei egymáshoz. Fájdalommal látom, hogy nézeteim sokban ellentétben állanak szülőim véleményeivel.

„Miután naplómban több eseményt, mely engem ért, föl akarok jegyezni, lesz mindenütt alkalmam, *nézeteimet* a mellé állítani, a mit *tettem*, miután a csábításoknak nem állhattam mindenkor ellen és oly gyakran cselekedtem elveimmel ellenkezően.“

Báró Kemény Zsigmond, ki Széchenyiről kitűnő dolgozatot írt, abban részletesen tárgyalja azon kérdést, melyet kortársai közül többen felvetettek, hogy Széchenyi, midőn az 1825-iki országgyülésen megjelent és ott oly kitűnő szerepet kezdett játszani, e föllépése előtt nem foglalkozott komoly olvasmánynyal, készűletlenűl lépett a törvényhozói terembe, és általában a tudományok iránt nem viseltetett nagy előszeretettel és nem bírt a kellő ismeretekkel? Azonban Kemény a nélkül, hogy részletesebb adatokat ismert volna Széchenyi ifjúkori életéről, végre is e következésre jut: „A körülmények elég hangosan kiáltják, hogy tévedésnek kellett azok felfogásába csúzni, kik 1825-ben Széchenyit a nemzet böles és higgadt törvényhozói sorában rögtönzőnek és minden készűltség nélküli kalandornak tekinték." — Íme most a fentebb említett napló kivonata nemcsak tanúsitja, hogy a háború befejezése után „valódi kedvet kezdett kapni az olvasáshoz", de azon napló, melyet 1814-től fogva írt, mutatja a gondolkozó, nemes törekvésű és kellő tudományos képzettségre törekvő férfiút.

1819-ben kedélye nagy átalakúláson ment keresztűl, minek bizonyságául ezen naplókból a következőket idézem:

„Ritkák azon esetek, melyek bennünket egyszerre megváltoztathatnak; de mégis minden ember életében vannak egyes pillanatok, midőn úgy szólván egészen újból vágyódik az életet kezdeni — és ezt nyilván csak a jóban — mert hisz' a mindenségben a jó sokkal hatalmasabb, mint a rosz. — E pillanatokat a regeneratio pillanatának nevezem. Ezeket sülyedő népeknél is lehet észlelni, melyek még fölemelkedhetnének. . . . Némely embernél el van rejtve és *ők magok* ritkán veszik észre és nem használják fel, *mások* soha sem tudják és nem is gyanítják, mert újabb

időben nem hull többé az égből tűz, hogy egy Pál *egyszerre* megtéríttessék.

„Szintúgy a jóság és a boldogság is mélyen az ember szívében rejlik — így a boldogtalanság és a bűn is — és hogy ki a legjobb, azt csak isten tudhatja, a mint mindenki egyedűl és kizárólag képes boldogsága vagy boldogtalansága fölött ítélni!"

Hogy ily regeneratio pillanatait élte Széchenyi akkor és hogy már akkor egy magasabb, nemesebb határozott czél felé kezdett törekedni, ezt ugyanazon napló további sorai bizonyítják:

„Vannak emberek, kik terv és határozott czél nélkül élik életöket; a körülmények és a sors majd az erény, majd a bűn felé vezetik őket. Vannak ellenben mások, kik felfogják létök czélját, vagy ha ezt nem is fogják fel, bevallják önmagoknak, hogy nem hiába születtek. Az embereknek ez utóbbi osztálya nagyon csekély ama másik ellenében, melyet imént említék, és sajnos, hogy az emberek legnagyobb része, bármely osztályhoz, bármely felekezethez tartozzék, elfecsérli életét.

„A földgömb se anyagi, se erkölcsi tekintetben nem üres, és valamint egyes tárgyak egymáson feküsznek, összekapcsolvák és egymást érintik: úgy függ egyik esemény a másiktól. Ugyanegy helyen két élettelen anyagi tárgy ugyanegy időben nem létezhetik, — és ugyan egy időben két ember nem juthat ugyanazon viszonyok közé, és a mit az egyik épen tesz, lehetetlen, hogy ugyanazt a másik is tegye, és így bizonyos útakhoz vagyunk kötve, melyektől teljesen soha sem térhetünk el, s a mint minden paránynak születésétől kezdve haláláig a viszonyok hálózatában kell élnie, úgy minden embernek pályája is praedestinálva van. Mindannyian nem haladhatnak egy úton, de mindegyik pálya mindenkit közelebb vihet a tökéletesbe-

déshez, és ezen pályától soha el nem tántorodni, az, mire isten az embert tulajdonképen praedestinálta.

. . . .

„De minthogy minden embernek, bármilyen helyzetben legyen is, szabad akaratától függ, jól vagy roszúl eselekedni, természetes, hogy a legkevesebben élik azt az életet, melyre teremtettek, mert teljesen szabadok eselekedeteikben, és mert életök czélját, illetőleg praedestinatióját, nem ismerik, mert soha sem gondolkoznak felette.

. . . .

„Minél magasabb körben születtünk, annál nagyobbak kényelmeink, annál nagyobbak élvezeteink; de menynyivel nagyobbak a veszélyek és a kísértések is, és menynyivel számosabbak a kötelességek!

„A mint a király és a pór között az embereknek sok osztálya és árnyalata létezik: úgy a kötelességek is különbözők, és mindenki, ki halála után örökre elenyészni nem akar, törekedjék megtudni, hogy mi a földi rendeltetése?

. . . .

„A szellemi tehetségeket művelni bizonyára mindenkinek kötelessége; így a testi erőt és egészséget is: mert többet tudni és tehetni, mint a mennyire épenséggel szükség van, nem hiba, és minden hivatalnak tulajdonképen olyannak kellene lennie, hogy az, ki azt betölti, magasabb körben is használható legyen. Nem hiszem, hogy egy nagyon művelt, értelmes ember, kinek természeti tehetsége és elméleti tudománya mellett nagy tapasztalatai is vannak, valaha abba az esetbe jöhetne, hogy a világtól megválva, remete-életet kelljen élnie, valamint azt sem hihetem, hogy egy korlátolt, gyenge, érzékies embernek hivatása — az uralkodás lehetne.

. . . .

„Azok, kik tisztán látják, hogy mire képesek, és mire

nem, a kik minden hiúságot, túlzott szerénységet és aggályoskodást félre birnak tenni, a legritkábbak.

„Az önmagába merülő gondolkodás az, mi a léleknek lassankint az önállóságnak legmagasb fokát megadja. Megtanít, hogy minden cselekedetet valódi értéke szerint ítéljünk meg, és hogy saját jó és rosz tetteinket előítélet és balfogalom nélkül fogjuk fel; megtanít, hogy alávaló és talán kényszerűség szülte tetteket ne tartsunk nemes cselekedeteknek, vagy megfordítva, hogy a korszellem által előidézett szokásokat, kényelmeket és élvezeteket bűnnek tartsunk. Igy vannak emberek, kik helyesnek tartják, vagy legalább nem tekintik bűnnek, hogy a közjóért egyáltalában semmit sem tesznek, másokat rágalmaznak, gyermekeik neveléséről nem gondoskodnak, szegényeket nem gyámolítanak, stb. Megtanít végre, mások gyengéit inkább kimenteni, mint elítélni; tehát minden cselekedetünkben tanácsot nyújt vagy figyelmeztet, megtanít saját értékünk megbecsülésére, ha már cselekedtünk, és végűl tiszteletre mások irányában."

Mindez idézésekből kitűnik, hogy Széchenyi már 1819-ben nagy-czenki mulatása alkalmával nemcsak arra volt elhatározva, hogy erélylyel fog önképzésére működni, de érezte a nemesebb vágyat a tökéletesbűlés után, és hogy embertársainak és különösen hazájának javát előmozdítsa.

Benső életére, bár más irányban, átható világot vet naplójának következő része is:

„Catana, 1819, april 20-án, egy órakor éjfél után. 1819. april 19-ike nevezetes napot jelöl életemben. Miután én is, mint sok más ember, a lélekről, istenről, a halhatatlanságról, stb. sokáig elmélkedtem, és e tárgyról több munkát ifjúi tűzzel áttanulmányoztam, végre — mint több más — sok ingadozás után belsőmben azon meggyőződésre

jöttem, hogy minden vallás — tudatlanságunkat tekintve — jó, hogy a szerint cselekedeteinkben és elveinkben semmi hamis illusiók és sophismák által ne hagyjuk magunkat félrevezettetni: de azon belső hangot kövessük, mely az igazságot el nem tagadja, soha sem szól hozzánk hízelkedőleg, különösen ha szívünk és elménk elhibázott nevelés és mások rosz példája által nem vadúlt el. Minden becsületes ember szívének és lelkének vallásában csak egyet akarhat; a formák különbözők az iránt, mi módon imádja istent, miként gyakorolja a könyörületességet és menti meg lelkét a túlvilág számára. . . . Sokszor láttam napkeletkor a törököket a felkelő nap felé fordulni és térdre esve áhítattal a legmagasb lényt, istent imádni. Sokszor ébresztett bennem vallásos érzelmeket és örvendeztette meg szívemet a keresztyéneknek egy jó irányú imádsága. . . . Azt tapasztaltam, hogy a világ minden népei bírnak vallással; az emberiség érzi, hogy homályban van és a világosság után törekszik. Hogy hasonlattal éljek, nekem úgy tetszik, mintha az emberiség a katakombák mélyébe jutott volna, mindenki keresi a kijárást, a nélkül, hogy tudná, melyik a legjobb út. Tévelyegnek és keresik lelki aggodalmukban az igaz útat, míg végre az őket fedő tető magától megnyílik és világosság terjed köztök. Igy van minden vallással. Egyikről sem lehet mondani, hogy tökéletes. Életünknek a legnagyobb próbája, hogy mi azt nem tudhatjuk és örökös kételyben vagyunk. Az élet a legnagyobb tökéletesség utáni törekvésnek próba-ideje. Bárcsak tudnók, mi módon kell isten iránti szeretetünket, tiszteletünket és hálánkat tanúsítani, miként kell a mindenhatót szeretni és tisztelni! Hogyan ítélje meg azt a mi aljas lelkünk és ingadozó szívünk? Oly kevés azon emberek száma, kik felebarátjaikat valóban és igazán szeretni és tisztelni tudják. . . .

„Én magam a mostani fogalmaim szerint semmi nevelést nem kaptam, kivévén azt a jó példát, melyet imádott szülőimtől láttam. Ifjúságomat tudatlanságban és tétlenségben töltöttem. Rosz és teljesen megromlott ugyan nem voltam és azzá talán egy ember sem lesz egészen, de számos hibámat, melyek közt éltem, nem vettem észre . . . És volt eset, hogy azt, a minek az ember előtt legkedvesebbnek és legszentebbnek kellene lenni, ifjúkori hiúságomnak és büszkeségemnek áldoztam fel. Miként józanodtam ki ez állapotból, azt nem tudom, de az való, hogy álmomból ébredtem fel, midőn egy tekintetet vetettem saját lelkembe. Egy év múlt el, mely alatt erkölcsileg és physikailag nyomorúlt életet éltem, magam számára mindent elveszettnek hittem, és azt gondoltam, hogy itt az ideje ez élettől megválva a más világra átköltözni. Két hosszú hónapig álmodtam és ébredtem azon gondolattal, de nem hajtottam végre, mert nem egyezett meg elveimmel. Végtelen fáradalmak, szórakozások és az ember életéről való elmélkedések végre visszaadták nyugalmamat és belátni tanultam, hogy az életnek minden helyzetében, hogy boldogok legyünk, jó rokonnak, jó barátnak és hasznos polgárnak kell lenni, és hogy a lelki nyugalomra nézve nemcsak az szükséges, hogy kövessük lelkünk belső sugallatát, de tartsuk meg vallásunk formáit is. Én mind ez ellen hibáztam. Nem tudom feledni és nem bírom magamnak megbocsátani. Ennek emlékezete elegendő, hogy egész életemben magamnak boldog órákat meg ne engedjek. Hogy én e feltett szándékom ellen nem fogok többé hibázni, arról meg vagyok győződve, mert nincs az a szórakozás, mely azt velem elfeledtesse.

„Vallásom rendeli, hogy minden esztendőben egyszer gyónjunk és a szent vacsorát magunkhoz vegyük. Én soha sem fogom azt többé elmulasztani és ezentúl mindent pon-

tosan, azonban minden töprengés és túlzott vizsgálódás nélkül fogom követni, mit vallásom rendel. Ugyanazt tenném, bármely más vallásban születtem és neveltettem volna, mert én még azon népek vallásos szertartásait is, melyek a napot imádják, ép oly jóknak tartom, mint a mieinket. Az embernek valamit imádni kell, mert érzi saját vakságát és saját eszének korlátoltságát, érzi, hogy létezik egy hatalom fölötte, mely mindent rendez, mindent éltet, mit látni nem, csak érezni lehet! . . . .

„A húsvét már elmúlt. Útközben vesztegzárban (Quarantaine) voltam, itt maradtam néhány napig; 18-án az Aetnát tekintettem meg, tegnap pedig isteni tiszteletre mentem és fél óra múlva majdnem a tengerbe fúltam.

„A vallásos szertartás alkalmával emelkedve éreztem, hogy magamat egészen megaláztam és meg voltam magammal elégedve, hogy e győzelmet magam fölött kivívtam, mely oly kellemes és tiszta erkölcsi élvezet, a milyent ember csak érezhet. És lehet-e annál nagyobb megalázás, mint midőn egy más kevés becsű embernek minden hibánkat elmondjuk és minden hiúságot legyőzünk, midőn magunkat oly rosznak és oly gyöngének valljuk, a milyenek valóban vagyunk, a milyeneknek azonban nem szeretnénk mások által tartatni. Én magam fölött ezen győzelmet kivívtam és nem szégyeltem egy kevés becsű olasz pap előtt könyekre fakadni és életem nevezetesebb eseményeit elmondani. Ő csodálkozott, beszélt velem sokat, szavainak értelmét alig foghattam fel. — A páter, ki engem bizonyára exaltáltnak tartott, megadta az absolutiót minden bűneimért; lelkem belső hangja azonban másként szólott hozzám; én a szent vacsorával éltem — mit tartsak róla? azt én semmi élő embernek nem mondom; de igyekeztem magamat annyira, mennyire csak bírtam, az istenhez fölemelni, és jövőben még a vallásom szertartásait is pontosan fogom

teljesíteni. Érzem azt, hogy a mit istentől és a magam állapotáról éreztem, hasonló volt ahhoz, ha a férfi magát a halálra készíti elő, a mellett azonban nem szenteskedő vagy épen képmutató.

„Ezután elmentem a tengerbe fürödni. A tenger igen nyugtalan volt. Midőn bele akartam ugrani, csekély borzadást éreztem. E félelmet férfiatlannak tartván, a tengerbe ugrottam. Én nem vagyok a legjobb úszó, és midőn a vízből ismét feljöttem, egy nagy hullám megragadott és úgy csapott a sziklához, hogy elkábultam. Ugyanazon hullám megragadta a komornyikomat és a siciliai cicerónét, kik mind a ketten felöltözve valának és a partról néztek engem. A hullám mind a kettőt a tengerbe vetette. Most tehát mind a hárman a tenger habjai között voltunk, én egészen elkábulva, a komornyik a nélkül, hogy úszni tudna és a siciliai csizmástól, minden bátorságot vesztve. A segítség messze volt; én azonban visszanyertem eszméletemet és fejemet fölemelve igyekeztem a mólóhoz úszni; de a víz megragadott és a síkos láva-parthoz csapott, úgy hogy valószínűleg a fejem betört volna, ha kezemet nem nyújtom előre. Az összeütközés oly erős volt, hogy lehúlltak újjaimról a körmök és mélyen visszacsapott a hullám a tengerbe. Azt hittem, hogy végem van; de azon gondolat, hogy egy fél órával előbb a legnagyobb alázatossággal imádtam az istent, nagy megnyugtatást nyújtott nekem, gondolván: itt ért el tehát sorsom és rövid idő alatt porrá válok, elfeledve mindazoktól, kik engem annyira szerettek. Ez érzéstől áthatva, semmi nagyobb megerőltetést nem tettem megmentésemre. A habok fel- és lehánytak; azonban szerencsére a lélekzetet megtartva nem ittam vizet, de gondolataimban készen voltam a halálra, és e gondolatok közt a kék ég terűlt el fölöttem és oly könnyűnek tetszett meghalni . . . Azonban gondolám magamban: mégis aláváló-

ság lenne azt előmozdítani, és a lelki jelenlétemnek minden erejével igyekeztem a sík tengert elérni és a veszedelmes sziklától távol jutni, mi sikerült is, hol azon kis hajó várt rám, mely másik két társamat, kik a vízbe estek, nagy fáradsággal a habok közűl kimenté. Én sokszor voltam életveszélyben, oly boldogan és megelégedetten azonban nem mentem volna át a másik életbe, mint akkor, és most e pillanatban egészen nyugodtan és megelégedetten keresem fel ágyamat, miután tegnap a szent vacsorával éltem és csak egy hajszálon múlt, hogy életemet el nem vesztettem."

Ime Széchenyi vallásos érzülete, a mely egész életén átvonúl. Azonban e korszakból legjellemzőbb naplójának további tartalma, melyet már 1819. nov. 5-ike után írt, hol nemcsak jelzi követendő irányát, de egyszersmind érdekesen írja le Nagy-Czenken töltött napjait.

„A szellemileg és testileg tevékeny élet kizárólag az, mi bennünket a földi boldogság legmagasb fokára emelhet. Egészség, gazdagság, czímek, szóval mindaz, mit az ember megkíván, távolról sem elégségesek tartós boldogság megállapítására, ha életünknek ürei és hézagai nincsenek kitöltve. Ezért javasolják nekünk okos emberek a falusi életet, mert a városban az életet elfecsérelni szokás, azaz munka és mulatság nélkül töltik idejöket; míg a vidéken, ha a vidéki életet csak némiképen be bírjuk osztani munka és nyugalom között, az ebből származó élvezet, s ennélfogva sikeres működés soha sem szűnhetik meg.

„Az események, utolsó útam s megrongált egészségem is annyira lehangolták kedélyemet, hogy minden iránt közönyössé váltam és meglehetősen egyhangú életet kezdtem élni.

„Szülőim házában laktam, kikkel keveset érintkeztem bizalmasan, minthogy nézeteim, kedélyem és gyakori

távollétem majdnem teljesen elválasztottak tőlök. Környezetök nem volt az enyém. De többnyire papok, vagy fiatal emberek voltak, kik természeti gyöngeség, megrongált egészség, vagy aggályoskodás miatt már ideje előtt ájtatos, jámbor életet kezdtek.

„A napot úgy osztám be, hogy fölváltva testgyakorlatokkal és olvasással foglalkoztam. De mert czélomat elhibázottnak tekintettem s életem úgy szólva ösvénytelen volt, semmit sem tettem valóságos buzgalommal és örömmel, „nem azzal a víg szorgalommal, mely egyszersmind a munkásnak jutalma, ha azt, a mire születtünk, rendben és következetességgel végezzük, hanem csak a kötelességnek csöndes szorgalmával, melynek alapját a legjobb feltétel képezi, melyet a meggyőződés ápol s a belső önérzet jutalmaz, mely azonban mégis gyakran, még akkor is, ha e legszebb öntudat nyujtja a koronát, egy kitörő sóhajt alig bír elfojtani.“

„A társadalomtól egészen függetlenné tettem magamat, bár soha sem volt eszemben attól elzárkózni, mert az egyiket úgy, mint a másikat nevetségesnek és túlzottnak tartom — teljesen különválni az emberektől és — nélkülök meg nem élhetni.

„Igy több hónapon át a lélek közönyösségében éltem, mit csak akkor érezünk, ha minden reményünktől megfosztva, minden tervünktől elvágva vagyunk, mintha az élet nem is nyújthatna már semmi kellemeset, semmi jót. Minden felé fordultam és oly űrt találtam lelkemben, mely semmivel sem volt betölthető.

„A romlott jelenben, melyet emlékek és visszaemlékezések csak annál gyűlöltebbé tettek, szigorú törvénynyé tettem minden történt fölé fátyolt vonni és ugy szólva újból kezdeni az életet. De ki ne alkotná magának e törvényt többször életében? És ki elég boldog, hogy semmit se kí-

vánjon felejteni? De ki elég okos, hogy saját hibáin okúljon és minden nap újból azt ne cselekedje, mit másnap már meg kell bánnia?

„Az óhajok, föltételek és czélok határozatlanságában, mikor arról van szó, hogy új pályára lépjünk, ki elég biztos ilyenkor, hogy egészen saját meggyőződése és akarata szerint cselekedjék, hogy ne hallgassa a viszonyok, az esetlegesség sugallatát, ha a kebel minden nehézsége ellenében győzedelmeskedett a sorsnak hozzájárúlása nélkül?

„De mindenek előtt az iránt jöttem magammal tisztába, hogy a világ szavára becsületes ember sokat ne adjon, bár a tömeg rendesen igazságosan szokott ítélni, — és hogy minden tekintetben lelkiismeretem szerint kell cselekednem, bármi legyen is az eredmény és hogy *hazám, rokonaim és embertársaim iránti kötelességeimnek minden tekintetben eleget kell tennem.* Ha nem emlékezhetünk örömmel vissza lefolyt életünkre, ha a jelent s jövőt magunk rontottuk meg, nem is marad egyéb hátra, hogy a beteg lélek meggyógyúljon, mint a legnagyobb lelkiismeretesség a legparányibb cselekedetekben is, mert csak a kedély tisztasága által válhatik a lélek egészségessé; minden egyéb, bármi legyen az, — élvezet vagy szórakozás — nem segít.

„Hogy a boldogságot a kedély belső állapota — és nem a külső látszat után kell megítélni, az bizonyos, valamint az is, hogy mindenkinek, ki a valódi boldogság után törekszik, iparkodnia kell mindenek előtt önmagával megelégedettnek lenni. Azonban azok, kiknek élete oly csöndesen folyik le, hogy sohasem jöhetnek önmagokkal meghasonlásba, kik szerencsés viszonyok között születtek s azok közt maradnak is, soha se ítéljenek elhamarkodva a bal sors fölött, mely másokat elnyom — mert valóban megsirathatnák!“

A mint Széchenyi naplójának eddig idézett részleteiből látszik, 1819-ben nagy csalódásokon ment keresztül; nem viszonzott szerelem volt egyik oka azon komoly elhatározásának, hogy életét magasabb törekvéseknek szentelje. Jellemzik ezt ugyanezen naplónak következő sorai: „Tiszta, de nem viszonzott szerelem, elérhetetlen remények és elenyésző képzeletek világos pillantást engedtek lelkembe vetnem, és minthogy függetlenség, önállóság és szabadság csakis a valódi jón alapulhatnak, ezeket tűztem ki magamnak czélul, mely felé szakadatlanul törekedni kivánok.“

Ki tudja, hogy életének egész folyása nem lett-e volna más, ha tiszta szerelme viszonoztatik, és mint családapa falusi nyugalomban és családi boldogságban találta volna fel a csöndes magánélet örömeit?

III.

(Válság Széchenyi életében. Tapasztalatokkal gazdagon tér vissza hazájába és öntudatos czélt tűz maga elé. Ismét aktiv szolgálatba lép. Nyugtalanul viseli a katonaélet kötelékeit. Kivonatok naplójából 1820—1822-ig. Előléptetés nélkül nem kiván tovább szolgálni. Ezrede Debreczen környékén fekszik. Előszeretete a magyar faj iránt. Elmélkedései a hadsereg állapota felett. Széchenyi atyja meghal. A császárhoz megy kihallgatásra. Elégedetlenül tér vissza Nagyczeukre. A diplomacziai pályát ajálják neki. Uj tevékenység veszi kezdetét. „Lóversenytársulat" alakitásán fáradozik. Tervét benyujtja a császárnak. Nézetei honfiairól.)

Az imént közlött kivonatok a *Függelék Naplómhoz* czimü kéziratból tanúsítják, mily nagy változáson ment át Széchenyi lelki állapota. Az 1819-iki évet lehet azon időpontnak tekinteni, mely válságot idézett elő életében.

Eddig minden magasabb öntudatos czél nélkül élte mozgalmas és tapasztalatteljes életét az ifjú huszárkapitány. Ifjúságának első éveiben, mielőtt tanúlmányait befejezte volna, a szerencse által is kísérve, kitűntetéssel vett részt a nagy napoleoni harczok végeseményeiben. A győzelmes hadsereggel kétszer vonult be Párisba. A helyreállt béke után pedig beútazta a művelt világot. Több ízben megfordult Angliában azon nép közt, melynek alkotmánya, társadalmi viszonyai, szokásai, kifejlett szellemi és anyagi ereje Széchenyi lelki hangulatával leginkább megegyeztek; látta és tanúlmányozta a jelen kor leghatalmasabb és leginkább emelkedő nemzetét. De a tapasztalás- és tudvágy vezette őt azon földre is, hol ennek ellentéte mutatkozott, beútazta Olaszországot, azon földet, melyen szá-

zadok előtt a világ legnagyobb s leghatalmasabb állama állt fenn; látta a nagy birodalmat kis absolutistikus államokra szétdarabolva. — Beútazta Görögországot, Konstantinápolyt és a kelet egy részét. Tehát már huszonkettődik évében tapasztalatokkal gazdagon tért vissza hazájába és telepedett le Nagy-Czenken szülei lakhelyén és családi körében.

A csöndes falusi magányban vizsgálja múltját és lelki állapotát. Az önmagába-szállás föladatokat ébreszt és elhatározásokat érlel benne, melyeket egész életén át követni fog. A nem viszonzott szerelem által támadt űrt szívében betölti azon áldozatkész szeretet, melyet a hátramaradt és tétlenségben sínlődő magyar faj iránt érez. Habár még ekkor nem látja tisztán az útat, melyet követnie kell, érzi, hogy élete jövőben nem lehet czéltalan; fokozott szorgalommal késznl a nagy feladatra, az önképzés, a tanúlmányozás, a vizsgálódás által készíti elő magát, mert mint a közlött jegyzetekben maga mondja: „mindenek előtt az iránt jöttem magammal tisztába, hogy hazám, rokonaim, iránti kötelességeimnek minden tekintetben eleget kell tennem.“

De a ezenki csöndes és munkás élet, mely sokak előtt különczködőnek tűnt fel, nem tart sokáig. Alig telt el fél év, midőn a *Függelék Naplómhoz* kéziratot berekesztette, s 1820. junius 28-án rendeletet vesz, hogy lépjen activ szolgálatba az ezredbe.

Ezrede az alföldön fekszik a Tisza mentén, Debreczenben és környékén, ott hol a magyar faj legnagyobb tömegben lakik. Ez idő sem folyt le rá nézve haszon nélkül. Mint ez időben vezetett naplójából kitűnik, a gyakran unalmas kis állomásokon tanúlmányozta a magyar fajt és annak minden fény- és árnyoldalait.

Habár ez időben voltak pillanatok, midőn az előlép-

tetés után vágyódott és a katonai élet folytatására gondolt. habár pontosan teljesítette is mint tiszt feladatát, és naplói nem egy érdekes elmélkedést tartalmaznak a katonai szolgálatról és a hadsereg magasabb kiképzéséről: nyugtalanúl viselte a katonai élet bilincseit, a függetlenség és a szabad cselekvési tér utáni vágy gyakran kitör belőle.

Nagy emberekről mindaz, a mit hallunk, még gyermekkorunkban is figyelmet szokott gerjeszteni és megmarad emlékünkben. Úgy történt velem is, ki gyermekkoromban Széchenyinek cselekedeteiről nem egyszer hallottam körülöttem szólani, és ámbár azon időszakban, midőn Széchenyi Debreczen vidékén élt, még a világon sem voltam, a harminczas években, midőn Széchenyi már a hírnév és dicsőség magas fokára emelkedett volt, én mint alig tíz éves gyermek sok részletet hallottam Széchenyi ez időbeli életének eseményeiből.

Atyám minden évben meglátogatta Biharmegyében lakó testvérét, Lónyay Józsefet és rendesen elvitt magával, és mert már ekkor Széchenyi neve annyi dicsérettel és magasztalással említtetett, mint gyermek lelkesűlve figyeltem mindarra, mit róla beszéltek. Széchenyi katonai életének e korszakában gyakran volt nagybátyám házánál, ki mint katona szintén részt vett a napoleoni nagy csatákban; neje, született gróf Batthyány Karolina, ki egy kitűnő lelki tehetségekkel, nagy műveltséggel és tudományos képzettséggel bíró asszony volt, sokat tudott beszélni Széchenyi látogatásairól, különczködéséről és azon nemes szándékokról, melyekről vele gyakran szólott, és melyeket később oly nagy sikerrel valósított.

Meglehet, ez az oka, hogy a Tasner-örökösök által rendelkezésemre bocsátott naplók közűl különösen az ez időszakra vonatkozó jegyzeteket forgattam kiváló érdekkel és mutatványúl ezekből többet kívánok közölni; de úgy

hiszem, a nagy közönséget is fogják érdekelni, mintán sok érdekest és jellemzőt tartalmaznak és Széchenyinek ez időbeli élete, törekvése, szándékai és átmenete a cselekvés terére, még kevéssé ismeretesek.

„Nagy-Czenk, 1820. jun. 18-án. Parancsot kaptam, hogy a hessen-homburg huszárokhoz álljak be. A harmadik ezred, melynél kapitány vagyok! Helyzetem különös, vissza nem megyek, legalább előléptetés nélkül nem, arra pedig alig van kilátás! Parancsomban az állott, hogy jelenjek meg valahára ezredemnél, miután szabadságom már régen lejárt — pedig épen azért mulattam Bécsben, hogy arábiai útamra készüljek. Nehezen határoztam magamat el, hogy ily hosszú idő után „semmi végett" a szabadságot és függetlenséget, terveimet ismét oly sok időre elhalaszszam — atyám kedvéért tettem, ki azt jósolta nekem, hogy a „fenyűzöld egyenruha" szerencsémre fog válni.

„Gyorsan elkészültem és többek között L. fejedelemtől 200 aranyon egy rosz szürkét vettem méneséből, mely ötvenet sem ért meg: de azt gondoltam, miért ne ajándékozzon egy szabad nemes egy elnyomott német fejedelemnek 150 aranyat?"

„Julius 12-én hagytam el Nagy-Czenket. Az életet annyi oldalról lehet szemügy alá venni, és nem tudom, mi kellemesebb, jószágán feleség mellett az életet elszunnyadozni és egy beteg országnak haszontalan gyermekeket nemzeni, vagy szélvészként tova robogni?

„Aug. 6-kán lovasaimnak a Debreczenhez közel fekvő erdőben lakomát adtam. 200 itcze bor, megfelelő kenyér és 20 font szalonna volt a frisítő. A katonák vörös nadrágban és fehér spenczerben voltak. Feszteleu viseletök annyira tetszett, hogy kezdém őket megszeretni."

„Annyira elérzékenyűlök, midőn valami hazait látok, hogy egy hegedű vagy czimbalom, sőt duda is elégséges, hogy búskomorrá tegyen és megríkaszszon! Ne akarjuk egy nemzet sajátságait átalakítani, vagy épen kiírtani. A lovas csapat végre oly tűzbe jött, a nélkül, hogy leitta volna magát, hogy szinte kedvet kaptam vele támadást rendezni. Ily hangulatban kellene 30,000 emberből álló csapatot a csata napján vezényelni a csata sorsa eldöntése végett. Ha jól vezettetnék, nehéz volna az ellenségnek rohamukat kiállani.“

„Aug. 6. A mustrálás szerencsésen be van fejezve. Békés időkben a katonára nézve nincs fontosabb nap az esztendőben, mivel ekkor esküvel zálogositja el életét és köti az első szerződést fejedelmével, mely szerint vagyonát és életét, idejét és nézetét egy czímért, eszményi becsületért, egy egyenruháért és csekély fizetésért leköti. Engem mindig elszomorít, ha hadseregünk fölszerelését szemügyre veszem, és lehetetlen csalódnom, hogy épen a fölszerelés határozza meg leginkább a hadsereg jóságát és kitartását. Hányan nevetnek még most is csapatainknak ötven év előtti pedáns tartásán. A czopffal és puderrel a katonának jó ruházata is lassankint eltűnt. De miből áll a mi előkészületünk egy háborúra, a melyre a legnagyobb fáradságot, a legkitartóbb buzgalmat, a legjobb rendszabályokat kellene számos esztendőn át fordítani. Fogalmunk sincsen a katonai nevelésről — physikairól ép úgy mint erkölcsiről — és ha visszagondolva legutóbbi háborunk eseményeire, arra jövünk, hogy sokkal inkább bíztunk jó szerencsénkben és az esetlegességben, mintsem alapos számításban és helyes meggyőződésben, fegyvereinknek győzniök kellett volna, ha hadseregünk szelleme kipróbáltabb értékü, fegyvereink és mozdulataink ügyessége magasabb tökélyü, katonáink egészsége és kitartása nagyobb fokú, lovaink és fegyvereink

jobbak, ruházatunk tartósabb és czélszerűbb, stb. Minderre nem figyeltünk, hanem huszonöt éven át türelmesen verettük magunkat, míg végre isten megkönyörült butaságunkon és általunk akarta megalázni elleneinket. A szerencse persze a legjobb fegyver, a legjobb fölszerelés, de esztelen lenne azt állítani, hogy az ember vakon bízza magát a szerencsére, a nélkül, hogy fáradságot venne magának a szerencsét kiérdemelni, megragadni és erősen is tartani. Vegyük csak a közönséges életben, mennyivel magasabban áll egy művelt, mint egy durva ember! Sajátságos, hogy mindeddig azt tapasztalták, hogy halálveszélyek között, a hol egy pillanatban egy egész társadalomnak a léte forog koczkán, mindenkor jól nevelt és művelt embereknek kedvez a szerencse. A mi a ruházatot és a fáradozásban való gyakorlatot illeti, lehetne-e valaki elég kába azt hinni, hogy ezek csak mellékes dolgok és hogy ezekre nem kell ügyelni? A hadsereget a béke idejében a tökélynek magas fokára kell emelni, akkor fog bebizonyúlni, mily könnyen párosúl a szerencse az erővel és az észszel!"

„Szept. 8. Katonai szellem, physikai egészség, tudomány, kifogyhatatlan anyag és jó lovak sarkföltételei egy jó hadseregnek. És a katona nevelése abban áll, hogy végűl arra szokjék, hogy ne az élet, hanem a katonai becsületet és dicsőséget tekintse a javak legnagyobbikának. De ehhez gyakorlat kell, és a tapasztalat azt tanítja, hogy idővel és különösen a fiatal korban mindenhez lehet szokni, és hogy a meglepetés a legtöbb kedélyre nézve veszélyesebb, mint maga a veszély. Mily vakmerően néznek a tengerpartok lakói a viharok elé, Lengyelországban nem félnek a medvéktől, Magyarországban a vadkanoktól, stb. Így az ágyúgolyókhoz is hozzá lehet szokni. Idővel minden csapat hozzá szokhatik a háborúhoz. Béke idejében csak a katonai becsület legmagasabb érzelmének folytonos szem előtt tar-

tása és az élet megvetése által tétethetik csataképessé. Ismerek egy öreg, tiszteletre méltó férfiút, ki fiainak naponkint mondott egy pár szót az emberek becsületességéről, erényéről és tökélyéről, míg önmagoknak átengedve, tőle elváltak. A helyes cselekedés úgy szólván már bölcsőjökben beléjök oltatott és soha sem jöttek kétségbe, hogy mint viseljék magokat, mert a becsületesség második természetökké vált. Így erkölcsi tekintetben a katonát is sok éven át elő kellene készíteni és csataképessé tenni, hogy soha se legyen képes kétértelmű cselekedetre. Minő különbség van annak az élete között, ki már komolyan gondolt a halálra, és azé között, ki arra még soha sem gondolt."

Ez időben nagy veszteség érte Széchenyit: atyja meghalt; ez érlelte meg benne a legnemesebb szándékokat, a mit naplójában meghatóan fejez ki a következőkben:

„Decz. 12. Hatalmas bírája a földnek, a megfoghatatlan mindenségnek, a ki előtt bámulattal és imádással leborúlok, és csak gyöngeségemnek, aggódva dobogó szívemnek vagyok tudatában, hagyj az erény, a tökéletesedés felé jutnom. Add nekem a benső vígaszt és a lélek csöndes békéjét, mely nélkül az ember a te szemlélésedben nem élhet, erősítsd gondolkozó tehetségemet, hogy tiszta képzelő erő által hozzád fölemelkedjem, jóságodat és nagyságodat megismerjem és létemnek indokát felfogjam. Tisztítsd kedélyemet előítéletektől és töltsd meg szívemet határtalan odaadással és szeretettel az összes emberiség iránt! Vonj te magad fátyolt lefolyt éltemre s hagyj kalandjaimból, hibáimból és vétkeimből tisztúlva, uj életet kezdenem."

„1821. máj. 28. Gyulay százados azt reményli, hogy öt év mulva őrnagygyá lesz. Ha akkor, midőn az ő korában voltam, tudtam volna, hogy mit akarok, és ha nem éltem volna a világban mint egy fiatal medve, gondolkozás nélkül, ugy ma már régen őrnagy lehetnék; de tapasztala-

taim nem lennének oly nagyok, mint most, mert tapasztalatokat mégis csak leginkább akadályokból, szerencsétlenségekből, füstbe ment tervekből, stb. lehet meríteni."

„Bécs, nov. 11. A császárnál voltam. Midőn azt adtam elő, hogy már kilenczedik éve vagyok századparancsnok és végül őrnagygyá kivánok lenni, türelmet tanácsolt. Ez fölindúlásba hozott — bár előre látható volt, hogy a császár nem fog azonnal őrnagygyá kinevezni. A kihallgatás alkalmával újból azt vettem magamon észre, hogy könnyen megmagyarázhatlan zavarba jövök és oly lassan gondolkodom és oly alkalmatlanúl szólok, hogy szükségképen nagyon középszerű, vagy nagyon zavart embernek kell föltűnnöm. Annak, a mit a császárnak mondani akartam, negyedrészét sem mondtam el, és midőn az ajtón kívül voltam, minden tekintetben ép annyira haladtam, mint mikor bementem. A császárnak egyenesen szemébe akartam mondani az igazságot és jövőmnek határozott irányt kívántam adni. Most egy betűvel sem tudok többet, mint nyolcz nappal ezelőtt. Csak annyi bizonyos, hogy el vagyok határozva soha többé mint kapitány az ezredbe vissza nem menni, szabadságoltatom magamat, vagy a katonaságot végkép oda hagyom.

„Nov. 11. Bécsből Nagy-Czenkre utaztam. — Rosz éjjelem volt. Tulajdonképen még nem tudom, hogy mit tegyek, szolgálni és nem szolgálni között habozom, mint Hamlet „lenni vagy nem lenni" között. Nevetségessé válom magam előtt. Vajon nincs-e elnyomott diesvágy lelkemben? Vajon nem annak előérzete-e ez, hogy egykor annyi kartárs által kevésre fogok becsültetni — kik akkor tábornokok lesznek — és én — semmi. Igen, a válaszponton állok, a lassan kielégített diesvágy és élvezeteim között. A hiúság, vagy a kényelem lesz a győztes, mert hazaszeretetről, lelkiismeretről, mely szolgálni késztetne, szó

sincs többé. Ama túlcsapongások boldogabb időkből, azok elmúltak. Magyarország legroszabb ellene által legyőzetve, lábainál hever. Legyőzetve — de nem a csatában, hanem az időnek elaltatása folytán. Mit tehet egy ember — egész szövetség ellenében? Ha gyorsan haladnék is előre, végre is mi lehetne belőlem más, mint egy unalmas, hosszadalmas álomjátéknak a lovagja? — Mindig azt hittem, hogy lelkiismeretem tart vissza a szolgálat elhagyásától, de most majdnem meg vagyok győződve, hogy csupán csak hiúságom az.

Nem lenne-e jobb, a kardot idejekorán a szegre akasztani, hogy végűl is ne hasonlítson az ember Horatius versenyparipájához?

Ma ismét erősen föltettem, hogy még 1822. január havában, ha szabadságom lejár, egyenesen beadom lemondásomat. Folyamodni fogok az őrnagyi rangért és nem mutatok semminemű megbántódást vagy rosz kedvet. E győzelmet ne üljék rajtam. Liebenberg, kivel mindezt közöltem, azt tanácsolja, hogy még egy hónapig várjak.

1822. január 3. Br. azt mondja, miért nem alkalmaztattam vagy alkalmaztatom magamat a diplomatiánál? mert meglehetős furfangosságot tulajdonít nekem.

Én először is több tapasztalással bírok, mint hogy nálamnál ostobább emberektől tanúljak hosszadalmas routinet és még hosszadalmasabb ügymenetet, és két év hoszszat gyakornokoskodjam a birodalmi kanczelláriában, hogy aztán, miután bókokkal és hahahákkal ő kegyelmességének minden órában szolgálatára állottam, Karlsruhéban vagy Stuttgartban, vagy más helyen, hol még eltemetve sem akarok lenni, nevetséges fizetéssel alkalmazzanak. Ha aztán elkölteném és eltékozolnám vagyonomat, hogy a császári ház ügyeit vezessem, általános nevetség tárgya lennék és végűl is elnyomás a kilátásom.

De ha saját erszényemet követi minőségemben elzártam volna, társaim botrányává válnék. Végül nézeteim épen középet tartanak ultraismus és karbonarismus között, úgy, hogy mint becsületes ember lelkiismeretesen se az egyik, se a másik párthoz nem csatlakozhattam volna."

„Jan. 18. Melyek a nevetségességek országunkban? Hogy a katonaságnál jutalom és büntetés ugyanegy — nyugdíjazás.

Hogy Magyarországban a parasztok képviselői nemes emberek.

Farkas, mely a bárányt pártfogolja!"

Széchenyi naplójában a katonai életre vonatkozó följegyzések 1822. januárban véget értek. Ezután kezdetét vette azon tevékenység, melyet a társadalmi téren oly nagy eredménynyel kifejtett. 1822. január hó folytán a lótenyésztés előmozdítása végett a „Lóverseny-társulat" alakítását tűzte ki feladatául, miről naplójában a következő érdekes följegyzéseket találjuk:

„Jan. 20. Az egyletnek élére állottam, a mely alakúl. hogy Magyarországban a lóversenyeket behozza. Az egylet úgy alakúlt, hogy majdnem mindenkit saját módja szerint toborzanom kellett. Mindenbe beleegyeztek és most még csak a m. udv. kanczellárián kell keresztűlmennie, a hol valószinüleg megakad. Egy lebeg szemem előtt, vagy tervem megerősítése, vagy pedig feltünő visszaútasítása. Honfiaim egészben véve született rabszolgák és a mindenható istenre, nem érdemlik meg a legnagyobb jót, a függetlenséget. A mivel bír s mit könnyen szerez, azt nem becsűli az ember. Más országokban hányan ontanák el utolsó csepp véröket, hogy oda jussanak, a hol mi vagyunk! De mint őrködnének a kötelességek teljesitése fölött országuk irányában! Országunk alszik, és az emberek, kik ezreket, melyeket fáradozással szegény hazánk földjéből teremtet-

tek, idegen földön tékozolnak el, iszonyúan megijednek a legkisebb fáradságtól és a legkisebb adománytól, hogy anyaországokat boldogan lássák!

„Jan. 31. Ma tervemet, mint lehetne a lóversenyeket az osztrák államban behozni, írásban nyújtottam be a császárnak. Most eldűlt a koczka; annyi kikötéssel fogják elfogadni, hogy végűl el kell majd maradnia. Én mosom kezeimet, mert mint birtokos és lovastiszt megtettem kötelességemet. Tegyen szakmájában mindenki annyit — és jó lesz. Gyakran zavarba vagyok, hogy mindig ló- és istállószaggal jelenek meg, bár a lónak túlzott értéket nem tulajdonítok és nélküle is nagyon jól meglehetnék. De ha senki sem gondoskodik róla, úgy megakad. Hozzám jobban illik a lóügy, mint a püspökhöz vagy a költőhöz. Valamely ügynek élére állni nehezebb, mintsem látszik. Utánszaladni ezeren tudnak; mint a csatában, egyéb alkalmakkor is az emberek inkább állnak a második sorban. De ha jutalom remélhető, az utánnyargalók bizonyára az elsők. Ha lóversenyeink sikerűlni és gyümölcsözni fognak, úgy is az egyletbe lépnek majd. Angliában és Spanyolországban bizonyára lesznek emberek, kik örvendnek, hogy egy szabad országban még vannak nemesek, kik annak keresztűlvitelére vállalkoznak, mit más országokban a kormány és az uralkodó tettek, kik fontosabb esetekben is, mint a milyen a lótenyésztés, hasonlókép cselekednének. Ezek aztán azt fogják rólunk mondani: „Becsületökre válik, hogy oly lényegtelen dolognál, a milyen a ló, oly hazafiailag cselekedtek.“

„Febr. 2. A Rábán át Bábolnára útaztam, miután angolaimat sorsuknak engedtem át, kik egy emberrel sem szólhatnak.

A bábolnai ménesben mindent kitűnően találtam — kivéve a lovakat. Asverus királynak aranyban és ezüstben

szolgált élvezhetetlen ebédjére emlékeztem! — Tisztán éreztem, hogy bizonyos dolgokban okosabbá és eszesebbé kell lennem, mint mások, mert pl. gr. Hardegg és mások tanulnak és tanítanak egyúttal, míg én mindenütt tanulok. — 16 óra alatt Pestre útaztam, Budán a *Pereczné*l szálltam le. Most kezdődik nagy tevékenységem. Mindent, mit a lótenyésztés és verseny érdekében tettem, b. Wenckheim vállaira hárítottam. Az első napon harmincz embert hívok össze ülésre. Az egyletnek körülbelül ötven tagja aláírja nevét. Az ügy oly nyilvánossá tétetik, a mint csak lehetséges. Észreveszem, hogy az ügyek gyorsabban mennek Pesten mint Bécsben. Az-e az oka, hogy az emberek Magyarországban jobbak, hazafiasabbak és romlatlanabbak, vagy hogy inkább unatkoznak és több idejök van, mint a vidéken? Tevékenységem mintaszerű volt, és most, hogy az ügyet másra ruháztam, e tekintetben is tisztának érzem lelkiismeretemet, mert ha lovas tiszt nem veszi kezébe a lóügyet, valószínű, hogy mindig elfeledték volna. S ha jön egy idegen és csodálkozik, hogy a lovat oly országban, melynek csak lovassága nyújt előnyt más országok fölött, elhanyagolták és úgy szólván ki hagyták pusztulni, akkor nyugodtan felelhetem: „Én megtettem a magamét, a nélkül, hogy a kézmosásnál megállottam volna.“

A sok látogatás közben, melyet tettem, arra az eredményre jutottam, hogy nálunk mindenné, vagy sokká lehet lenni annak, a ki okos és türelmes, él, soká él, sürget és fizet.“

„Pest, febr. 13. A lóverseny ügyében tartott ülésen a legsajátságosabb megjegyzéseket hallottam. Gróf Amadé azt kérdezé: vajon mindenkinek magának kell-e lován nyargalni? stb. Nekem nem volt türelmem, Wenckheim adott példát, hogy soha se veszítsük el, mindenkit hagyjunk kibeszélni és végül mégis azt tegyük, a mit akarunk. Gyor-

san beletalálnám magamat az országgyülési routineba. — De ez is tudomány, mint más, melyet tanulni és művelni kell.

Az forgott szóban, hogyan nevezzék el Magyarországot és a hozzá tartozó tartományokat. Szentkirályi: „A mi a magyar korona alá való!“ Nem jó, a tartományokat meg kell nevezni. . . . Ő ismét: „Ha már magunk sem egyezünk meg abban, hogy mi a magyar koronához való, hát mások azt hogyan tudják?“ stb.

E csekély alkalommal észrevettem a feszültséget a különböző hitfelekezetek és a mágnások és nemesek között. A lótenyésztésről sokat szólottunk. Én birok legtöbb tapasztalattal, és ha úgy nevelnék a lovat, a mint én mondom, kétség kívűl jól neveltnek kellene lennie; de én jobban beszélek, mint a hogy cselekszem, és így megy az mindenütt. Sajátságos! Belátom és még sem segíthetek! Meglehet, hogy egy tékozló kitűnő könyvet írhatna a nemzetgazdaságról. Que c'est drôle!“

IV.

(Ujabb utazások. Az 1825-iki országgyülés. Széchenyi a m. tud. akadémiát alapitja. Pozsonyban az első társas kört alakítja. Metternich Széchenyit megismerni kivánja. Naplójegyzetek a Metternichchel való találkozásról. Széchenyit a találkozás nem elégiti ki. A herczeghez irt első levele. Második találkozása Metternichchel. A herczeghez irt második levele.)

Újabb öt év múlt el Széchenyi életében. Ez öt évről öt kötetből álló naplója található iratai között. Ez időből majdnem három évet töltött el utazásban b. Wesselényi Miklós társaságában. Együtt utazták be Német-, Francziaés Angolországot.

Ez idő alatt válságos korszak következett be a hazára. 1821. april 4-kén kelt Ferencz királynak azon rendelete, melyben az országgyülés egybehívása és beleegyezése nélkül ujonczozást rendelt el Magyarországon. 1822. augusztus 13-án királyi parancscsal rendeltetett el, hogy az addig váltópénzben fizetett hadi adónak ugyanazon év november 1-től fogva pengő pénzben kell befizettetnie. Ha a megyék erélyesen nem kelnek védelmére a magyar alkotmánynak, ha a vis inertiae hatalmát nem teszik ellenébe a királyi rendeletek végrehajtásának: a 800 éves alkotmány, mely az országgyülés hosszabb ideig egybe nem hivatása következtében úgy is szünetelni látszott, talán végkép megsemmisül. A rendeletek végrehajtására kiküldött királyi biztosok sikert eszközölni képesek nem voltak és midőn már általánossá vált a törvényekre való hivatkozás mellett a passiv ellentállás, végre a kormány aggódni kezdett és 1825. szep-

tember 14-ére Ferencz király Pozsonyba országgyűlést hivott össze.

Természetes, hogy ez országgyűlés kezdete heves volt; a nagy többségben levő ellenzék erélyesen felszólalt az alkotmányos jogok mellett.

Ezen az országgyűlésen Széchenyi is megjelent és azon kor fogalmai szerint merész lépésre határozta el magát, ugyanis magyarúl szólalt fel a felső házban.

November 3-án azonban az alsó házban egy határozott eselekedet által a politikai tevékenység terére lépett.

Midőn Nagy Pál lelkesítő beszéde után, melyben a rég tervezett magyar akadémia felállítása végett az ország nagyjait nemes áldozatra hívta fel, Széchenyi István ez örökké emlékezetes szavakat mondá: „Itt szavam nincs. Az ország nagyja nem vagyok; de birtokos vagyok; és ha feláll oly intézet, mely a magyar nyelvet kifejti, mely elősegíti honosainknak magyar neveltetését: jószágaimnak egy évi jövedelmét feláldozom!“ és tette azon 60,000 pengő forintnyi alapítványt a magyar tudományos akadémia részére, mely másokat is áldozatkész adakozásra buzdított, és így e ténye által meg volt alapítva hazánk első tudományos intézete, mely a nyelv művelésében és a tudományok terjesztésében nagy eredményeket vívott ki és üdvös működésének félszázados ünnepét 1880. november 17-én fogja megtartani.

Széchenyinek felszólalása magyar nyelven, a hozott áldozat a magyar akadémia megalapítására, a Pozsonyban alakított társaskör, azaz kaszinó és általában kifejtett tevékenysége őt egyszerre nemcsak igen népszerű, de politikai szempontból is befolyásos egyéniséggé tevék.

Úgy fogta azt fel azon hatalmas államférfiú is, ki évtizedeken keresztűl döntő befolyást gyakorolt Európa sorsára és majdnem korlátlanúl igazgatta monarchiánk belügyeit.

Metternich herczeg november 10-én, tehát Széchenyi felszólalása után hét nap múlva, mint a naplóból látszik — meg kívánt Széchenyivel ismerkedni.

E találkozás és azon emlékirat, melyet Széchenyi Metternichnek benyújtott, nem volt titok akkor, és később is volt róla szó. Mint b. Kemény Zsigmond Széchenyiről írt dolgozatában megemlíti, midőn már ellentétek támadtak Széchenyi és Wesselényi között, ez utóbbi hibául rótta fel Széchenyinek, hogy pályája kezdetén emlékiratot nyújtott be Metternich herczeghez.

A Széchenyi naplóiban foglalt jegyzetekből azonban kitűnik, hogy ez összejövetelt Széchenyi nem kezdeményezte; de nov. 10-én egy oly egyéniség, ki úgy látszik, a herczeggel szorosabb összeköttetésben volt, hozta szóba a találkozást; mi pedig az emlékiratok, illetőleg levelek küldését illeti, arra azok határozott tartalma szerint egyenesen Metternich herczegtől nyert felhivást. De ha Széchenyi maga kezdeményezi is e találkozást, azon reményben, hogy megkisérti a békés kiegyenlítést a király és az országgyűlés között, dicséretreméltó törekvésnek mondható. Széchenyinek Metternichchel folytatott beszélgetéséből, különösen pedig hozzá írt két levelének minden sorából Széchenyi alkotmányos érzése tűnik ki és semmi sem bizonyítja inkább ez alkalommal hazafias magatartását, mint hogy ellen tudott állani a hatalmas herczeg befolyásának, ki minden megengedhető eszközt felhasznált Széchenyi irányában, előbb a megfélemlítés, később hiúságának felébresztése és magas protectiójának felajánlása és fényes carriérenek kilátásba helyezése által, hogy őt nézeteinek és terveinek megnyerje.

Érdekes és jellemző mindaz, mit Széchenyi e találkozásról naplójában följegyzett, habár a jegyzetekből látszik, hogy csak főbb vonalakban, röviden és gyorsan vetette papirra e találkozás emlékeit.

A napló tartalma szerint nov. 10-én szólott Széchenyivel Metternich, azon nézetét fejezvén ki, hogy ő lenne az az ember, a ki segíthetne a jelenben létező bajokon és fölszólítá őt, hogy e végből nyiltan tárja fel előtte nézeteit.

Két nappal később, nov. 12-én történt a találkozás Széchenyi és Metternich herczeg között. A jegyzetekből az látszik, hogy a találkozás Széchenyit nem elégítette ki; egy mellék-jegyzetben említi, hogy fogalma sincs a discussióról, melyből kitűnik, hogy a Széchenyivel való találkozáskor is Metternich herczeg azon szokásába esett, melyről nevezetes volt, hogy alig hallgatta ki azt és nem vitatkozott azzal, a kivel értekezett és azon férfiak közé tartozott, kik igen szeretik magokat hallgatni, mit ekkép fejez ki Széchenyi jegyzeteiben: „Úgy látszik, hogy a tárgy ismeretében felületes, szereti magát hallani és alig hagyott szóhoz jutnom.“

Metternich szólott vele legelőbb a rendek izenetéről. Mindjárt kezdetben így szólott a herczeg: „Én mindazon ügyekkel, melyek Magyarországot illetik, foglalkoztam. Most már tizennyolcz hónap óta mindenről tájékozva vagyok.“ Erre megjegyzi Széchenyi naplójában: „Tehát Metternich azon alapból indul ki, hogy mindent tud.“

Ezután a herczeg tanácsokat adott Széchenyinek: „Ne vous laissez pas emporter par les cris et les applaudissements d'aujourdhui, pensez à ceux de demain!“ („Ne engedje ön magát elragadtatni a mai nap lármája és tetszésnyilatkozatai által, de gondoljon azokra, melyek holnap következhetnek!“)

„Én — így folytatá a herczeg — jobban vagyok képes megítélni az ügyeket, mint önök mindnyájan együtt véve, mert én azokat felülről tekintem, önök pedig alulról. Általában magasabb álláspontról kell mindent tekinteni. Én gyűlölöm az oppositiót és nem a szerint vagyok alkotva,

hogy hozzá tartozzam. Az oppositio annyit tesz, mint a legyőzött rész; én inkább szeretek író lenni mint kritikus.

„Mi kéz alatt azon szédelgési szellem ellen dolgozunk erélylyel, mely Nápolyból és Piemontból származik, és mely mozgalom megakadályozása végett mi biztosokat küldöttünk ki. Megmentettük a magyar alkotmányt. Mi vagyunk tehát az alkotmányosok, és nem ti. Az istenért, engedjétek, hogy mi cselekedjünk, és ne elegyedjetek belé, hogy mi az alkotmányt megmentsük, mely alkotmány kitünő; mi azt tiszteljük, miután jónak bizonyult, mert már 800 esztendő óta áll fen.“

„Mit akar ez a Nagy Pál személyes támadásaival Eszterházy, Grassalkovich stb. ellen? Ha azokat a piaczon levetkőztetve megütlegelnők, segítve lenne ez által?

„Sajnos, hogy a mágnási rend gyűlölt osztálya a nemzetnek, mert Magyarország egy ázsiai ország, ennélfogva gyanakodó, és abban hasonló az olaszokhoz; azonban bir nagylelküséggel, mi az olaszoknál hiányzik. Magyarországon nagyon sok értelmi erő van, de igen kevés valódi gyakorlati ismeret. A császár erőnek erejével kivánta az országgyülés összehivását és egészen bízott a kedvező fogadtatásban. Én részemről később kivántam az országgyülést összehivatni, mert tudtam, hogy arra az emberek nem voltak előkészítve; a császár azonban azon nézetben volt, hogy miután semmit sem kiván, ezért jól fog fogadtatni. Ki tudja, ha nem fog-e egy pár esztendő mulva tőlök valamit kivánni?

„Én nagyon a mellett vagyok, hogy minden három esztendőben egy országgyülés tartassék. Ez ránk nézve alkalmatlan lesz ugyan, de nagyon hasznos lehet és épen nem veszedelmes.“

Ezután Metternich herczeg áttért más tárgyakra; többek közt szólott a kereskedésről. „Hogyan lehet mind-

azt, mi hasznos, elérni pénz nélkül? és hogyan lehet pénzt szerezni váltótörvény és jelzálogtörvény nélkül? Ha mi ezt ki akarnók vinni, a nemes emberek ismét azt mondanák: „Az a mi jogunk ellen van, hogy bennünket váltótörvényszékek által üldözzenek!“ Azonban a nemes ember, ha vagyonossá akar lenni, kénytelen lesz magát a váltótörvényeknek alávetni, különösen ha egyszersmind kereskedni is akar, mert ez nem megy pénz nélkül.“

„A bank felállítása az én gondolatom volt;* valami új és mindenesetre mestermű; hasonlítható a Reichenbach találmányához, mely a vizet 3000 lábra emeli fel; midőn ezt láttuk, dicsértük az istent, hogy a dolog sikerűlt.

„Én zavarba jönnék, ha tőlem azt követelnék, hogy egy szakasz katonát vezényeljek; de arról biztosíthatom, hogy 500,000 embert vezényelhetnék.

„Nagy csak a külföldön akar magának nevet szerezni, hogy róla azt mondják: „Ime ez a magyar nemes szabadelvű eszméket fejezett ki.“

„Cz. azt javasolja, hogy a szabad levelezések (a megyék azon joga, melynél fogva megengedtetett nekik, hogy egymással levelezhessenek) megakadályozása végett büntetni kell. Én azonban e nézetben nem osztozom. Mi lenne következése? Per egyetértés helyett. Büntetni! Az isten minden kincseért, ne kényszerítsenek önök bennünket arra, hogy az embereket felakasztassuk!

„A kezdeményezés egyedül a királynak a joga; ő van egyedűl hivatva a törvényt magyarázni.“

E jegyzeteket irta Széchenyi naplójába a Metternichchel való első találkozásáról, miből az látszik, hogy Metternich Széchenyit alig hagyta szóhoz jutni.

A Metternichhez Pozsonyban nov. 18-án intézett leve-

* A még ma is fennálló osztrák szab. nemzeti bank épen ez időben keletkezett.

léből kitűnik, hogy a herezeg őt felszólította, mondaná el írásban az állapotokról való véleményét.

E levél nagyon érdekes nemcsak tartalmánál, de azon tartózkodás nélküli bátorságnál és nyiltságnál fogva is, melylyel egy huszártiszt szólni mert Európának akkor leghatalmasabb emberéhez, kinek a párisi és bécsi congressuson fejedelmek hódoltak, ki országokat és tartományokat osztogatott, ki épen azelőtt Olaszországban nagy sikerrel legyőzte a karbonarismust, és erős karral mint intéző állt az európai reactió élén, ki — mint Széchenyinek idézett jegyzeteiből látszik — imponálni kivánt és nem kimélte a megfélemlítés eszközeit.

A Metternichhez intézett első levele így szól:

„Főméltóságos uram! Legkegyelmesebb herezeg!

Kegyeskedett pár nap előtt nekem megengedni, hogy egy tárgyról szólhassak, melynek, minthogy hazámat illeti, természetes, hogy engem végtelenűl kell érdekelnie.

Nem tagadható, hogy számtalan bajnak az alapoka nem egyéb, mint félreértés, és hogy gyakran csekélységen, néha egyetlen szón múlik, hogy valamely ügy a legszerencsésebb kimenetelű legyen, mely felvilágosítás hiányában a legszomorúbb következményeket vonja maga után.

Főméltóságod felhitt engem, hogy közöljem Önnel nézeteimeit a mostani országos ügyekről.

Az a kevéssé alapos és kevés kiterjedésű szakismeret, melylyel amaz ügyek körűl rendelkezem, nem engedi meg, hogy Főméltóságod előtt ismeretlen vagy új felvilágosításokat adhassak: a miért is némileg zavarban vagyok, elküldjem-e e sorokat. Azonban e tekintetek nem tartanak vissza kötelességem teljesítésétől; figyelmeztetni kivánom Főméltóságodat némely tárgyra és körülményre, melyeket magas állásáról nem figyelhet meg annyira, mint én, ki azokat folyton szemmel kisérhetem.

Főméltóságod néhány napja többek közt azt is mondta nekem, hogy „a legtöbben egyik vagy másik tárgyról azért szoktak helytelenül ítélni, mert a dolgok helyzetét, állását, eszközeit, sőt magát a dolgot sem vizsgálják és ítélik meg minden oldaláról: el kell tehát magát — úgy mondá — mind azzal látnia, a mi a megítélendő tárgyra némi világot vet.“

Én hát egyenesen a mostani országgyülésre térhetek át, s bátorkodom Főméltóságod előtt határozottan kijelenteni. hogy minap, midőn szerencsés voltam Önnel beszélhetni, észrevettem, — bár a magyar alkotmányról szerzett ismereteit nem győztem eléggé csodálni, — hogy nem látszott egészen jól informálva s némely tárgyról egyenesen téves nézetben van. Azért azt hiszem, némi szolgálatot teszek, ha némelyekre figyelmeztetem, a mi megfigyelésén kívül esik, s a mit — hogy őszintén megvalljam — mások ön előtt kimondani nem mernek, vagy különböző tekintetekből nem akarnak.

Engedje meg Herczegségěd, hogy arra térjek vissza, a miben megállapodtunk, hogy minden kellemetlenségnek (ha így fejezhetem ki magamat) a mely most előfordúlt, a bizalmatlanság az oka, melylyel a rendek a kormány irányában viseltetnek. — Bizalmatlanság ritkán szokott ok nélkül keletkezni, és miként lehetséges — hacsak az ember természetét és belátását teljesen megváltoztatni vagy megtagadni nem akarjuk — hogy ott bizalom uralkodjék, hol az igéreteket ritkán tartják meg, hol a törvényt mindig a királynak előnyére és a népnek hátrányára magyarázzák és a hol most — ha minden kerülés nélkül ki akarjuk mondani — minden oda látszik mutatni, hogy eljutottunk azon ponthoz, mintha az egész alkotmány halomra döntetnék.

Mindezt számos példával bebizonyíthatnám isten és

Herczegséged előtt. Ha az ügyet részrehajlatlanúl akarná látni és megítélni, nekem igazat adna. — Azonban nehogy sok idejét raboljam el, minderről hallgatni akarok és csak ez országgyülésnek leglényegesb ügyeire akarom figyelmeztetni, hogy lássa a dolog fejlődését.

Mindenek előtt ő felsége atyai beszéddel örvendeztette meg a rendeket s azt mondá, hogy semmit sem kiván s felszólítá a rendeket, hogy alkotmányuk megszilárdítása felől tanácskozzanak. A rendek, erősen ragaszkodva törvényeikhez és szokásaikhoz, négy héten át tanácskoznak. Végül egész alázatossággal benyújtják nuntiumukat, melynek meritumáról se pro se contra nem akarok szólani — mert nem tartozik hozzám. — Annyi azonban áll, hogy a rendek azokat, a miket az említett nuntiumban mondottak, alkotmányuk támogatására a leglényegesebb eszközöknek tartották, s midőn benyujtották, szigorún eleget véltek tenni kötelességöknek a király és az ország irányában.

Egy pár hét múlva ő felségének resolutiója a rendekhez érkezik, a melyet alig lehet másként értelmezni, mint hogy tartalmában egészen korlátlan monarchia elve található fel.

Nem akarom vizsgálni, mennyiben igaz vagy hamis az, hogy az említett resolutióban az absolutismus elve tűnik ki; de csak azt kérdem, lehetséges-e, hogy a rendek, kik nem érthették azt másként, mindezek után bizalommal legyenek; s vajon nem bocsátható-e meg nekik amaz aggályosság, hogy mindenek előtt azon pontok iránt kívánnak megnyugtatva lenni, melyek alkotmányuk alapját képezik. Megkívánhatjuk-e valakitől, hogy tanácskozzék háza belső berendezésének, benső kényelmének javításáról, ki azon félelemben él, hogy háza minden pillanatban összedőlhet?

Herczegséged becsüli és tiszteli azt, a mi rég fennáll;

elveinek alapjául tekinti a legitimitást; politikai és magánéletében annyira következetes, hogy biztos vagyok, hogy a magyar királyság alkotmányát sarkelveiben oly tisztán és érintetlenül kivánja fentartani, a milyen akkor volt, midőn a most uralkodó dynastia uralkodása alá jutott.

Nagyon tévedném, ha a Herczegségeddel a minap folytatott beszélgetés főtartalmát másként kellene értelmeznem, — a mikor alkotmányunkat drága ékszerrel hasonlította össze, melyet érintetlenül, szentségként kell őrízni.

Ha tehát a dolgoknak ezen — reménylem — ferde felfogását s a magyar birodalom rendeinek alaptalan félelmét megfontolom, a miből valóban sok baj eredhet: meg kell magamnak vallanom, hogy kár és valóságos szerencsétlenség, hogy egymást nem világosítják fel és nem értik meg, főként minthogy nekem mindig úgy tetszik, hogy valóban ő felsége jogainak legesekélyebb sértése nélkül nem lenne oly nehéz a rendeket megnyugtatni, s a mennyire nagyon rövid idő alatt lehetséges, bizalmokat megnyerni.

Hogy ez eléressék, ő felségének legközelebbi resolutiójában röviden ki kellene fejeznie őszinte alkotmányos érzűletét, úgy a mint arra koronázása alkalmával megesküdött. A mostani resolutiónak minden az önkényre utalni látszó helyét, a nélkül, hogy ismét megfeddnék, magoktól elfelejtenék.

Aztán ő felségének nyiltan és határozottan, minden feltétel nélkül meg kellene engednie az országgyülések rendes megtartását, a nélkül, hogy ez igéret teljesítését ismét az időtől és a körűlményektől tenné függővé, minthogy ez anngy is megvan a törvényekben, mint az alkotmánynak egyik főelve és kötelező a királyra nézve.

Herczegséged látni fogja, hogy földieim bármily kedvezőtlen színben mutatták is magokat, igazságos fejedelemhez méltók és ennek bizalmát megérdemlik.

Lehet-e valaki királyának hű alattvalója, ki nem ragaszkodik minden erővel országának törvényeihez? — soha sem hihetem, valamint mindenkor kételkedni fogok annak valóságos belső értéke felett, a ki nem birja jogát férfiasan megvédeni.

Meg vagyok győződve, hogy Herczegségedet ez írat által, melyet ezennel teljes alázatossággal átküldök, legkevésbé sem sértem meg, mert azt, a ki maga is igazságos, az igazság soha sem sérti meg!

Pozsony, 1825. november 17., 18."

E levél elküldése után több nap mult el. Decz. 8-ka volt, midőn Széchenyi Metternich által ismét fogadtatott. E fogadtatásról írt jegyzetei bizonyítják, hogy a herczeg ez alkalommal szívesebb volt Széchenyi iránt; meg akarta őt nyerni; az őszinte jóakaró és pártfogó szerepét játszta irányában. E beszélgetésről a naplóban következő érdekesb feljegyzések vannak.

Metternich azzal kezdé, hogy nem mint magas állású egyén szól Széchenyihez; mindenek előtt arra figyelmeztetvén őt, hogy hamis helyzetet foglal el, így folytatá: „Önnek bal vége lesz; vous jouerez le role de Decaze, on vous prendra pour un faux frére. Ön az egyetlen ember, kivel beszélni lehet; az öregek mind buták.

„Én önt felvilágosodott és becsületes embernek tartom: önre még nagy jövő vár. Ne gondoljon csak a mai napra, de a holnapira is. Köszönöm Önnek a hozzám intézett iratait."

A jegyzetek szerint „Metternich azon magaslatról, melyen áll, jobban láthat, sokat tudhat számításból, minek és miként kellett történnie. A bizalmatlanság még sem oly természetes. A császár beteg volt, végre ő a követeléseiben tovább megy mint én."

Ezután Metternich így folytatá:

„Önnek azt tanácsolom, változtassa meg álláspontját: vonuljon vissza nem mint egy buta, de mint egy okos ember. Ön még sok szolgálatot tehet. Önöknél van ellenzék, de vannak fáklyahordók is. Ha a császár engem kérdezne, mi lenne a teendő egy tűztől való félelemkor, én azt a tanácsot adnám: ha a ház új lenne és a födél fából és szalmából, fegyverrel és hóhérbárddal kell közéjök vágni. A ház azonban nyolczszáz éve áll és négyszögletű sziklakövekből épűlt, nincs tehát veszedelem. A fáklyavivőket kell az épületbe becsukni, hogy ott elégjenek. A császár ön ellen nagyon fel van ingerelve; én mentegettem önt; nem rég hívatott és azt mondá: „no hát ez az ön hírhedt Stefferlje?“ Még a reseriptummal sincs megelégedve stb.

„Önnek kötelessége lett volna ez alkalommal felállni és beszélni; ha Ön hozzám jött volna az ügy kezdetén, én megmondtam volna Önnek, hogy mit tegyen. Most azt mondom, vonuljon vissza. Ön minden párttal el fogja rontani dolgát. Az igaz, hogy Ön nem csinált carrièret, (bizonyára a katonai szolgálatban fenakadt előmenetelt értette): ön azonban mindent kívánhat. Vous pouvez compter sur moi.“

„A herczeg e nyilatkozatai után én azt válaszolám: „Herczegséged! én akarom a mi jó és erényes; arra, hogy mi lesz belőlem, nem gondolok; ha azonban használni akarok, kell hogy szabad legyek.“

„Erre a herczeg azt válaszolá: „Én nem osztozom nézetében: higyjen tapasztalataimnak. Higyje el, hogy végtelen tapasztalatom van. (Ich habe eine Mordpraxis.) Én nem csak mára gondolok. Az utókornál nevem halhatatlan. Igen, én Bonapartének, kivel hosszú napokon át beszéltem, előre megmondtam, hogy mi lesz a vége, és én megbuktattam. Valóságos hajtóvadászatot intéztem ellene és végre lelőttem.“

„Ezután a herczeg mutatott nekem egy számítást, illetőleg összehasonlítást, melyből kitűnt, hogy a velenezei és lombard királyságok a franczia kormány alatt inkább el voltak nyomva, mint Ausztria alatt; a különbség a terheltetésnél 50 millióval kedvezőbb. Nekem úgy tetszett azonban, hogy ez a számítás nem egészen valószínű. Ezután kikelt a sajtószabadság és a szabadelvűség ellen. A magyar bornak Oroszországba való kiviteléről is szólott és azt mondá: könnyű lenne ez ügyben a rendek részéről javaslatot tétetni; ezt óhajtotta elintézni, de nem ment: most nem marad más hátra, mint hogy a dolog úgy vitessék, hogy ez irányban a császár saját akaratából intézkedjék."

Végre Széchenyi azzal fejezi be ezen beszélgetés rövid naplóját, hogy Metternich még hozzá intőleg következőkép szólott:

„Ön elrontja az ifjú embereket; ez már sok; ön meg fogja bánni: ön lehet, a mi akar; a császárnak nincs ellenszenve ön ellen és csak azon észrevétele van, hogy ön soha sincs az ezrednél. Most azonban oda visszamennie alig lehet; ez nagyon feltűnnék és úgy látszanék, mintha önt meg akarnák nyerni."

Ha az első levele Széchenyinek határozott és férfias volt, a második hosszabb levele, habár sok hízelgőt mondott a herczegnek, még határozottabban és még férfiasabban van tartva és magában foglalja Széchenyinek később érvényesített politikai elveit és politikai működésének egész irányát. Ezen nevezetes levél tartalma a következő:

„Főméltóságú uram!

Úgy mutatta magát irányomban, mint férfi férfival szemben, a rang kitűntetése nélkül, csupán belső érték szerint. Bizalma van bennem, s hiszi, hogy becsületes és felvilágosodott ember vagyok s cselekedeteim valóságos

erényből erednek. Meg fogok felelni ez előnyös nézetnek. Reménylem, hogy az idő igazolni fogja azt. Számos év óta az erkölcsi függetlenség legmagasabb fokát törekszem elérni s lelkiismeretemnek nyugodtsága s benső megelégedettségem azt mutatják, hogy e czélhoz, mely felé legerősebb akarattal iparkodom, közelebb jutottam. E független helyzetben és hangulatban Herczegségednek talán oly szolgálatokat tehetek, melyeket bárki másnál hiába keresne; mert én rám Ön más befolyást nem gyakorolhat se most, se később, mint a melyet ismeretei, tapasztalatai és beható eszessége által már most is gyakorol. Éltemben még egy ember előtt sem tártam fel annyira belsőmet, mint azt most Herczegséged előtt teszem. Bár nem vetettem meg soha mások itéletét, mégis az rendesen közönyös volt előttem, s nem akadtam kedélyre, mely az enyémet megértette volna.

Belátási képességem nagyon tunya, s ha valamely elvet állítanak fel, vagy valamely dolgot fejtegetnek, melyről azt tartom, hogy nem áll erős talajon, nem találom el azonnal, hogy hol van a hiba; habár érzem, hogy valahol sántít. Ne higyje tehát Herczegséged, hogy midőn deczember 8-án Önnel beszélni szerencsém s valóban nagy élvezetem volt, Önnel mindenben egy véleményen voltam, bár nem mondtam ellen. Ékesszólása, élénk előadási képessége, s tapasztalatainak valóban végtelen érdekessége s egész helyzete annyira elragadtak, hogy bár — mint észrevehette — nem vontam el róla szememet, s egészen fül voltam, még sem követhettem teljesen. P. o. csak azt említem meg, hogy Ön azt állítá, hogy most több tokaji bort visznek ki Magyarországból Lengyel- és Oroszországba, mint azelőtt. Bár milyen bizonyságai legyenek is, valahol számítási hibának kell lennie, fogadni mernék, bár nincsenek adataim. De méltóztassék Herczegségednek parancsolni, hogy ezt a dolgot a magam módja szerint vizsgáljam, azt hiszem, nem

fogja kiállani a tűz- és vízpróbát. Ártani nem fog, de talán használhat, mert ily felvilágosítások világot vetnek egyebekre is. Ha azonban hamis az én állításom, úgy a nyilvánosság elé kellene a dolgot bocsátani; a jó, mi abból származnék, el sem képzelhető.

Herczegséged azután azt mondá, hogy a király oly alkotmányos, maga is oly alkotmányos alapra fog állani, hogy mindazok — csekély személyemmel együtt, kik az ellenzékben vannak és maradnak, eo ipso alkotmányellenesek lesznek. Engedjen meg Herczegséged, az én felfogásom szerint ez sophisma. Nem állhat fenn politikai gazdaság ép ugy mint gép sem oppositió vagy ellennyomás nélkül. A kerekek inognának, a rugók tartóikból kiugornának, stb.

Veszélyes és jogtalan lenne, ha a király hatalmi körét feladva, nem védelmezné mindenek előtt minden erejével szent trónját és felségjogait, — ép úgy mi, a rendek, kötelesek vagyunk, a mihez jogunk van, férfias méltósággal fentartani. Ezt kiegyenlíteni, azaz megtudni azt, hogy meddig mennek a király jogai, és meddig a rendekéi, az országgyülés feladata. Időveszteség, kellemetlenségek stb., ilyen országgyülésnek természetes következményei, a miket Herczegséged tekintetbe nem vesz. De ha a király jogánál marad, s a nemzet az övénél, úgy a gép is tömör, az államtest egészséges marad.

Azonban nem feladatom multkori beszélgetésünket most pedáns módon ujjaimon elószámlálni: hagyjuk ezt. Másra akarom Herczegséged figyelmét felhívni.

Herczegségednek jó, véleménye van felőlem, melyet hála istennek meg is érdemlek. Nagyon függetlennek érzem magamat. (Bocsásson meg Herczegséged, hogy ezt oly gyakran említem, de büszke vagyok erre; ez gyenge oldalam.) Azért komoly férfiúhoz illő bátorsággal akarom né-

mely nézetemet közölni s ez által úgy szólva néhány kérdést intézni. Ezután vagy közelednünk kell, vagy egészen meg kell válnunk, azt előre látom.

Azt mondá (engedje meg, hogy még ez egyet visszaidézzem emlékezetébe) „Vous passerez pour un faux frère. Ön rosz véget fog érni, mindkét részszel el fogja dolgát rontani, stb." Esküszöm önnek, hogy az nekem teljesen mindegy. Látom és átgondolom a legjobb és legerényesebb emberek életét, jutalmát és végét, megfontolom az emberi élet rövidségét, s messze túlteszem magamat a tömeg ítéletén, — teljes életemben nem becsűltem sokra. De fájna, nagyon fájna, ha Ön félreismerne, hamisnak vagy kétértelműnek tartana. Beszélhetek-e őszintén? Nem ismerem — ha szabad így mondanom — az Ön valódi politikai hitvallását — vagy egyenesen kimondva — nem ismerem elveit.

Nekem is vannak elveim. Isten mentsen, hogy jobbaknak akarnám mondani, mint az önéit. De ha az enyéim nem az önéi, úgy — mielőtt ön vagy én megváltoztunk — inkább egy szót sem akarok Herczegségeddel az ügyekről szólni s tovább haladok nyilt, becsületes útamon.

Nagy szolgálatokat úgy sem tehetek Önnek és az országnak, de az a csekély is, a mit tehetek, bizonyára nem sikerűlne, ha hitem, nézeteim ellen volna; aláváló szolgálatokra pedig Ön nem akarhat felhasználni engem, e tekintetben nagyon is nemesen gondolkozik rólam.

Hogy tehát gyónásomat megkezdjem, mely alapjában — nem tudom miért — kissé zavarba hoz, mindenek előtt azt akarom mondani — de még egyet. Azt hiszem, hogy gyermekes nyiltságommal, melylyel szólok, Herczegségednek azt bizonyitom, hogy Önt mennyire becsűlöm s menynyire bízom igazságszeretetében. Ezt ne ismerje félre Herczegséged! Azt akarom tehát mondani:

„hogy halálos ellensége vagyok a rendetlenségnek s mindent gyűlölök, a mi rendetlenségből ered és eredhet;

„hogy a felforgatást gyűlölöm — azok szomorú következményeit ismerem, de hogy barátja vagyok a hasznos találmányoknak és javításoknak, bár belátom, hogy nagyon nehéz a javítást az újítástól megkülönböztetni;

„hogy gyűlölöm a régi forradalmi fáklyavivők tendentiáját, kik az egalité et liberté szavakkal visszaélnek, kik régi alapjokból mindent kiforgatnak, mindent lerontanak és mindent lángba akarnak borítani, félek tőlök, felfegyverkezem ellenök; de jól esik szívemnek elgondolni, hogy az embereknek minden osztálya a törvény előtt egyenlő lehetne és hogy talán elérhető lenne, hogy a leggazdagabbik és leghatalmasabbik sem görbíthesse meg boszúlatlanul az ország legszegényebbikének a hajaszálát.“

Persze, hogy földieim közül sokan ábrándozónak tartanak e gondolkozásomért, úgy mint a beteg növény is, ha gondolkozhatnék, őrültségnek tartaná az életet, mivel ő maga is csak vegetál.

Azt mondom, hogy annyira félek a zavaroktól, a forradalmaktól, hogy inkább akarok a régi slendrián mellett maradni, — hogy így fejezzem ki magamat, bár mennyire is útálom, semhogy valaha az utópia egy nemére térjek át, ha ez átmenet csak erőszakos válság által lenne elérhető. Én tehát természetemnél, de elveimnél fogva is máris erősen ragaszkodom azokhoz, kik a forradalomi útat ellenzik. Ellenben át vagyok hatva azon hittől, hogy az emberiség boldogsága a lehető legmagasb civilisátión és felvilágosodottságon alapul, mert soha sem fogják nekem bebizonyíthatni, hogy isten az embereket csak negativ boldogságra teremtette volna.

Láthatja Herczegséged, hogy némely tekintetben na-

gyon szabadelvűen gondolkozom. Engedje meg, hogy tovább folytassam és azt mondjam:

„hogy nem csak azért szeretem a létező kormányformát, mert repraesentativ országban születtem, hanem azért is, mert azt hiszem, hogy a nyilvánosság és a képviseltetés által az igaz a hamistól végűl meg kell hogy különböztessék, hogy rontott reputatiókról le kell tépni az álarczot, hogy egy tehetség se maradjon az országban eltemetve, hogy mindennek napfényre kell jönnie stb. Míg a zsarnoki államban, a mint ezt a tapasztalás mutatja, a tudatlanság gyakran a legnagyobb hatalommal van felruházva, az előítélet a bölcseség álarcza alatt a tehetségeket csirájokban megfojtja s hol a legokosabbik s a legtapasztaltabbik is az eszeset a bolondtól, a fantasztától alig bírja megkülönböztetni."

„De ha jó, lelkiismeretes és bölcs királyok következnének egymás után, én volnék az első, ki számos okokból, melyeket ismerek, az absolut monarchiának alávetném magamat; mert ha én és az enyéim boldogok lennénk, talán nem kutatnám: vajon boldogságomat királyom kegyelmének avagy saját jogomnak köszönhetem-e. De ez a jámbor óhaj kábaság."

„Egy embernek sem ismerem el csalhatatlanságát, hanem felfogom, hogy sokan, kik magas állásokon vannak, kellemesebbnek találják, hogy tetteiket homályban tartsák, s tehetetlenségöket és járatlanságukat eltitkolják, mint hogy az egész világ elé terjeszszék vizsgálat és ellenőrzés végett. Pythagorasnak „Dixi"-je semmikép sem illik már a mi századunkba!"

„Szeretném, ha minden előítélet elenyésznék, — de nagyon is érzem, hogy ahhoz a helyet és időt meg kell választani. De — mint sokan — hasznosnak és czélirányosnak semmi esetre sem tartom, mert az emberek nem

érdemlik meg, hogy tévútakon sötétben és csel által vezettessenek.“

„Csupán vallási dolgokban nincs határozott nézetem. A leghatártalanabb tolerantiát követem, és, ha töröknek születtem volna, époly lelkiismeretességgel mosnám napjában ötször lábamat, a melylyel most vasárnaponkint templomba megyek, s minden egyéb vallási szertartást híven megtartok, melyet az enyém elém szab.“

„Sokat adok az ember belső értékére, — tisztelem a valóságos philosophiát s a gyakorlati bölcseséget s sajnálom mindazokat, kiknek egész értékök elméleti tudományból és éles tollból áll.“

„Az én felfogásom szerint a nemzetiséget soha sem lehet elég magas fokra emelni. E szó alatt „hazafi“ nem érthetek más embert, mint olyant, ki hazájáért és királyá ért minden áldozatot hozni kész — még az életet is — csakhogy nem szavakkal, de tettekkel.“

Bármily roszúl is gondolkodik ő felsége felőlem és ama fiatal emberek felől, kik társaságomban élnek, ép annyira elismernék ragaszkodásunkat ő felsége dynastiájához és hűségünket személye iránt oly pillanatokban, midőn az veszélyben forogna, mitől isten őrizzen!

Herczegséged is belátja, mennyire degenerálva vannak a magyar királyság mágnásai. Persze hogy ennek ő felsége is az oka; mert úgy látszik, ő nem is kívánja, hogy őt szolgáljuk. De bennünk még nagyobb a hiba, melyet általában inkább szeretek önmagunkban keresni, semmint kívülünk; de most szolgálatképesekké akarjuk magunkat tenni, s a király, ha egyszer elismer bennünket, bizonyára hasznunkat is fogja venni.

Egyelőre itt megállapodom. Hogy nem vagyok enthuziasta, tehát veszélyes sem, csak az által bizonyíthatom be, ha biztosítom, hogy ez a néhány nézet, melyet itt rövi-

den érintettem, már régen az enyém, s hogy elzárva tartottam magamban és ezentúl is elzárva tarthatom.

Mi különben e gyónásomat illeti, talán okosabb emberek mint én, ha tanácsukat kikérném, elleneznék azt, hogy Önnek megtegyem. De én azt hiszem, hogy Önt jobban ismerem és hogy az, ki egész nyiltsággal közeledik Önhöz, inkább megnyeri Önt részére, mintsem magától eltávolítja. És mi a veszélyt illeti — bizalmamat Herczegséged iránt semmi sem tántoríthatja meg!

Hogy Ön mélyebben tekint egy államgépezet alapelveibe, mint én — az, istenemre mondom, természetes. Megengedem, hogy nézeteimben sok nem egyéb szép álommál, mert nézetek dolgában még a magaméi ellenében is bizalmatlansággal viseltetem. Azonban én konok természetű vagyok és csak észbeli okoknak engedek, s ekkor is csak bajjal, ha világosan és tisztán szemeim elé állítják.

Azt hiszem, hogy becsületes emberhez illőleg cselekedtem, midőn magamat és néhány nézetemet Herczegséged előtt röviden és egész nyiltsággal feltártam. Ha Herczegséged azt hiszi, hogy e nézeteimmel valamire használhat, mi hazámnak és földieimnek üdvére és boldogságára szolgál: úgy bizonyára senkit sem fog találni, ki nálam jobb akarattal bírna, bármennyire legyen is belátási képessége erőteljesebb s tudománya tágabb, mint az enyém.

Higyje el Herczegséged, hogy személye iránt valóságos vonzalommal és őszinte ragaszkodással viseltetem.

Pozsony, 1825. deczember 11."

V.

(Gróf Széchenyinek a társadalmi téren kifejtett tevékenysége. Alkotásai. Kitartó és fáradhatlan munkássága. Levele Júliához, melyben fejtegeti az egyesek hazafiui kötelességeit Magyarország irányában; a közjóért áldozatokat kell hozni; a magyar jellem árnyoldalai.)

Gróf Széchenyi hátrahagyott íratai közt a társadalmi téren kifejtett magántevékenységét illető jegyzetek, levelezések és munkálatok nagy helyet foglalnak el, és ha egykor közzététetnek, tanúságúl fognak lenni azon fáradhatatlan, következetes munkásságról, melyet az anyagi és szellemi téren kezdeményezett és bámulatos sikerrel keresztűlvitt nagy becsű alkotásainál kifejtett. Bizonyítani fogják továbbá, hogy Széchenyi mindazokban, miket a magyar nemzet regeneratiójára tett, mindent egy jól átgondolt terv szerint, egymással szoros lánczolatban, megtartva a helyes egymásutánt, bámúlatos tevékenységgel vitt keresztűl.

Nagy merészség kellett ily dolgok kezdeményezéséhez; szüksége volt azon határtalan szeretetre, melyet hazája és a magyar nemzet, saját faja iránt szíve mélyéből és egész valójával érezett. E szeretet szüleménye volt a hit a magyar nemzet fejlődési képességében, a mély gondolkozás után szerzett rendíthetetlen meggyőződés, a bizalom a követendő út helyességében és saját cselekvésének eredményében és a reménység az iránt, mit két szóban oly jellemzően fejezett ki: „Magyarország lesz!“

Annak bizonyítására, hogy mindazt, a mit a gyakor-

lati téren tett, jól átgondolt terv szerint tette, elég legyen a következőket említeni:

Széchenyi meg volt arról győződve, hogy a nemzet nyelvében él és mindenek előtt művelt nyelvre van szüksége; hogy a nemzet nem emelkedhetik azon hatalom nélkül, melyet a tudományok terjedése ad: ezért alapítá a magyar tudományos akadémiát.

Hogy honfitársait nagy eszméi iránt lelkesítse és nemes törekvéseinek megnyerje, mindenek előtt szüksége volt, — mint maga jellemzően mondja: — „hogy honfitársait medvebarlangjaikból lassankint kicsalja". Hogy a fővárosban az ifjú nemzedék jobbjait egyesítse, alakítá a lóversenyt és a nemzeti kaszinót; ez utóbbi által példát adott az ország minden városának hasonló társaskörök alakítására.

A Dunagőzhajózás megindítása, a Dunahajózás akadályainak — a Vaskapú szikláinak eltávolítása által az összes közlekedési, vasúti és csatornázási rendszernek Budapestről kiágazólag szándékolt kivitele, az országgyülés Pestre való áttételének sürgetése által nemcsak az ország kereskedését és anyagi erejének emelését kívánta előmozdítani, de a fővárost a haza szívének tekintve, méltó központot kívánt teremteni az ifjú és haladó nemzetnek.

A Tiszaszabályozás kezdeményezése és rendezése által a nagy magyar síkságnak „egy kis királysággal felérő területét" szándékozta — mint ő maga kifejezé — „bűzhödt mocsárból virágzó kertté" átalakítani, hogy azon faj, melynek emelése életfeladata volt, anyagi erőben is emelkedjék.

De nem folytatom jellemzését annak, hogy mi mindent kezdeményezett és létesített, már ezekből is kitűnik, hogy minden alakításában jól átgondolt terv szerint járt el; így volt az politikai irányú cselekedeteiben is. Elég legyen e

tekintetben idéznem b. Kemény szavait: „Széchenyi semmihez nem fogott, minek erkölcsi osztaléka nem vala. ki a lánczhíddal a vámmentességet buktatta meg. a közlekedési eszközökkel a nemadózást kivánta feldönteni, az egyesületekkel a politikai eszmék központosítására működött. a magánjogi változásokkal az aristokratia kizárólagos befolyását támadta meg gyökerében. számos kisérleteivel egy különálló magyar pénzügyi rendszer létesítésére törekedett és a munkásság minden terén fajunk megmentése után második vezércsillagáúl tüzte ki: „Hazánknak ingadozás nélküli átvarázsolását egy elkopott. féligmeddig feudális. féligmeddig alkotmányos szövevényből emberhez illő és minden álfénytől kitisztúlt képviseleti rendszerre.“

Még azok is, kik Széchenyinek nem voltak ellenei. hibáztatták, hogy az országnak alsóbb osztályaira is — különösen, czéljainak kivitele végett. a befolyásos pesti polgárokra nagy nevének és magas állásának hatalmával nagy befolyást gyakorolt; de különösen rosz néven vették. hogy magasabb czéljai végett — miután minden hatalom a kormánynál és főként Béesben volt összpontosítva. gyakran napokon át kereste és igyekezett megnyerni a kormány élén állókat. Gyakran órahosszat tudott várakozni a hatalmasok előszobáiban. hogy bámulatos diplomatiai ügyességével sürgessen és kérelmezzen — nem a maga, de hazája érdekében, felfegyverkezve azon kitartó türelemmel, mely ily dolgok kivitelére szükséges.

Ifjúkori emlékeimből idézhetem. hogy midőn a Tiszaszabályozás megalakításáról volt szó és én is mint a vállalat központi bizottságának tagja gyakran érintkeztem Széchenyivel, tudom. hányszor járta meg Béeset és menynyit kellett a hatalmasoknál szorgalmazni. míg e vállalat létesítésére a só felemelt árából a mai fogalmak szerint csekély összeget kieszközölhette és előlegképen egy hitelmű-

velet által néhány százezer forintot nyerhetett az akkori pénzhatalmaktól. Midőn ez eredménynyel többszöri útazás után visszatért, mosolyogva említé nekem, hány száz lépcsőn kellett neki naponként fel- és lemennie és hány órát türelemmel a fogadtatásra várakoznia!

De hátrahagyott levelezései mutatják, hogy nagy czéljainak kivitele végett nemcsak a kormánynál, nemcsak a személyes érintkezésnél volt türelemben és tevékenységben kifogyhatatlan, de évenkint számos levelezéseiben mily rábeszélőleg, lelkesítőleg és buzdítólag hatott egyéb befolyásosabb kortársaira, nemcsak a férfiakra, de a nemesebben gondolkozó lelkes nőkre is: ennek jellemzéséűl számos levelei közűl választottam ki egyet, melyet üdvös tevékenységének első korszakában 1829. november 8-kán Nagy-Czenkről írt egyik kedves rokonának, Hunyady Júlia grófnőnek.

Minden, a mi e levélben foglaltatik, rendkívüli érdekes ma is, rábeszélő és buzdító szavak, nagy igazságok és jellemző élezek vannak benne, melyek negyvenhat év múlva is megérdemelnék, hogy mindenki, ki azokat olvasni fogja, vegye szívére és emlékezzék meg arról, hogy — habár majdnem fél század múlt el, mióta e levél íratott, habár annak írója rég elköltözött tőlünk, habár nemzetünk nagy megpróbáltatások után alkotmányos viszonyokat él és ura lett saját sorsának: a regeneratio munkája, melyet Széchenyi kezdeményezett, még távolról sincs befejezve és nemzetünk fennállásának biztos sikere csak az esetben remélhető, ha minden nemesebb erő e nagy munka befejezéséhez hazafiúi áldozatkészséggel fog járulni.

„Kedves Júliám! Annyi a dolgom, fejem oly tele van és annyira szórakozott vagyok, hogy eszméimet és elveimet néhány dolog fölött valószínűleg nagy rendetlenségben,

egészen röviden, és ily módon nagyon érthetetlenűl fogom előadni. Azonban szükségesnek tartom, hogy némelyek fölött valahára egészen tisztán nyilatkozzam. Kérlek, kérlek türelemre, figyelemre és különösen arra az éles elmére, mely a női nemnek kiváló sajátja és mely abból áll, hogy még az elhallgatottat is kitalálja és felfogja.

Minél magasabban születik az ember, minél gazdagabb, értelmesebb és függetlenebb, annál nagyobbak kötelességei embertársai, hazája irányában.

Ki oly szerencsés körülmények között jött a világra, mint mi, annak nagy kötelességei vannak, és az egyenesen rosz embernek és semmirevalónak mondható, ki a rá bízott kincseket elzárja és a közjóért semmit sem áldoz: — ellenben gyöngének vagy butának nevezhető, ki többet akar, mint a mennyit bir, valamint hiú kérkedő és valószínűleg hosszúfülű az, a ki magáról azt hiszi, hogy ő tekintély, hasonló Mahomethez, úgy szintén az is, ki magát Zenobiának vagy Corday Charlottenak tartja, és végre büntetésre méltó szerénységet vagy nyomorúltságot követ el az, ki semmit sem épít és semmit sem mer önmagától tenni. De fontoljuk meg, hogy egyesek mennyire képesek, kik a jót és a nemest állhatatosan akarják. Vous voyez donc, que je veux, qu'on y trouve un juste milieu.

Gyalázatos, ha valaki magát jobbnak és előkelőbbnek tartja azért, mert a sors neki kedvezett, és nyomorúlt az, ki magát rangja, czíme, vagyona és születése mögött elsánczolja. A legnagyobb ember az, ki a legjobb, legnemesebb és legkitűnőbb.

De miként teljesíthetők e kötelességek?

Isten az embert bizonyára nem negativ, hanem positiv boldogságra teremtette. A kő azért, hogy nem szenved, még távol esik a boldogságtól, és a paraszt azért, hogy az

életnek oly sok örömét, melyet mi élvezünk, nem ismeri, azért nem irígylésre — de sajnálatra méltó.

A legnagyobb boldogság a világon a lélek kiműveléséből áll, ha csak egy állatnak gondnélkűliségét nem akarnók boldogságnak mondani. Az ember gondolkozásra teremtetett, gyomrát táplálni kell — de szívét is, és különösen lelkét. Emelkedett szellemű emberre nézve egy jó könyv vagy szellemes társalgás szükségesebbek, mint marhahús vagy álom. Ezért kötelessége mindenkinek az igaz fölvilágosodást mindenütt terjeszteni — *ez a mi hivatásunk Magyarországban, mert ez a mi hazánk.*

Az eszes és az, ki a földön valami helyest kíván létesíteni, nem fogja erejét és eszközeit szétforgácsolni, nem is ad mindenkinek, ki azért megszólítja, hanem amaz erőket és eszközöket csupán kevés tárgyra fogja összepontosítani.

Ne feledjük el soha, hogy Magyarország a mi hazánk. Isten bennünket bizonyára nem ok nélkűl engedett Magyarországban napvilágot látni, hanem azért, hogy mi erőnkhöz képest — bármily csekély legyen is az — a világ szépítésére és tökélesbítésére közreműködjünk, et là nous avons une forte tâche à remplir, avec cette bonne vieille Hongrie! — Én Magyarországot igazság szerint csunya országnak tartom — nem is a legszebbik; Molnárnak (egy ügyvéd Sopronvármegyében) és sok másoknak modora több, mint kellemetlen és unalmas, mert émelyítő. A főnemesség nagyobb része, melynek tulajdonképen kötelessége volna minden szépnek és jónak előmozdítására közreműködni, már majdnem rothadt, vagy legalább a rothadt szagot viseli magán. Azonban egy nemesebb lélek nem fogja anyaföldét megvetni rút volta miatt, de fog igyekezni azt szebbé tenni, és Molnárt legfeljebb kineveti, gyötri és kínozza, de a hazát nem hagyja el, hogy a kis Molnárok másként fejlődjenek és más képet kapjanak.

De elég legyen mostanra a példázgatásból. Minő következéseket lehet mindezekből levonni?

Neked, valamint nekem is, megvannak kötelességeink; de a tieid nem oly nagyok, mint az enyéim, mert én gazdagabb, függetlenebb vagyok náladnál, és bár talán nincs több eszem, mint neked, de minden esetre több a tapasztalatom. De neked több kötelességed van, mint pl. komornádnak, Jenny kisasszonynak. Mindenkinek kötelességei viszonyaihoz vannak mérve. Az enyéim nem oly nagyok, mint Nagy Péteréi, a tieid nem olyanok, mint Aspasiáéi, de a te kötelességeid a tieid szük köréhez, az enyéim pedig a pesti kaszinó dohányfüstjéhez vannak mérve.

A közjóért áldozatokat kell tehát hoznod, de olyanokat, melyeket könnyen, nagy önmegtagadás nélkül hozhatsz; senki sem kívánja ingedet, — és hála istennek, a ferdeségek korszaka lejárt — bár azokat, kik akkor éltek, egész lelkemből csodálom és irígylem; a Codrusok, Deciusok, Curtiusok pedig ma hasznavehetetlen bútorokká váltak. A vér ritkán használ, de igenis a sok ember adakozása és munkája.

De a te javad végett is kell az áldozatokat hoznod, mert a te jövőd előtted úgy, mint az enyém én előttem titok; a boldogság csak az istenek adománya, de hatalmunkban áll a megelégedettséget elérni. Bármi történjék is veled, hidd el nekem, kedves Júliám, higyj tapasztalataimnak, hogy lényegesen fog kedélyed nyugalmához járúlni, ha ezen rejtélyes tartózkodási helyen, a hol nem tudjuk, honnan, hova és mit . . . . . nem vonod meg magadtól a kellemes lelki táplálékot, midőn hazádnak boldogítására közreműködöl. Honnan származik az a kiállhatatlan űr, melyet sokan oly gyakran éreznek belsejökben és sokaknak azon aggodalma, hogy senkinek sincs rájok szüksége és hogy elfecsérlik napjaikat? A hazafiúi érzelemnek híjá-

ból! Mindentől megfoszthatnak bennünket, a legkedvesebbtől is, a mivel bírunk. A leány soha se lehet bizonyos abban, hogy boldogan fog összekelni; az anyára ugyanannyi gond vár, mint öröm. De a haza mindenkor a miénk!

Könnyű kitalálni, miként kell kezdened, hogy valami okoshoz fogj. Mire vagy képes egymagad? kevésre, úgy szólva semmire; kövess tehát bennünket. Nyomj el minden szenvedélyt, minden túlcsapongást, melyek rendesen szalmalánggal égnek, és csupán — pour se distinguer — hiúságból erednek. A magyart úgy is nagy adag hiúság jellemzi, s ez egyike a legnagyobb akadályoknak, mely útunkba gördül. A legifjabbik, a legtapasztalatlanabbik elől akar járni, mindenki magának dolgozik, mindenki valami újhoz fog, pour être nommé et pour être applaudi et vu séparé des autres. Magyarország a mi bölcsőnk, szebbé tennünk, emelnünk, boldogítanunk kell azt. Családunknak elég eszköze van arra, hogy azt tehesse. A szegény paraszt — egyesített családi erejéhez képest — eleget tesz kötelességének, ha istennek nagyobb dicsőítésére egy fát ültet. De hogy miként kell az országban egymást pótolni, hol kell kezdeni, melyik legyen az első lépés: a felől barátaimmal, kiket te ismersz, de kiket nem akarok megnevezni, sokat gondolkoztam. Az emberek nemesebb fölvilágosítására törekszünk, a mely által a paraszt úgy mint a fejedelem belátni tanúlja — amaz hogy munkásnak, szorgalmasnak, elégedettnek kell lennie, — a másik pedig, hogy mintaképül kell szolgálnia és a legszegényebb pórnak jogait is tisztelni kötelessége. Sokat nem lehet erről szólani; azon kell lennünk, hogy ismereteket szerezzünk magunknak, nyelvünket emeljük, szokásainkat finomítsuk, stb. Minden a szívből ered; ha ez egészséges és erőteljesen ver, úgy az egész testet új vérrel élteti. Magyarországnak szíve Pest és Buda (egy angol a két várost Buda-Pestnek mondja) —

persze hogy a szegény szív poros és sáros — de ki tehet róla? Ezen nem változtathatunk, de annál inkább kell a bajon segítenünk. Nem tolhatom a szívet máshová — mert ez lehetetlen — de szebbé tehetem.

Az időnek rövidsége miatt többet nem mondhatok; de könnyen kitalálhatod a mondottak értelmét. Reménylem, hogy te nem vélekedel felőlem oly felületesen, hogy azt hidd rólam, hogy én életemnek legszebb éveit arra fogom fordítani, hogy végre is egy pár lovat futtassak, vagy egy dohánytőzsdét állítsak fel. Azt találom, hogy a pipaszag ép oly kellemetlen, mint az istálószag, és csak nagy önmegtagadással vagyok képes ily rosz szagú intézményeknek, a milyen a lóverseny és a kaszinó — szószólója lenni. Azonban én ártalmatlanoknak tartom ez eszközöket, de elégségesek arra, hogy honfitársainkat medvebarlangjaikból lassankint kicsaljuk, egy helyen egyesítsük, egymás között és műveltebb emberekkel megismertessük. — Még akkor is, mikor a lóról, a birkáról, a tehénről beszélek velök, lassankint leszoktatom őket előítéleteikről, és biztosíthatlak, hogy néhányan már nem köpnek többé a szőnyegre és sokaknak megrövidítettem kissé hosszú füleiket.

Én nem ajándékozok szívesen egyeseknek ismert elveim miatt, mert szívesebben mozdítanám elő a közjót egyesített erőkkel. Ez iránt szóltam anyáddal — de mind a mellett nagyon örvendenék, ha jelentéktelen ajándékaim, melyekkel téged, Agathát és Luizát meg akarlak lepni — terveimet előmozdítanák.

Adj évenkint élethossziglan két aranyat a pesti hölgyserleg részére, és valóban azt hiszem, hogy te jelen viszonyaid között kötelességednek épen eleget tettél. Ni plus, ni moins . . . Luiza adjon ugyanannyit, és Agátha talán három aranyat. Ez a sok szónak rövid tartalma!

Légy oly szíves, kedves Júlia, mutasd meg ezt a le-

velet valamennyi rokonainknak, kikkel találkozol, *de egy idegennek se!* Nagyon szeretném, ha tartalmát magatok között megvitatnátok és velem értekeznétek fölötte — de csak idegennel ne, mert pipaszárrágóinkat egészen megfélemlíteném, ha csak távolról is gyanítanák, hogy tulajdonképen *őket*, nem pedig lovaikat akarom *trainirozni!* Válaszolj e levelemre, habár egészen röviden, annál többet értekezünk majd fölötte szóval.

Aztán még egy kérésem is van hozzád, mely elég sajátságosan hangzik — írd le vagy írasd le Károly vagy Luiza által ezt a levelet; tartsd meg az eredetit, de küldd meg nekem a másolatát. Nincs időm, hogy magam leírhassam és idegen kézzel nem akarom leíratni, de szükségesnek tartom, hogy az ily leveleknek, minőket évenkint százával szoktam írni, másolatát megőrizzem. Adieu!

Nagy-Czenk, 1829. november 8-án."

VI.

(Széchenyi irodalmi tevékenysége és annak hatása a nemzetre. Sokoldalu munkássága. Nagy befolyása az akkori nemzedékre. Széchenyinek két jellemző hasonlata. 1830—41-ig tart nagy tevékenysége, mely által uj életre ébreszti a nemzetet és uj irányt jelöl neki. 1841 után az agitátió szükségét megszüntnek tekinti. Az 1843-iki országgyülés kezdetén Gervayhoz irt levele és az ahhoz csatolt memoranduma. Naplójegyzetek ezen emlékirat sorsáról.)

Az 1830—1841-ig terjedő tizenegy év volt Széchenyi életének legbefolyásosabb és legfényesebb korszaka, midőn a nemzet ujjászületésén nagy sikerrel fáradozott, midőn mindenki csak az ő szavát és példáját követte és valóban varázshatalmat gyakorolt nemzetére. *Hitel*, *Világ*, *Stádium* epochális munkáiban nagy eszméket ébresztett, határozott feladatokat állított fel a magyar nemzet regeneratiójára és az előbbi tétlen pangást pezsgő élet váltá fel, a még nem rég minden irány nélküli régi gravaminális politikát a nemesi kiváltságok, a feudális alapú tehetetlen rendi alkotmány védelmén élősködő hazafiaskodást szabadelvű és kiválólag magyar — de a mellett európai műveltség után öntudattal törekvő irány váltotta fel.

Széchenyi hátrahagyott iratai között e korszakról vezetett naplói, egyéb irományai és levelezései nagy érdekűek; de mint már fentebb említém, e korszakból ismertető közlést tenni nem kívánok, mert a mit ezen tizenegy év alatt tett, többnyire a nyilvánosság előtt történt, és később. midőn a *Kelet népe* czímű munkáját írta, tervei és szándékai felett önmaga elég részletesen nyilatkozott.

Ha majd egyszer e korszakra vonatkozó iratai Széchenyinek közzé lesznek téve, — habár egészen új és előbb ismeretlen alig fog bennök találtatni — a részletek fogják kimutatni azon ernyedetlen sokoldalú munkásságot, melyet e korszak alatt kifejtett, és fokozni fogják a nemzet kegyeletét irányában.

Mi az élő nemzedék idősbjei, kik e nevezetes korszakban mint gyermekek vagy mint ifjak éltünk, elevenen emlékezünk azon határtalan tiszteletre, melylyel a nemzet környezte, és ama nagy befolyásra, melyet Széchenyi ez időben gyakorolt.

Én azon szerencsében részesültem, hogy Széchenyit azon korszakának utolsó éveiben, ámbár akkor 15—16 éves egyetemi tanuló voltam — sokszor láttam és hallottam..

Az 1838. márczius havában a nagy árvíz Pestet romba döntötte. Atyám ez alkalommal a rendkívüli viszonyok által igényelt intézkedések vezetése végett királyi biztosnak neveztetett ki, és később Pest városának újonnan építése és szépítése tárgyában még 1839-ben is ezen minőségben működött. Széchenyi már előbbi időkben is atyám iránt őszinte barátsággal viseltetett, és mert egész életén át Pest városának emelésén és szépítésén munkált, mint választott polgár a városi ügyekbe befolyt, az úgynevezett szépítési bizottságnak tagja volt, — mely bizottságnak elnökségét atyám viselte József nádor megbízásából. Széchenyi ez időben atyámmal gyakran értekezett és többször megfordult házunknál, sőt gyakran megtörtént, midőn együtt elmentek sétálni, — többnyire bizonyos kitüzött czélból a városnak egyik vagy másik részét megtekintendők, magokkal vittek és így nem egyszer hallgattam érdekes beszélgetésöket. Széchenyi nagy terveit, midőn azokat elmésséggel és gyakran élénk hasonlatokkal előadta. Egyes találó mondataira még most is igen jól emlékszem.

Többek közt egy hosszan tartó szépítési bizottsági ülés után, melynek tárgya volt Pest városa lipótvárosi ujonnan alakítandó részének tervezése, mely ülésben Széchenyinek sokat kellett küzdenie polgártársaival az utczák mikénti alakítása iránt és erős harczokat folytattak ellene azért, mert ő több helyt sétatereket és ültetvényeket hozott javaslatba és az utczák beosztásában is némi változatosságot kívánt megállapíttatni, többek közt azt mondá: „A mi polgáraink, a kiket pedig minden szél porral borít be, mely ellen egyedüli óvszer volna a Rákosnak fákkal és fasorokkal való beültetése, irtóznak minden fától a városban s annak környékén és a várost nem is képzelik másként, mint egy sakktáblát; azt tartják, hogy az nem is lehet város, a hol fát lehet látni. Nem gondolják meg, hogy London egészségi állapotának feltétele a parkok és squarek, melyeket méltán a város tüdőjének lehet mondani;" — és hozzátevé — „ha a mi választott polgárainkra bízta volna az úristen az égboltozat berendezését, még a csillagokat is glédába állították volna!"

Más alkalommal a Duna partján haladtunk, mely akkor még nagyon ronda volt, midőn egy nagy győri búzás hajót vontattak számos lovakkal nagy kiabálás és ostorcsattogtatás mellett, a hosszú sorba befogott lovak minden erőlködés mellett alig tudtak megküzdeni a folyam erejével, melynek hatalma gyakran visszarántotta a szegény párákat; ugyanekkor e hajó mellett büszkén haladott egyike azon nagy gőzösöknek, melyeket a Széchenyi által alapított gőzhajótársaság építtetett. E látványra Széchenyi megállt és néhány perczig gondolkozásba merűlve tekintett a két járműre; végre atyámhoz fordúlva így szólott: „Nézd! Minő ellentét! az egyik" — és rámutatott a nehéz búzás hajóra — „a régi Verbőczy Magyarországának a jelképe; a másik pedig jelképe annak, mivé Magyarországot ten-

nünk kell, hogy fenálljon; a tudomány hatalma, az ember szorgalma alkotá e művet; az ad erőt könnyen leküzdeni a legerősebb áramlatot is. Ellenben ez az idétlen jármű, a középkor változatlan hagyománya, mely ma ép olyan, milyenen egykor szállíták a keresztes hadak szereit, — hogy küzd a hajcsárok idétlen lármája, az ostorok csattogása, az igába fogott szegény gebék erőlködése és nyögése közt! Mennyi lárma, rendetlenség, szenvedés oly csekély eredménynyel! A másik, a XIX. század alkotása, melynél minden oly jól elrendezett, szabályos, mely bírja az emberi ész, a tudomány és szorgalom minden vívmányait, a kapitány egy szavára, a gépész egy mozdítására mily diadalmasan szegi a habokat! Egyik a privilegiált, feudális, középkori — másik a modern állam jelképe! És mégis vannak magyarok, kik, — habár tudhatnák, mi ad erőt és hatalmat a nemzeteknek, — mégis makacsúl ragaszkodnak Verbőczy Magyarországához!"

E korszak, melyet Széchenyi korszakának nevezhetünk, gazdag volt kitűnő tehetségekben. Ha azon tizenöt évet veszszük tekintetbe, mely 1830—1845-ig folyt le, hazánk történetében se előbb, se utóbb nem mutatható fel időszak, melyben több új tehetség merűlt volna fel mind a politikai, mind az irodalmi téren. És minek tulajdonítsuk ezt? — A nevelési rendszer, melyben az ifjúság részesűlt, nem változott; a kormányrendszer és a politikai élet kerete a régi maradt. És mindamellett évről évre láttuk szaporodni azon férfiak számát, kik nemes törekvésben egyesültek az irodalmi és a közélet terén a regeneratió létesítésére és a reformok keresztűlvitelére. Én ezen jelenséget leginkább azon szellemi mozgalomnak tulajdonítom, melyet Széchenyi minden irányban megindított. Az elszórt és irány nélkűli tehetségek, ha egy központban egyesűlnek, ha tér nyílik közös tevékenységre, egymást támogatva és buz-

dítva fokozott munkásságot képesek kifejteni. Alig alakúlt meg 1830-ban az akadémia, és bekövetkezett azon korszak, melyben hazai irodalmunk virágzásnak indult, egymásután új fényes tehetségek léptek az előtérbe; a társas-körök, kaszinók alakítása, a lóversenyek, az országgyülésen a nagy reformeszmék vitatása, a napi irodalom szabadabb fejlődése, nagyban emelték a közéletben kitűnővé vált férfiak számát.

Új élet, új irány fejlődött. Széchenyi megszűnt egyedűli tényezője lenni a mind nagyobb mérveket öltő mozgalomnak. Ő akkor a cselekvés és nyugodt munkásság korszakát kívánta az országnak, lemondott agitátori szerepéről, mert — mint maga kifejezé — „az agitatiónak szükségе ideig-óráig megszűnt".

Midőn terveit és azon egymásutánt, melyet azokban a nemzet által követtetni szükségesnek vélt, veszélyeztetve látta a mind nagyobb mérveket öltött mozgalom által, írta valódi jóslati tehetséggel a *Kelet népe* czímű munkáját. Ő, ki elérkezettnek látta már ekkor a 40-es évek kezdetén nagy eszméi tettleges megvalósúlását, különösen a nemesség megadóztatását, az ország anyagi érdekeinek előmozdítása czéljából egy országos pénztár alapítását, a közlekedési eszközök, vasutak, csatornák létesítését és oly kormányrendszert, melynél fogva a felelősség — habár korlátolt mérvben — tettleg behozassék és mindazon törvények megalkotását, melyek egyenlő jogokat és kötelességeket alapítanak meg a nemzet minden osztályára nézve, és főként, mert a drága időt jól kívánta felhasználni, — azon meggyőződésre jutott, hogy az adott viszonyok között e czél megvalósítása a monarchia sorsára döntő befolyást gyakorló egyének közreműködése nélkül nem érhető el, mi a megindult agitatióval szemben mindinkább valószínűtlenné vált; különösen aggódott pedig a miatt, vajon nem fog-e

megint bekövetkezni hazánkra nézve az annyiszor megkísérlett provisoriumoknak újabb korszaka?

1843. május havában jött össze Pozsonyban a magyar országgyülés. A királyi propositiók a kormány jó szándéka iránti reményt Széchenyinél emelték, s mert meg volt arról győződve, hogy a megindult agitatiót a reformok terén nyerendő eredmények és az ország anyagi érdekeinek emelése által lehetőleg nyugodt mederbe kell terelni, elhatározta magát, reformterveinek keresztűlvitelére megnyerni a monarchia sorsát intéző államférfiakat.

Ferencz császár és magyar király halála után a monarchia ügyeinek legfőbb vezetése három férfiúra volt bízva; a dynastia tagjai közűl Lajos főherczeg, a ministerek közűl Metternich herczeg és gróf Kolowrat alkották azon triumvirátust, melynek akarata nélkűl a monarchiában semmi nevezetesebb nem történhetett. A magyar ügyekre nagy befolyása volt Gervay állami tanácsosnak, és mert úgy látszik, hogy Széchenyi azon időben egyenes érintkezésben nem állott Metternichchel, 1843 junius 19-én írt egy levelet Gervayhoz, melyhez egy emlékíratot mellékelt a végből, hogy azt Gervay Metternichchel és Kolowrattal közölje.

A Gervayhoz szóló levélből Széchenyi szándékaira és aggodalmaira nézve a jellemzőket idézem:

„Az én szándékom becsűletes, van elég bátorságom és hiszem, hogy jó szolgálatokat tehetnék. Hogy azonban sikere legyen közreműködésemnek, szükséges, hogy folytonos érintkezésbe jőjjek államunk vezérférfiaival, hogy velök sokat szóljak. Az írással egyetmást el lehet ugyan érni, jelenben azonban nézetem szerint nem arról van szó, hogy egyes dolgok kijavíttassanak, meggyalultassanak vagy kiegyenlíttessenek, hanem arról, hogy egy teljesen összefüggésben levő egész terveztessék és keresztűl is vi-

tessék. Azon emberek, kikkel Magyarországban érintkezni szokás és kik — sajnos! — döntő befolyást gyakorolnak minden életkérdésre, részben nagyon is tudatlanok, részben nagyon is izgatottak, részben nagyon is önzők, hogysem velök a meggyőzés egyszerű útján boldogúlni lehetne. Csak foltozást ne, csak elmázolást ne, hanem valami észszerűt, czélravezetőt és következetest kell teremteni, ez a fődolog."

Az emlékírat kezdetén felteszi Széchenyi a kormányról azt, „hogy Magyarországot illetőleg őszintén a magyar alkotmányosság és a magyar nemzetiség terén áll"; kiemeli, hogy „az országgyülésnek tett királyi propositiók kedvezők és így az országgyüléstől loyális irány és munkásság várható"; kiemeli azt is, hogy „az alkotmánynak feladata többséggel birni a törvényhozásban, mert a kisebbség általi kormányzás az alkotmányosság eszméjét és lényegét megrontja".

Jelzi továbbá azt, hogy a közös monarchiának érdekében van, hogy „Magyarország ne legyen tovább is a pangásnak kitéve és ne oszoljék fel tökéletesen chaosban".

Az emlékírat folyamából kitünik, hogy tart Széchenyi attól, hogy ha a kormány és az országgyülés között nevezetes különbözetek merülnek fel, az üdvös haladás, mely csak a törvényhozás és a kormány együttes működése által érhető el, fenakadást fog szenvedni és ha az ellentét a kormány és a rendek közt tovább fejlődik: bekövetkezhetik az alkotmány felfüggesztése, mire az emlékíratnak különösen következő szavai mutatnak:

„Bármily szükségesnek tartom is, hogy a kormány még a legvégsőbbre is el legyen készülve, hogy ha ez be találna következni, ingadozások által ne kompromittálja a közös jólétet és magát is: mindazonáltal azt hiszem, hogy a magas kormány intentióinak jobban felelek meg, ha ez alkalommal, az alkotmányellenes közbelépésnek kényszerű

esetét föl sem téve, csupán és egyedűl annak a magyarázatára szorítkozom, hogy minek kell megtörténnie, hogy a kormánynak minden életkérdésnél most és a jövőben — a meddig ugyanis a magyar alkotmány és nemzetiség terén megmarad — tekintélyes többség biztosíttassék.

„Csupán csak erre a térre állva, vagyok bátor mindenek előtt párhuzamot vonni az előbbi kormányok és a mostani kormány intentiói között.

„A mióta Magyarország az osztrák birodalommal egybe van kapcsolva, a kormány — bár gyakran ingadozva és különböző eszközöket használva, vagy talán öntudatlanúl is, de mindenkor abból a szándékból indúlt ki, hogy lassankénti centralisatió és a nemzetiségből való kivetkőztetés, azaz általános egygyé olvasztás által az amúgy is nagyon bonyolúlt osztrák államgépezetet egyszerűbb elvekre redukálja.

„Hogy mennyiben volt ez czélszerű vagy czélszerűtlen, azt e helyen nem kívánom fejtegetni s megelégszem egyelőre azzal a ténynyel, hogy Magyarországot illetőleg e terv, mely a boldogúlt s dicsőségesen uralkodó császárnő Mária Terézia engesztelő eszközeivel majdnem kivitetett, József császárnak heves magatartása miatt annyira hajótörést szenvedett, hogy se Lipót császárnak jószívűsége, se Ferencz császárnak kormánybölcsesége az említett tervet, a tökéletes centralisatiót és a nemzetiségből való kivetkőztetést illetőleg Magyarországra nézve nem vihették keresztűl.

„A nemzeti érzűlet, a hagyományos sajátságos kormányforma iránti előszeretet sokkal inkább fölébredett, semhogy azokat nagy erőmegfeszítés s ezzel járó veszélyek nélkül elnyomni, vagy csak megkerűlni is, lehetett volna.

„Örök érdem illeti azokat, kik az újabb korban ezt kezdeményezték, midőn azon alapelvet mondták ki — és

a szerint cselekedtek is — hogy a monarchiában élő népek nemzetisége és kormányformája tiszteletben tartandók, mert csupán ez által érheti el a monarchia teljes kifejlődését. Nem lehet tehát arról szó, hogy a nemzeti nyelvet és öröklött szokásokat megsemmisítve és így azt, a mi a jobb embernek legdrágább kincse, sértve, a birodalomban külön álló nemzetek egy élettelen egészszé forrasztassanak össze; hanem a feladat az, hogy meghagyatván az egyes nemzetek nyelve, szokásai és hagyományos törvényei, az állam-gépezetből csupán az száműzessék, mi a monarchia összhangját és üdvét veszélyeztethetné.

„Ezek azon alapelvek és az azokból folyó rendszabályok, melyek — ha megtartatnak — fogják Magyarországot azon fejlődési fokra vezetni, melyre képes. A magyar nemzet jobb része, bármennyire hátramaradt is, vagy újítási vágy által van felizgatva, mindig vallásos érzéssel ragaszkodik nemzetiségéhez, és a magyar nemzet fejlődési képessége mellett előbb-utóbb méltón fogja az osztrák birodalomban az őt megillető helyet betölteni, és kormánya iránt is ép oly loyális lesz magatartása, mint bármely más az osztrák birodalomhoz tartozó nemzeté, ha nemzetisége és alkotmányossága tiszteletben fog tartatni, és csakis ez alapokra támaszkodva lehet Magyarország érdekeit összhangzásba hozni az osztrák birodalom érdekeivel.

„Ama kísérletek, melyekkel az előbbi kormányok Magyarországot az összbirodalomba olvasztani igyekeztek, és mely kísérletek közvetve és közvetlenül minden intézkedésből kitűntek, sokkal tovább tartottak, semhogy rövid idő alatt az annyira szükséges bizalom a kedélyekben gyökeret verhessen. A magyar nemzet jobb része, — vagy ha ezen dicsérő kifejezést nem akarjuk használni — ama része, melyben — habár nagy az izgékonyság, de nagyobb a fejlődési képesség, sok időig volt — hogy úgy mondjam —

folytonos ostromállapothoz szoktatva. Minden igyekezetét nemzetisége és jogai megvédésére volt kénytelen fordítani, úgy hogy most rövid idő alatt nem tehető béküllékeny hangulatúvá. Ez csak éveknek és végtelen türelemnek lehet az eredménye.

„De az évek — bármely hosszú évek — a türelem — bármily kifogyhatatlan legyen is — korántsem elégségesek Magyarország rendezésének, felvirágzásának és hasznosításának eszközlésére. Ehhez még egészen más valami szükséges: egy teljesen, jól átgondolt terv, mely szerint Magyarország igényei nemcsak mára, hanem számos évre jókor fontolóra vétessenek és ennek utána szükséges az, hogy a kormány minden ingadozás nélkűl a cselekvés terére lépjen és azon állandóúl megmaradjon.

„A kormány 1825-ben megváltoztatta Magyarországgal szemben cselekvéseinek irányát; mert csakis ez időtől fogva áll a kormány Magyarország irányában őszintén a magyar nemzetiség és alkotmányosság terén.

„Nem sokára 18 éve lesz, hogy a kormány e térre lépett és sok türelmet tanúsított.

„De azért javúlt-e az állapot? — Épen nem; sőt el lehet mondani, hogy állapotunk sokkal roszabbá lett és minden lehető fejlődés nem sokára teljesen meg lesz akasztva és az egész feloszlásra érik meg.

„De hol keresendő e bajoknak csirája? — Azt senki sem fogja állíthatni, hogy a kormány nem adott volna Magyarországnak elegendő időt, vagy nem lett volna irányában kellő türelemmel; ezt a legszemtelenebb sem fogja állíthatni. Hol fekszik tehát a bajnak csirája? Sehol másutt, mint: hogy a kormány, mióta felhagyott a központosítás és egybeolvasztás rendszerével és Magyarországot illetőleg a magyar nemzetiség és alkotmányosság terére lépett, semmit sem cselekedett egybehangzó terv szerint.

„Ez volt minden bajnak a kútforrása, és ezért tartja mindenki Magyarországban a kormányt nagyon gyengének, mi természetes, mert ritkán cselekszik következetesen; és aztán elkedvetlenít minden jó érzelműt, miután azok legőszintébb törekvése is kompromittáltatik, ennélfogva nem tudják, miként tegyenek szolgálatot és miként viseljék magokat.

„Eljött tehát az utolsó óra, midőn még lehet egy új rendszert létesíteni, mely minden egyes részleteiben összefüggő, jól átgondolt és messzeterjedő legyen. Ha e terv megállapíttatik, akkor szükséges szorosan és minden ingadozás nélkül ahhoz alkalmazkodni.

„Azon időben, midőn a kormány a centralisatiót és az egybeolvasztást akarta, és ennélfogva minden lépését ez irányban foganatosította, létezett egy bizonyos, határozott terv és minden magyar előtt tisztán állott a választás: belenyugodni vagy magát a kormánypárttól távol tartani. Jelenben azonban miután a kormány — ha úgy lehet magamat kifejezni — Magyarországgal szemben szerencsére egy más gazdálkodási módra határozta magát, — szerencsére mondom, mert ez által sok becsületes embert nyert meg, kik közé magamat is sorozni bátorkodom, — és ime most a kormány tervtelen vagy legalább annak látszik, mert minduntalan nagyon ingadozik és gyakran zavarba jön, mintha semmire sem gondolt volna és semmit sem készített volna előre, minélfogva természetesen nem fejlődhetik tevékenység a közigazgatásban, sőt ellenkezőleg mindinkább általános elsatnyulás elé megyünk. A czélszerű reformokra gondolni sem lehet, úgy hogy midőn a kormány minden oldalról akadályokba ütközik, majdnem úgy látszik, mintha megszűnt volna úr lenni saját házában. E mellett Magyarországban minden nemcsak parlagon hever és kietlen marad, de napról-napra nagyobb rendetlenségbe

jön. A jó érzelműek pedig, kiknek hűségök a király és a haza iránt változatlan, mindinkább aggodalmas gondokba és mély gyászba merűlnek.

„Ismétlem, meg kell állapítani azon rendszert, mely szerint Magyarország kormányoztassék. Részletes tervet kell e tekintetben kidolgozni és azután erélylyel és következetesen a szerint cselekedni.

„De ki dolgoznék ki ily tervet minden részletében vagy ki lenne képes azt hosszabb időre tervezni és hogyan lenne lehetséges a kijelölt útat minden ingadozás nélkül következetesen követni? Ez a mindenek előtt megvitatandó kérdés.

„Magyarország municipális rendszere sokkal bonyolúltabb, semhogy a kormány egy pillanat alatt a Magyarországra nézve szükséges reformokat keresztűlvihetné, mert természetszerűleg mindez bizonyos izgatottság nélkül nem létesíthető. Arra, hogy minden előre megállapítva és minden viszonyokra előkészítve legyen, szükséges mindenek előtt egy erős párt, melynek támogatására a kormány számíthat. Egyes foldozások többé nem használnak. Épen olyan a helyzet, mint egy tűzvésznél; ha a tűz egy vagy két helyen tör ki, azt rendszeres oltási előkészűletekkel el lehet fojtani. Ha ellenben egy nagy kiterjedésű és roszúl épített, szalmafedelekkel ellátott helység száz helytt úgy szólván egyszerre gyújtatik fel, és ha egy helytt az oltás sikerűl, más helytt ismét nagyobb erővel törnek ki a lángok: akkor a közönséges oltási eszközök nem használnak többé. Ez esetben elkerűlhetetlen, hogy az egész népesség vagy legalább annak jobb része tettleges közreműködésre indíttassék és használtassék fel, hogy a bajon segítve legyen. Magyarország körűlbelűl hasonló helyzetben van. A zavar majdnem minden szögletből kitör. Ennélfogva a jelen helyzetben a kormányra nézve alig marad más, mint vagy egy

hatalmi tény által rendet hozni be — mi Magyarország jelen állásánál elkerűlhetlenűl provisóriummal végződnék — vagy pedig szükséges az, hogy mindazokkal tegye magát érintkezésbe, kik mint becsűletes közreműködők tanácscsal és tettel segítsék, kik akár a hűségnek kötelékei, akár saját előnyök következtében a kormány őszinte hívei, azonban kik — a mennyiben a király szolgálatában nem állanak — a kormány által mindeddig nemcsak tekintetbe nem vétettek, de kikkel részben — ha nem épen mint gyanús, de mint alkalmatlan emberekkel bántak el, kiket a helyett, hogy használni kívántak volna, hasznos működéseikben is paralysálni igyekeztek, és ez eljárás által ezek nagyobb részét azokhoz terelték, kik a kormány minden rendszabálya ellen éles ellenzéket képeznek, ennélfogva szaporodott ezekkel is az elégedetlenek legiója, mely ez által tömör tömeggé alakult.

„Egy hatalmi rendszabályt és abból szükségkép folyó provisoriumot ez emlékirat bekezdésénél mindenkép elkerülendőnek mondottam, és ennek ellenében azt állítom, hogy egy független és e mellett loyális párt alakítása szükséges, mely kész egy magyar és alkotmányos kormányt támogatni . . . . . Miként létesítendő azonban ez és általában személyes állásomat tekintve járulhatok-e ily törekvéshez . . . . . azt e szűk korlátok közé szorított emlékíratban kifejteni alig lehet.

Hogy én magam minő szolgálatokat tehetek ez irányban, az mindenek előtt feltételeztetik attól, hogy összeköttetésbe jőjjek azon államférfiakkal, kik a monarchia sorsát intézik.“

Ezután még fejtegeti az ország állapotát; megemlékezik a megyék szervezetéről; jellemzőleg szól a hivatalnokokról, kikről azt mondja: „A magyarországi hivatalnokok egytől-egyig mind gyanusaknak, a kormánytól megvásá-

roltaknak tekintetnek, tehát épen nem birnak népszerűséggel és súlylyal az országban."

Azután jellemzőleg mondja: „Magyarországban a független emberek nagy — mondhatni: minden nagyobb kérdésben sokkal nagyobb befolyást gyakorolnak, mint a hivatalnokok. Ez alkotmányunk természetéből folyik."

Végre ismétli, mennyire óhajtaná mindazon teendőket a tényező kormánytagokkal megbeszélni, melyek a reformok keresztűlvitelére szükségesek; ezért részletekbe nem bocsátkozik, csak azt az egyet jegyzi meg, hogy most mindenek előtt két fontos czélra kíván közreműködni: az egyik, hogy a magyar nemesség is adózzék, a másik, hogy rendszeres kormányzat létesíttessék, és végűl megjegyzi, hogy „bír erkölcsi bátorsággal, mely a mai nap ritkább mint a tudomány és a képesség".

Széchenyi ez emlékirata nem ragad meg annyira, mint azon két levél, melyet Metternich herczeghez írt és melyet fentebb közöltem. Azon levelekben egy bátor férfiu hangját halljuk, kit a hatalmas herczeg-miniszter keresett fel és akart megnyerni; a hang e levelekben egy nagy reményeket tápláló hazafié, ki szép jövőt lát maga előtt és hiszi, hogy imádott hazájának használhat, hogy nagy és nemes tervek keresztűlvitelére van hívatva. Ellenben a Gervayhoz küldött emlékiratból az aggodalom hangja szól hazája sorsáért, különösen aggodalma aziránt, hogy nincs kizárva a lehetősége annak, hogy az általános agitatio miatt, melyet az ország minden részében fejlődni látott, a bécsi kormány könnyen szánhatná magát erőszakos rendszabályok keresztűlvitelére és így az alkotmány felfüggesztésére és egy provisorium behozatalára. A bekövetkezhető bajok ellen csak egy óvszert lát, az után törekszik és ezért keresi ez időben az érintkezést a monarchia sorsát vezető államférfiakkal.

Az emlékirat irálya nem eléggé világos és több ismét-

lést tartalmaz, de vannak benne jelezve nagy eszmék, melyek később létesültek. Többek közt felállítja az alkotmányos kormányzat azon elvét, hogy alkotmányosan csak többséggel lehet sikerrel kormányozni, mely eszme a 48-iki törvényekben nyert kifejezést és jelenben gyakorlati alkalmazást. Továbbá fejtegeti, hogy Magyarország felvirágzása nem áll ellentétben a monarchia érdekeivel, hogy Magyarország alkotmányos önállása, jogainak, törvényeinek és nemzetiségének respektálása nem gyöngíti, sőt erősíti a monarchiát és ez által oly államgépezet létesíthető, mely a monarchia üdvét nem veszélyezteti. Mindez határozottan nincs kimondva és inkább csak jelezve van oly irányban, melyben 1867-ben a monarchia másik felével az egyesség alkottatott, mely megadta hazánknak alkotmányosságát és biztosította önállóságát.

Ez emlékirat mutatja, hogyan fogta fel Széchenyi a helyzetet azon időben, midőn az 1843-iki országgyülés egybejött, melytől az ország nagy eredményeket várt. A megelőző három év alatt kifejlett általános vágyódás a reformok után kifejezést talált a megyék útasításaiban. A büntető törvénykönyv az 1840-ben kiküldött bizottság által kidolgoztatott, azon bizottság által, melyben Magyarországnak kitűnőségei — Deák, Szalay, Eötvös — részt vettek. E törvény elfogadása által történt volna meg az első lépés a törvény előtti egyenlőség megállapítására. Azóta több mint 30 év múlt el, és még ma sincs büntető törvénykönyvünk. — A királyi városok és kerűletek rendezése és országgyülési szavazatuknak megállapítása, a közös teherviselés és az erre alapított országos pénztár segélyével a közlekedési eszközök létesítése és az anyagi érdekek előmozdítása, az örökváltság, az ősiségi törvények módosítása és számos más nagy fontosságú kérdés megoldása állott feladatképen ez országgyülés előtt. Alig jött össze ez ország-

gyülés, több szakbizottságot választott, melyek a reformtörvények javaslatbahozatalával nagy szorgalommal foglalkoztak.

Érezte Széchenyi, hogy mindennek eredménye csak az esetben lehet, ha neki sikerűlend — Béesben a tért előkészítve — a reformkérdések keresztűlvitelére megnyerni a monarchia sorsát intéző államférfiakat. Mint mindig, úgy most is a mély belátás és előrelátás volt e lépésének indító oka.

Az 184¾-iki országgyülés másfél évi működés után minden nagyobb eredmény nélkül rekesztetett be. Ez eredménytelenségnek két főoka volt: egyrészt a kormány indolentiája és a valódi helyzetről teljes tájékozatlansága, mely a követendő politikát a tétlenségben kereste, másrészt azon körülmény, hogy Deák Ferencz, ámbár Zalamegye követének egyhangúlag megválasztatott, mert a conservativeknek sikerűlt a közös teherviselés elvét a megyegyülésen megbuktatni, e megbízást el nem vállalhatta és így hiányzott ez országgyülésen azon nagy tehetség, mely az országgyülési többségnek vezetését átvéve, talán — mint 1840-ben történt — minden kedvezőtlen viszonyok mellett is sikert tudott volna kivívni.

Ha Széchenyi szándéka sikerűl, ha az 1843-iki országgyülés nevezetes eredményeket hoz létre, ha tények bizonyítják, hogy a kormány előmozdítja a józan és lépesőzetesen fejlődő reformokat és ha ez országgyülés oly érzülettel oszlik szét, mint az azt megelőző: az eszközlött siker bizonyára csökkenti az elégűletlenséget és a már előbb kifejtett agitatio elveszti anyagát s bekövetkezik a nemzetre nézve az üdvös tevékenység korszaka. De mert ez nem teljesűlhetett, az 1847-iki országgyülést megelőző három év élénk agitatio és éles pártviszály korszaka lett. Az 1847-iki országgyülés már kezdetben izgatott volt és az 1848-iki

világesemények ellenállhatlanúl terelték a nemzetet azon irányba, melynek végkövetkezménye lett az 1849-iki küzdelem és annak szomorú kimenetele után a hosszú absolutistikus korszak. Minő más alakúlás képzelhető az esetben, ha Széchenyi tervei sikerűlnek és az 1848-iki országgyülés a kedvező viszonyokat felhasználva, az alkotmányos és szabadelvű átalakúlást oly módon vitte volna keresztűl, mely nem rejti magában a későbbi összeütközés csiráját! Hol lennénk ma, hol állana monarchiánk, ha mindez bekövetkezik! Valószínű, hogy egy hosszú béke korszaka alatt nemzetiségünk hatalmasan fejlődik és a szellemi és anyagi jólétnek minden megrázkódtatás nélkül és természetszerűleg magas fokára emelkedik.

De érdekes megtudnunk, minő sorsban részesűlt Széchenyi emlékírata.

Széchenyi 1843. julius 19-ikén adta be emlékíratát, és naplójából látszik, hogy azt figyelemre alig érdemesíték. Majdnem félesztendő múlva, 1844. január 4-ikén Széchenyi naplójában ezeket írja:

„Metternich úgy látszik nincs mellettem; másképp lehetetlen volna, hogy emlékíratomat tekintetbe ne vegyék.“

E jegyzetet Pesten tette, de nyugtalansága nőtt és így január 8-án Bécsben Metternich által fogadtatott; ez alkalommal ezeket írja naplójába:

„Voltam Metternichnél; beszéltem vele három óra hosszat — ő körűlbelűl érthetetlen dolgokat mondott. Kiemeli Reviczkyt, mondván, hogy az ő napjai még nem tűntek le egészen. Emlékiratomat meg sem említette. Nem értem a dolgot.

„Ezután elmentem Gervayhoz, ki nekem egész naivitással azt mondá, hogy emlékiratomat nem olvasta. Keresgél harmincz emlékirat között és nem találja. Gervay nekem azt hazudja, hogy Kübeck olvasta. Nem fogja nekem

soha megbocsátani kérdezősködésemet, mert kénytelen volt előttem pirúlni. Díczéri Eötvös Pepit.

„Végre talál egy emlékiratot és ez nem az enyim. Hahaha!

„Ebédelek Metternichnél, ott találom Schwarzenberg Felixet. Melanie*) irányomban igen durczás. Én beszélek vele a figyelembe nem vett emlékiratról; elmegy és beszél Metternichchel, később Metternich velem; genirozva van; erre Melanie hozzám jön, mondván: „Csak egyenes útat kell követni; — miért mellékes útakat!“

„Az egészből azt látom, hogy fel akarnak ültetni — pour me paralyser, mi nekik végre sikerűlni is fog.“

„Bécs, január 9. Gervaynál voltam; nagyon boutonirozott volt; nem tud semmit . . . . Voltam Kübecknél is, kitől épen Rotschild jött ki. Sokáig beszéltem Kübeckkel emlékiratomról és különösen a *Két garasról***). Kübeck úgy látszik nem olvasta, és engem nem is kérdeznek!

„A burg-szinházban voltam, azután Bombellesnél. Itt nem sok a remény. Végre sem marad más hátra, mint ki kell erőszakolni. Metternich és Melanie elfordúlnak tőlem.“

„Bécs, január 10. Megfogottnak és ostobának érzem magamat. What trying moments! — Gervaynak írok, nagyon finomúl válaszol.

„Én magamat szabaddá teszem! Pálnál***) voltam; én elbeszélem neki és Bombellesnek az én Gervayádámat.

„Óh istenem! Én őszinte jót akarok Magyarországnak és Ausztriának! Adj nekem erőt és belátást! adj nekem hű szívet és emelkedett lelket!

---

*) Született gróf Zichy, Metternich felesége.

**) Ez volt azon munkája Széchenyinek, melyben az országos pénztár alakítását a földbirtokoknak holdanként két garassal való megadóztatása alapján indítványozta.

***) Eszterházy Pál herczeg.

„Ismét bátorságot érzek magamban.“

Széchenyinek e rövid, kedvetlen hangulatban tett jegyzeteiből látszik, mily aggodalmas napokat élt akkor, és mily kényes és kényelmetlen volt helyzete. Ellen akart állani a megindúlt mozgalomnak, nem mintha általában a mozgalmat nem szerette volna, hisz politikai pályájának kezdetén ő volt azon nagy agitator, kinek sikerűlt a nemzetet tétlenségéből kiemelni; de tette azt azért, mert aggódott a megindúlt mozgalom következményei miatt és talán több oka volt az aggodalomra, mint másnak, mert ő tovább látott és így ismerte a mozgalom lehető végzetes következményeit, s lehetett is oka félnie az alkotmány felfüggesztésétől s a provisoriumtól. A mozgalom elleni fellépése által eljátszotta nagy népszerűségét, meggyöngítette — sőt majdnem paralysálta a nemzetre való befolyását. De másrészt, midőn kereste a hatalom férfiait, hogy azok közbenjöttével és támogatásával létesítse következetesen és egymás után minden nagyobb megingatás nélkül reformátori terveit — jóakarata hideg közönynyel találkozott és így valóban bekövetkezett rá nézve azon kényelmetlen állapot, mely saját mondása szerint azokat éri, „kik két szék közt állva maradnak“.

Mint naplójegyzeteiből kitűnik, valóban meglepő azon közönyösség, tervnélküliség és teljes tétlenség, melyben Metternichet és a kormánykörök döntő tagjait találta. Ugy látszik, hogy Metternich akkor már azon korszakba jutott, midőn borostyánjain nyugodva élte napjait, nem is gondolva, hogy e kényelmes, tétlen állapotot az 1848-iki franczia februári forradalom meg fogja zavarni és az ez által megindított áradat egészen Bécsig fogja hullámait zúdítani, hogy a reactiónak évtizedeken keresztűl gondosan alkotott bástyáit rövid napokon elsöpörje s azzal együtt romba dűljön azon alkotás, melyet megingathatatlannak hittek.

VII.

(Az 1843-iki országgyülés alatt, melyre megválasztattam, jövök Széchenyivel szorosabb érintkezésbe. Ezen országgyülés munkássága. Országos bizottságok. A „Kétgaras". 1847-iki országgyülés kezdetét veszi. Az 1848-iki törvények alkotása. Széchenyi irata ezen időből: „Mi lesz belőlünk magyarokból?" Széchenyi reményeit veszti a békés haladás iránt. Az 1848-iki országgyülés kezdete. Az annak megnyitását megelőző tanácskozás. Egyes jegyzetek az 1848-iki viszonyokról. Fájdalmas fordulat Széchenyi életében. Döblingi iratai. Befejezés. Miért irtam ezen ismertetést Széchenyinek hátrahagyott irataihoz? Felhivás az ország összes kaszinóihoz és mindazon társulatokhoz, melyeket Széchenyi kezdeményezett, iratainak megszerzéseiránt az akadémia részére. Végszó.)

Ifjuságom első éveire politikai pályám kezdetén visszaemlékezve, örömmel mondhatom, hogy szép korszak volt az. Az akkori ifjúság abban különbözött az előbbi és a későbbi idők ifjúságától, hogy az ifjak közt általános volt a törekvés komoly tanúlmányok által gyarapítani ismereteiket, élénken érdeklődni mindazon nagy eszmék iránt, melyek napi renden voltak. Én is ezen irányt követtem, komoly olvasmánynyal foglalkozva kezdtem magamat képezni, és Széchenyi leglelkesebb tisztelői közé tartozván, azon időben nem írt ő semmit, mit figyelemmel nem tanúlmányoztam volna.

Azon időben az országgyülési követség nehezebben volt elérhető, mint jelenben a képviselőség — már azért is, mert összesen csak 104 megyei követ bírt helylyel és szavazattal az országgyűlésben.

Ennélfogva képzelhető, mennyire meg voltam lepve, midőn engem, ki iskoláimat végezve, alig egy éve teleped-

tem le szülőföldemen megyémben, és a közéletben egyedüli tevékenységem abból állott, hogy egész odaadással közreműködni igyekeztem a megyei ügyekben, környezve a megyei ifjúságtól és néha felszólalva a megyei gyűlésen — midőn engem, alig huszonegy éves ifjút a megye tisztes táblabírái és köznemesei fölszólítottak a követség elvállalására és ezután pár hétre országgyűlési követnek egyhangúlag meg is választottak.

Nem csekély aggodalommal indúltam Pozsony felé; a hosszú úton sokat gondolkoztam a felől, hogy miként fogok az elvállalt kötelezettségeknek megfelelhetni? Fokozta aggodalmamat, hogy az akkori országgyűlésen a követnek hallgatnia nem lehetett; a megyék megkövetelték az adott útasítások értelmében a fölszólalást; követtársam pedig — noha több év óta szolgálta a megyét, mint a mennyi éves én akkor valék és alispáni tisztet viselt — előre nyilvánítá nekem a választás alkalmával hogy szavazni igen, de beszélni még a circularis űlésekben sem hajlandó. Mit volt mást tennem — egész bátorságomat összeszedve, jóakarattal, munkássággal és szorgalommal igyekeztem pótolni tapasztalatlanságomat, mire volt is ez országgyűlésen bő alkalom. Mindjárt az országgyűlés kezdetén beleválasztottak az úgynevezett kereskedési bizottságba, mely komoly tárgyakkal foglalkozott s egész foliánsokat írt össze az alaposan motivált törvényjavaslatokból, tárgyalván az ország érdekeire vonatkozó minden fontosabb kérdést, a vámpolitikától és rendszertől kezdve egész a találmányok védelméről szóló ügyig.

Később, midőn ez országgyűlés további folyamában gróf Széchenyi, előre bocsátva eszméit a *Két garas* czímű munkájában, felszólalt és az országos pénztár felállítását és a nemesség megadóztatását követelte, annak tervezése és kidolgozása végett egy országos bizottság választatott,

melynek én is tagja lettem. E bizottság legfontosabb albizottságának, melyre a czélok kijelölése bízatott, és melynek vezértagja gróf Széchenyi volt, én voltam az előadója, az akkori elnevezés szerint jegyzője. De mert a bécsi kormánynak a magyarországi teendőkre nézve nem volt semmi terve és határozott szándéka, és úgy látszik: rövidlátó politikája csak abban állott, hogy Magyarországban mindazon lépéseket akadályozza vagy akadályoztassa, melyek az ország felvirágzására és így megerősödésére szolgáltak volna: nemcsak a kereskedési bizottság munkásságának, hanem a közös teherviselés tárgyában működő országos küldöttség munkálatának is legkisebb eredménye sem lett. Rám nézve azonban azon jó következménye volt, hogy mindezen tárgyakkal foglalkozni, azokat tanúlmányozni késztetett és azon szerencsében részesűltem, hogy Széchenyivel naponkint együtt lehettem, nagy eszméivel, nemes szándokaival közelebbről megismerkedhettem és — ha szabad azon kifejezéssel élnem — ezen időtől fogva azon ügyeknek, melyek létesítésére ő közreműködött, egyik szerény, de buzgó napszámosa lettem. Széchenyi egyik kitűnő tulajdona volt a komoly munkába bele vonni mindazokat, kiket közreműködésre felhasználni kivánatosnak látott, azaz mindenkit a maga helyén utilizált; és így az országgyűlés után is nem egy ügyben igyekezett nekem a munkásságra tért adni. Többek közt az általa megindított Tisza-szabályozás ügyében beleválasztatott a központi bizottságba és így ismét egy érintkezési ponttal több támadt köztem és közte.

Ez előzmények után nyílt meg az 1847-iki országgyűlés, melyben Széchenyi velem együtt a rendek házának tagja volt; ez idő alatt nem egyszer közlé velem bizalmasan aggodalmait és baljóslatait.

A februári franczia forradalom kitörése után senki ál-

tal előre nem látott fordulatot vett az országgyűlés folyama. A 48-diki törvények megalkottattak, a magyar ministerium megalakúlt és Széchenyi is annak tagja lett. E nagy fordulat, a törvényes úton elért végtelen eredmények a legszebb reményekre jogosítottak mindenkit; még az óvatosak is — habár rövid időre — megváltak aggodalmaiktól, reménynyel és bizalommal kezdtek viseltetni az új fordulat iránt és Széchenyire is a nagy események e hatást gyakorolták. Nagy érdekkel bír az ő iratai közt feltalálható azon — úgy látszik hírlapi czikknek szánt munka, melyben Pozsonyban márczius 28-án gondolatait és érzelmeit papírra vetette. Telve vannak szép reményekkel, melyek közé azonban a komoly aggodalomnak hangja is — félénken bár — de érezhetőleg belevegyűl.

„Pozsony, 1848 márczius 28.

„Mi lesz belőlünk magyarokból?

„Ezt tudakolá tőlem nehány nappal ezelőtt bizonyos régi barátom, ki politikai eljárásom modorában osztozik hosszú évek során és ernyedetlen részt vett azon hosszú munkában . . . mely közt én megvénűltem!

„Mi lenne belőlünk egyéb — így válaszoltam örömtelten — mint egy dicső nemzet, mely hamvaiból kiemelkedve, mikor egész Európa bomladozik, az emberiség díszére úgy fog állani most a rend, béke és szabadság védelmére, mint hajdanában a keresztyénségnek volt védfala.

„Hosszú, halálos álom után . . . íme új, eddig alig vagy sejtelemként csak későbbi időkben reménylett gyönyörű reggel tűnt fel oly sokáig eltaposott hazánk fölött. — Bátrabbak, merészebbek, kikkel nagyobb, láthatatlan hatalmak látszanak szorosb kapcsolatban lenni, rövid napok alatt oly alapra fekteték hazánk jövendőjét, melyet — tisztelet-becsület, de igazság is — velem együtt mi hangyamunkások soha, vagy csak generatiók után lettünk

volna képesek megalakítani, s mely alapon bizonyosan felvirúl s pedig hamarább, mint magunk is gondolnók, fajtánk, ha nem vagyunk saját magunk ellen hűtlenek és *ha nem döfjük saját magunk a megsemmisítő gyilkot keblünkbe!*

„Azelőtt ellenceinkkel volt dolgunk, *most egyedül saját viszálkodásunk okozhat bajt* . . . ámde kérdem, nincs-e kezünkben ennek elejét venni? Én azt mondom: igen, ez tökéletesen kezünkben van, minthogy ennek utána nem fog Magyarország többé Ausztriának gyarmata lenni, de *mint önálló ország, mely saját tűzhelye körűl forog, lesz integráló része a közbirodalomnak.*

„Régi időkben ugyan, midőn rólunk — de talán nem egészen alaptalanúl — azt mondák: Jugi impatiens, libertatis incapax, igaz, saját magunk halálosb csorbát ütöttünk vérünkön, mint legdühösb ellenségeink. *Mindegyik első akart lenni; parancsolni felette sok, engedelmeskedni igen kevés tudott,* elmésen mondá fajtánkról mélységes esze által híressé vált lady Montagu: „Ej te lelkes nép, a legdicsőbbre emelkedhető, csak az a baja, hogy vezért, elsőt, fejedelmet akárhányat volna képes, de hajlandó is kiállítani soraiból, — ámde alvezért, második, harmadik stb. embert, alattvalót nem bir találni elég számban fiai közt.

„Már ha e régi hajlamunkat, hogy mindig csak elsők akarunk lenni, mely egyébiránt magában nem bűn, sőt erény, mert kútfeje elég nemes vetélkedésnek, nem birjuk fékezni, most, midőn szeplőtlen polgári erény s kimeríthetlen önmegtagadás a főkellék, akkor igaz, oly bizonyosan indulunk magát irányoztatni nem engedő vesztünk elibe, mint birkanyáj is okvetlen elvész égő akolban.

„De ugyan kérdem, nincs-e bennünk elég hazafiság és elégséges ügyszeretet alárendelni — és pedig édes örömest magunkat a közjóért? — Én azt hiszem, hogy ezt tennünk kell, mert magam után ítélek másokról, *a nagy szám veszni*

akarjon inkább, mint szánakozásra méltó személyességek vagy saját érdek és hiúság miatt veszélybe bonyolítani a szeretett hazát!

„Elleneink azt mondják: csak szájban, egyedül agitatióban és demonstratióban vagyunk erősek: ám mutassuk meg, mennyire rágalmaznak; tettekkel, józansággal és a kötelesség teljesítésével bizonyitsuk, hogy míg Európa bomladozik, és nem egy trón van dűlőtélben: *mi nemcsak nem vagyunk rendbontók, vagy épen a fejedelem iránt hűtlenek, — hanem mi alkotjuk a trón legbiztosabb támaszát.*

„Mi magyarok a jelen európai közátalakulásnak nevezetes időszakában megbecsülhetetlen két előnynyel birunk nem egy népcsalád fölött. Legelsőbben is, hogy mi magyarok már birunk alkotmányos alappal, midőn más országoknak azt még keresniök kell, s aztán hogy mi már megszoktuk az alkotmányos formákban való mozgást, midőn másoknak ebben még okulniok kell, s hogy *mi ekkép forradalmi veszélyek nélkül érhetünk czélt*, míg alkotmánytalan népek más úton tán alig rázhatják magokról le az önkénynek borzasztó bilincseit.

„S lám, szorosan alkotmányos formákban mozogva, miután minden pártviszály megszűnt, s a magyar őszintén szorítja a magyarnak kezét, rövid idő alatt mily óriási léptekkel haladtunk legtökéletesb kifejlésünk felé!

„Meg van alapítva a magyar felelős kormány, a honnak milliói bevéve az alkotmány sánczaiba és oly kedvezésekben részesítve, mik lehetetlen, hogy az égi hatalmak rokonszenvét a magyar fajnak meg ne nyerjék — mert emberségesen meg van érdemelve; és a mellett évenkint lesz országgyűlés Budapesten, tágabb alapra van állítva a sajtószabadság és ekkép a szabad vitatkozás, ezen egyedűli biztos antidotuma minden subversiv hajlamnak.

„Kérdem, ki ne örűlne ily kifejlődésnek és ki volna ily

körülmények közt elég kaján elfelejteni azon kötelességet, melylyel minden ember, de kivált a magyar tartozik honának, kivált a magyar, mondom . . . . mert nekünk Magyarországon kivül széles e világon nincs hazánk!

„Számtalant ugyan fájdalmasan érint azon áldozatok nagysága, melyeket az országnak érdekében a haza oltárára vinni volt kénytelen. Ámde bízza magát és sorsát a háladatos nemzet igazságszeretetére . . . de munkáljon egyúttal azon is, miszerint a nemzet gyarapodásnak is indulhasson: mert a szegénység közt sínlődő igérhet ugyan sokat is, de keveset sem adhat. De ki lehet oly gyermekes, ki csak pillanatig azt képzelheti, hogy gyarmati állásból nemzeti létre minden nagyobb áldozat nélkül kibontakozni lehessen.

„Meg kell barátkoznunk veszteségeinkkel. Az ember nemcsak kenyérből él. A léleknek is megvannak örömei, mik közt azon öntudat, szabad és virulásnak induló nemzet tagja lenni, nem utolsó öröm, sőt tán minden becsületes férfiúi kéjeknek legfőbbbike!

„Sokan azt mondják: koczkajátéknak köszönhetjük legutóbbi alkotmányos kifejlésünket. Ezt én nem vizsgálom . . . . de arra figyelek: a nyert kincset vajon mikép lehet úgy rendezni, hogy ne csak mi magyarok, de szomszédaink se jőjjenek az igen nagy közöröm és szinte váratlan meglepetés következtében bármily zavarba.

„Minthogy ennek elérésére a régi rendet elhagyván, valóban kigázolhatlan zavarba keveredünk, ha új rendbe hova hamarább nem alakulunk . . . mindenek előtt szükséges, hogy mindenki legfőkép magára vigyázzon; mert ha mindenki vagy csak a nagyobb szám is maga esze szerint akarja a dolgokat rendezni, akkor oly bizonyos a zavar, mintha szánt-szándékosan bontatnék meg a rend!

„Mikor a gálya sziklák és zátonyok közt viharokkal

küzd, akkor ha több egyén parancsol mint egy, vagy néhány kevés, — okvetlen elsülyedés a végeredmény.

„Mi magyarok körülbelül e helyzetben vagyunk. Ne csaljuk e tekintetben magunkat. Századokig mozdulatlan pangásban sínlettünk; most egyszerre elkap minket egy kedvező szélvész, már-már mutatkozik előttünk a közszabadsági kikötő . . . Istenért, legyünk előrelátók és józanok, ne bízzuk el magunkat, tartsunk rendet, azaz tanuljunk engedelmeskedni, magunkat alávetni — mert máskép, mikor már minden meg volna nyerve, legotrombábbul a parton szenvedünk hajótörést.

„Mi csekély személyemet illeti, im ez lesz most eljárásom.

„Ő felsége törvényes fejedelmünk — minden, mi nem tőle veszi eredetét, most csak átkot hozhat hazánkra. Gróf Batthyány Lajost azzal bízta meg: alkosson magyar ministeriumot. Gróf B. L. többek közt engem is kiszemelt és én tétova nélkül acceptáltam — és tán nagyravágyásból? Bizony nem! Minthogy engem soha nem indított politikában egyéb mint ügyszeretet és fajtámhoz való hűség; — hanem azért fogadom el a rám szánt terhet, mert régi imám az: — Ó isten ne hagyjál veszni puha ágyban vagy meleg kályha mögött, de honunkat szolgálva „hámban".

„Én szeretett nádorunknak, mint a felség képviselőjének, és a magyar ministeriumnak, melyet én nem tekinthetek egyébnek mint a nemzet és a fejedelem bizodalmi emanatiójának — netaláni észrevételeimet férfiasan előadván, fogok engedelmeskedni. — Egyébként a Justum ac tenacem propositi virum-ként, habár felbomlik is az egész világ és engem féregként elzúz, míg gondolkozni képes leszek, megtartandom lelki szabadságomat; valamint a nemzet is kénye, esze, belátása szerint jövő országgyűlése alkalmával vagy tovább is megajándékozza a mostani mi-

nisteriumot bizalmával, vagy alkalmasbbal pótolandja azt; ámde addig is reménylem, a mostanit őszintén és teljes erélylyel fogja pártolni, — mert ha a nagy szám azt elő nem segíti, vagy épen akadályokat gördít útjába, akkor azt zsibbasztva saját magát is okvetlenül megrontja.

„Én bálványozom a szabadságot és nem mint sok más, hogy csak egyedül saját magam számára követeljem, de annak embertársaim is egyenlő részesei legyenek.

„A szabadságot azonban sok — kivált olyas, ki ahhoz még nem szokott, abban keresi, hogy mindenki, vagy legalább saját maga, mindazt tehesse, a mi neki tetszik, mire épen kedve támad.

„Én épen megfordítva azon okból, mert a szabadságot rám nézve úgy meg akarom óvni, mint másokra is kiterjeszteni, a rendnek és ekkép ránk nézve az alkotmányos formáknak vagyok elhatározott barátja és pártolója. Rend azonban csak úgy keletkezhetik, ha most a felelős miniszterium szavára hallgat a honban mindenki, s annak útját nemcsak senki nem állja, de épen úgy óvakodik minden hívatlan belevatkozástól, mint bármily csekélységben is fölibe emelkedéstől!

„Új rendnek kell keletkezni, sok érdekek meg vannak sértve. Mindezt rendezni kell. Úgy de ehhez idő, és mindenek fölött egybehangzó concentricus működés szükséges.

„Kiki tehát állja saját helyét becsületesen és önmegtagadással; ne adjon minden kritikának hitelt; de inkább gondolja magát bele azon roppant nehézségekbe, melyeket legyőzni kell. . . . Én minden jót reménylek és csak azon egyet sajnálom, hogy engem is ministerré kértek fel . . . mert e szerint sok azt fogja mondani: Cicero pro domo; könnyű nekem beszélni; és én inkább példával szerettem volna szolgálni; — azonban ennek is alkalmasint szaporán megjön ideje; közlegényként sorban állni és kitűntetés nél-

kül gyakorolni polgári erényt néha szintoly magasztos állás és szintoly szent kötelesség, mint a dolgok élén állani!"

Széchenyinek e jegyzeteiben kifejezett reménye rövid idejű volt. Az országban általános és majdnem osztatlan volt az öröm, miután mindenki érezte, hogy az 1848-iki törvények által az ország egyszerre elérte azon alkotmányos önállást, mely ugyan régi törvényeiből és ősi alkotmányából folyt, mit azonban ily rövid idő alatt még a legvérmesebbek és legmerészebbek is ezelőtt pár hónappal alig remélhettek. A nemzet nagy többsége az önálló alkotmányos élet hosszú, békés korszakát vélte bekövetkezettnek. Széchenyi azonban csakhamar belátta, hogy a legéletbevágóbb kérdések megoldatlanul maradtak, mert figyelem nélkül hagyatott a monarchia két állama között a közös érdekek biztosítása és előmozdítása és így a békés együttlét tartós fennmaradása. És midőn e mulasztásnak első jelei mutatkoztak — mint fennmaradt jegyzeteiből látszik, nemcsak érezte, de rémülettel előre látta és jósolta azon szerencsétlen küzdelmeket, melyeknek a nemzet öntudatlanul elébe ment.

Széchenyi nézete szerint a nemzet jövője és boldogulása attól függött, hogy fog-e a kormány és az országgyülés minden cselekedeténél a lehető következmények józan megfontolása által vezéreltetni és különösen lesz-e elég előrelátó bölcsesége a kezdetben kedvezőleg alakult helyzetet kellőleg felhasználni az által, hogy a dynastia és a közös monarchia leghatalmasabb támaszává legyen.

Széchenyi felfogása szerint Magyarország az 1848-ki nevezetes pozsonyi országgyülés berekesztése után, közel állott azon szerencséhez, hogy létesítse azt, mit egykor Eugén herczeg és később Gentz a monarchia hatalmi állá-

sának nélkülözhetetlen feltételeül tekintettek: hogy Budapest legyen a monarchia központja és a magyar nemzet annak leghatalmasabb támasza.

Lombardiában a háború balszerencsével folyt; Bécsben és Prágában a zavarok folyton növekedtek. Az osztrák császár és magyar király a dynastia tagjaival együtt Insbruckba menekült. Magyarországban még ekkor a nemzetiségi mozgalmak nyilt lázadássá nem fajúlván, nemcsak a legnagyobb csend uralkodott, de az öröm és megelégedés érzete hatotta át a nemzet minden osztályát. Az alkotmányos felelős kormány — a népszerűség által is hordozva — határozott irányt adhatott volna a nemzetnek, melyet ez nemcsak rokonszenvvel, hanem engedelmességgel is kész lett volna követni. Tehát könnyű feladat lett volna tettekkel igazolni, hogy a magyar nemzet a dynastiának legbiztosabb támasza és képes is, akar is a monarchia fenállásának biztosítására mindent megtenni.

Érezte ezt úgy látszik az első magyar ministerium, melynek tanácsában gróf Széchenyi is ült. Midőn közeledett az első népképviseleti alapon választott országgyülés megnyitásának ideje, gróf Batthyány és báró Eötvös a ministerium által Insbruckba küldettek. Ezen küldetésnek részleteit nem egyszer beszélte nekem megboldogúlt barátom báró Eötvös József. A monarchia fővárosából menekűlt fejedelemnek és uralkodó családnak felajánlák Budát állandó lakhelyűl, biztosíták a magyar nemzet ősi dynastikus hűségéről és áldozatkészségéről. Insbruckban el is határoztatott az átköltözés Budára, de azon feltétel mellett, hogy a legközelebb megnyitandó országgyülés tényekkel fogja bizonyítani ezen érzűletet az által, hogy a pragmatica sanctio alapján a monarchia épségének megvédése végett szükséges áldozatokat készséggel fogja megszavazni. Ez alkalommal megállapíttatott a mód is, mely szerint az

országgyülés megnyitása alkalmával a nádor által mondandó trónbeszédben meg fog említtetni az olasz háború, az országgyülés pedig a közös hadsereg számára szükséges újonczokat fel fogja ajánlni. Mihelyt ez megszavaztatik, az udvar Budára fog átköltözni. Báró Eötvöstől hallottam, hogy már a postalovak is meg voltak rendelve a király és kisérete számára.

A trónbeszéd elmondása előtt a képviselőház irányadó tagjaiból egy tanácskozás hívatott össze Kossuth Lajos szállásán. Én is a meghívottak között voltam. Széchenyi komor képpel a terem egyik szögletében az ablak mellett egy pamlagon nyugodott. Alig léptem be, magához hívott. Egymáshoz közel ülve hallgattuk a tanácskozás menetét. A ministerek közül Batthyány és Kossuth közölték a tanácskozással a trónbeszéd tartalmát és az ebből folyó teendőket, nem említve azonban azon megállapodásokat, melyek az udvarnak Budára való útazása végett Insbruckban létrejöttek. A jelenlevők nagy többsége helyeslőleg fogadta az előterjesztést és kész lett volna minden a ministerium által teendő javaslatot megszavazni. A képviselőháznak azonban azon tagjai, kik kezdetben csekély számban a határozott baloldalt és így az ellenzéket képviselték, a szabadság után vágyódó népek érdekeinek védelmére kelve és a Szardinia által Ausztria ellen folytatott háborút is ilyennek mondva s a szabadelvűségre hívatkozva, nem helyeselték a ministerium előterjesztését. Rövid ideig tartó vita után Kossuth azon okból, mert nem lehetett remélni a képviselőház egyhangú határozatát, nem tette ki magát a ministerium előterjesztésének védelmére. Ennélfogva a trónbeszéd Olaszországra vonatkozó részének elhagyása tartatott czélszerűnek. Midőn a tanácskozásban e fordúlat állott be, Széchenyi fölegyenesedett helyéről és összehúzva hatalmas szemöldjeit, görcsösen ragadta meg karomat és felindúlt,

ideges hangon mondá nekem: „Most jut nemzetünk a forduló ponthoz! Le kell végkép mondanunk a békés fejlődésről, megindúl és mind nagyobb mérveket fog ölteni a létért való élethalál-küzdelem. Mi lesz a vége? — Előre látható. Ki tudja, nem veszünk-e az alatt végkép el! Istenem, mennyi szenvedés vár a szegény hazára és mennyi vér fog omlani!"

Hátrahagyott jegyzeteiből ez időtől fogva csak a kétségbeesés szava szól. Több íven találtam följegyezve eszmemenetét — inkább csak töredékekben és rapsodikus módon. Nem rendes elmélkedések, de egy mélyen aggódó szív sóhajainak lehet azokat nevezni.

Az első lapon ez áll: *Hattyúdalom*, és többek közt ezeket írja: „1848. julius 4. Én egészen más politikát követtem volna, mint K. Első föllépése óta érzem azt, de el is mondtam meggyőződésemet; tudtam, hogy nem fog alkotni semmit, de mindent felbontani! — És most mégis én vele egy bárkában! Ezt az emberek nem értik!

„De hol és miben van a menekülés?

„Először: vérrel és élettel a dynastia részére állani és a monarchiát fentartani. Tehát semmi Frankfurt vagy a franczia köztársasággal való érintkezés és experimentatio.

„Másodszor: békülékenység, pacificatio minden felé, különösen a horvátokkal; hiszen ők is a dynastiával tartanak.

„Harmadszor: egyesűlten és erélyesen megzabolázni a lázongókat és rendetlenkedőket.

„Mi mindnyájan meg akarjuk menteni a hazát, de különbözők az iránt a nézetek, hogy miként? Itt a veszély már elháríthatlan, a kérdést úgy teszik fel: gyáván megadni magunkat, vagy harczolni? — Annyi van a kettő között!

„Én becsületesen megvallom — hacsak alkalmat nye-

rek, melyet keresek. kilépek a ministeriumból. Én nem osztozom K. és B. politikájában, mert koczkajátéknak tartom, már pedig a haza sorsa felett koczkát nem játszom. Ámde ha jól dűl el a koczka, én áldom az isteneket.

„A ministeriumot nem kerestem. Negyven évi fáradalmas élet után visszavonulni volt szándékom. Batthyány szólított fel . . . azt mondá, hogy szükséges. Én nem haboztam, *reméltén, hogy annyi nyeremények után nem fog a követendő politika többé koczkajáték lenni.* De ehhez higgadt meggondolás és számítás kellett volna. Azonban nem így lőn. Én tisztán látom, hogy homlokegyenest indulunk vesztünknek.

„Ily meggyőződéssel az, a mit óhajtok: a közlegények sorába állani, és lelkesen, véremmel áldozva bukni. Erre elég elszántsággal birok. De meggyőződésemmel a vezetők közé állani, nevemet az alá írni, mit nem tudok helyben hagyni: az ellenkezik emberi méltóságommal, férfiasságommal és lovagi öntudatommal. Ily cselekvénytől visszaborzadok.“

Végtelen kínos lehetett azon lelki állapot, melyben Széchenyi ez időben élt. Ő, ki azelőtt több évvel a *Kelet népe* czímű munkájában, később az 1847-ben kiadott *Politikai Programm* czímű röpiratában oly mély előrelátással és úgy szólva jósló tehetséggel — mondá meg előre mindazt, mit most elborzadva látott a nemzetre bekövetkezni és mit oly találóan és szépen fejezett ki Arany János a Széchenyi emlékezetére tartott akadémiai ünnepélyen:

„Majd elborúlni kezde láthatára:
  Kik müve által lettünk magyarok,
Nem ügyelénk többé vezérnyomára,
  Mi napba néző szárnyas Ikarok.
Óh, hogy riadt fel intő jós ajakkal!
  S midőn a harcz dúlt, mint vérbősz Kain,
Hogy álla tört szívvel, merev hajakkal —
  Egy új Cassandra Trója lángjain!“

Azonban Széchenyinek azon egyetlen kivánsága, melyet az 1848-ki évben, midőn már mindent elveszettnek hitt, nem teljesedett, hogy ő „a közlegények sorába állva és lelkesen, vérével áldozva bukhatott volna el hazájáért.“

Egy mélyen érző hazafi-lélek legnagyobb szenvedését kellett elviselnie. Hosszú éveket töltött Döblingben és minő kínos állapotban! Emlékezett mindenre, mi a multban történt, tudott mindent, mi a keserű jelenben a nemzetre méretett és folyton egy rögeszmével küzdve, hogy mindazon csapásoknak, melyek hazáját és imádott nemzetét érték, egyedül ő az oka, és a kínok legnagyobbikát érezve, egészen elveszté reményét nemzete lehető felszabadulása iránt.

Nem akarok e bús emlékű korszakot illetőleg Széchenyi hátrahagyott irományaiból közölni. Csak egy pár sort idézek, hű titkára Tasnerhez írt egyik hosszú leveléből: „Két év óta naponként 16 órát járok fel alá; de hiába, úgy látom, hogy a testi fáradság sem ad pillanatnyi nyugalmat. Nyugtalanul járok-kelek, mint Macbethben a Banquo szelleme.“

Ismét évek mulnak és reményt kezd táplálni, mert érzi, hogy nemzete nem halt meg. Üthet ismét a feltámadás órája és lehetnek még jobb napjai. És szünnek lelki fájdalmai, nyugalmasabb kezd lenni.

De itt megállok. Nem kutatom tovább a döblingi életnek titkait; meghatottan teszem le a tollat.

A mily öröm és élvezet volt reám nézve Széchenyinek 1848 előtti életéből és különösen működésének kezdetéről lapozni iratait, ép oly fájdalmas volt csak beletekinteni is abba, mi általa 48 után feljegyeztetett.

Ez iratok áttekintése fokozta bennem a határtalan tisztelet és a hála mély érzetét Széchenyi emléke iránt.

Hiszem, hogy azok, kik ez általam közlött töredékeket olvasni fogják, hasonlót fognak érezni.

Midőn először néztem át iratait, azon gondolat merült fel bennem: vajon helyes, méltányos és a magyar nemzethez méltó-e, hogy annak hátrahagyott iratai, ki egész életét nemzetéért áldozta, oly sok nagyot tervezett és sikerest vitt ki, magán tulajdon maradjanak? Én azon kegyelettel, melylyel a nemzet Széchenyi emléke iránt viseltetik, megegyezőbbnek tartom, hogy e kincs a nemzet tulajdonává váljék.

Ennélfogva azon felszólítással végzem be Széchenyi hátrahagyott iratainak ismertetését: szerezzük meg Széchenyi hű titkárának örököseitől a nemzetünk életében oly szép és fényes korszak emlékeit, mindazon kéziratokat, melyeket ő hosszú életén át napról napra saját kezével írt. Nem nagy összeg kivántatik arra; csak sokan adjanak, filléreket bár, úgy egybe fog gyülni az iratok megvételére és kiadására szükséges összeg. Nem áldozatokra szólítom fel az egyeseket, de szerény adakozásra oly szellemben, mint azt gróf Széchenyi a Júliához czímzett és általam közlött levelében jelzi.

Ha a szükséges összeg — mint nem kétlem — egybegyűl és az összes kéziratok megvétettek, tétessenek le azok, mint a magyar nemzet tulajdona, a magyar akadémiánál, hazánk azon első tudományos intézeténél, melynek alapítása Széchenyinek legelső nagy és maradandó műve volt, — hozzá kötve azt a feltételt, hogy az akadémia gondoskodjék összes régebben kiadott és kiadatlan munkáinak, naplóinak és nevezetesebb levelezéseinek közzétételéről. A vételáron túl összegyűlt összeg legyen az akadémiáé, melyből mindenek előtt a kiadási költségek lennének fedezendők.

Azokat, kik ismertetésemet olvasni fogják és úgy éreznek Széchenyi iránt mint én, felkérem, hogy a kijelölt czélra szánt összeget — bármily csekély legyen is az — küldjék

be a magyar földhitelintézet pénztárába vagy azon lapok szerkesztőihez, a kik ismertetésemet méltányolva, e czélra szerkesztőségökben aláírást nyitnak meg.

Ez ismertetést a *Budapesti Szemlé*be azon feltétel mellett adtam kiadás végett, hogy megjelenése után külön lenyomatban is adathassam ki, melyet szándékom elküldeni a kaszinóknak, olvasó és társas-köröknek és mindazon intézeteknek, melyek keletkezésére Széchenyi adta az irányt.

A pesti nemzeti kaszinót Széchenyi alapította meg és e kezdeményezést az ország minden vidékén követték; ma már több mint fél ezerre megy hazánkban a kaszinók és olvasókörök száma; ezeknek fogom megküldeni a külön lenyomatot egy aláírási ívvel, felkérve mindazon társas-körök tagjait, hogy mindenki adjon — nem sokat, csak annyit, mennyit könnyen nélkülözhet és adhat e czélra. A gazdag pesti nemzeti kaszinó pár ezer forintja, melyet e czélra bizonyára szentelend, ép oly becses, mint a szerény kaszinó néhány forintja. Gróf Széchenyi életét milliókért áldozta és igy emléke megérdemli, hogy ezereknek egyesült adománya szerezze meg a XIX. század leghazafiasabb magyarjának hátrahagyott kéziratait.

Ma az 1875-ik évet írjuk. Tehát épen egy fél százada, hogy bekövetkezett azon örökké emlékezetes esemény, midőn a még kevéssé ismert gróf Széchenyi István, az ifjú huszárkapitány, a pozsonyi országgyülésen tette a magyar tudományos akadémia alapítására nagylelkű ajándékát és megindította azon nagy mozgalmat, melynek folytán hazánk regenerátiója kezdetét vette.

E nevezetes korszak félszázados ünnepélyét nem ülheti meg méltóbban a magyar nemzet, mint ha nagy és kicsiny, szegény és gazdag, tehát mindnyájan egyaránt, a kik a Széchenyi által megindított haladás áldásos következményeit élvezzük, adakozásunk által jelét adjuk az iránta való kegye-

let és hála érzetének és ezzel nem sokára leleplezendő márványszobra mellé maradandó becsű szellemi emléket is emelünk, megemlékezve Arany szavaira:

„Emléket, oh hazám, mit adsz e sírra?
Hová tekintesz földeden, magyar,
Hol Széchenyi nevét ne lásd megírva
Örök dicsőség fénysugárival?
. . . .
Széchenyi hirét, a lángész csodáit,
Ragyogja minden, távol és közel:
Áldozni még jerünk — ah oly sokáig
Nem értők — Széchenyi szivéhöz el.“

